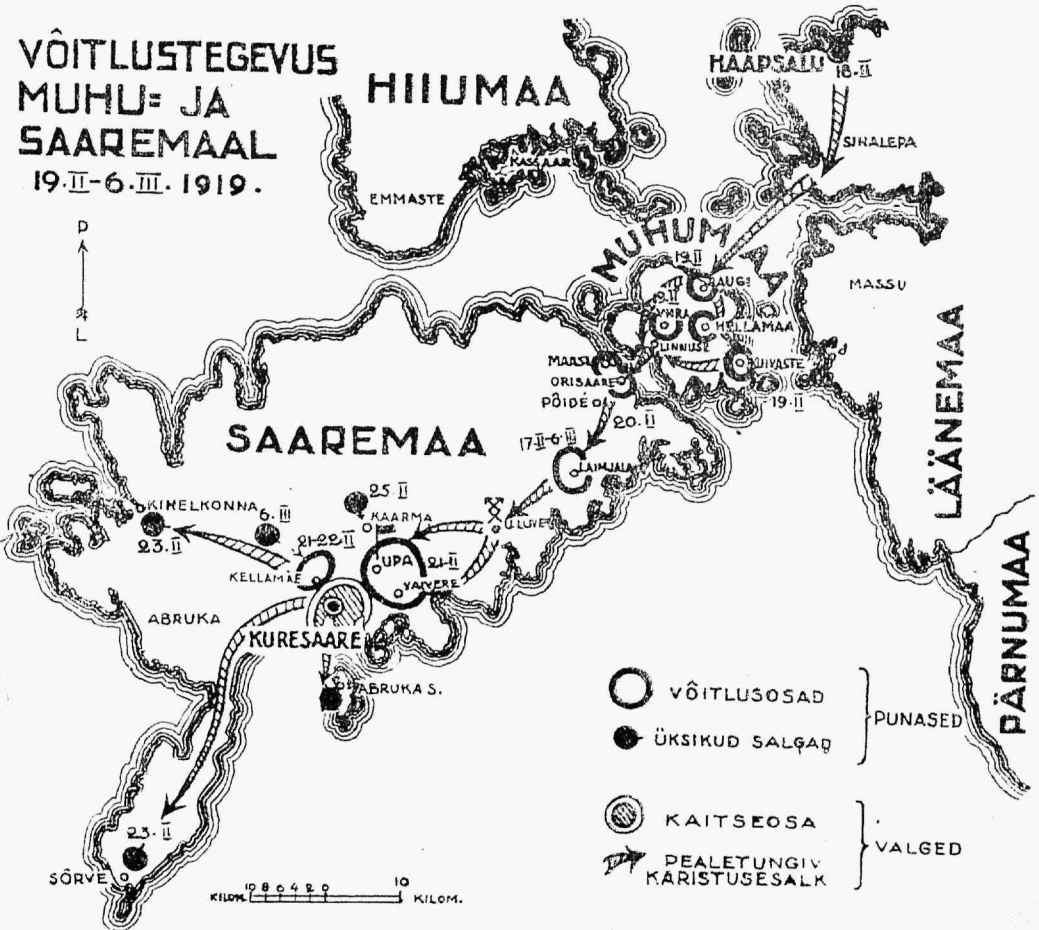

PROLETAARNE REWOLUTSIOON EESTIS

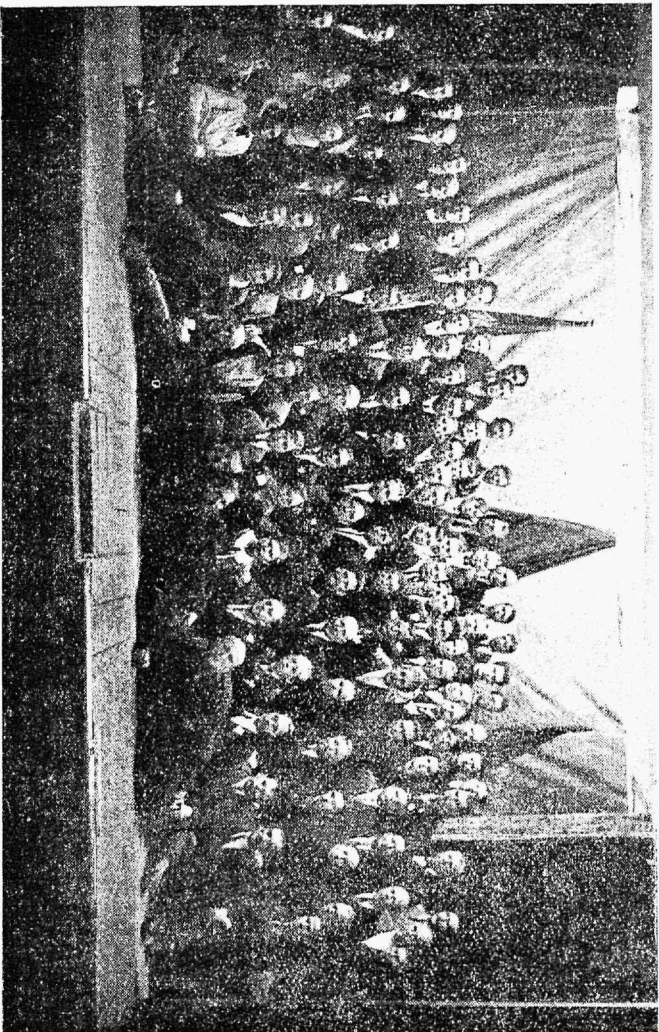
**VÕITLUSTEGEVUS
MUHU- JA
SAAREMAAL**
19. II - 6. III. 1919.

Kominterni Eesti sektsiooni kirjastus, Leningrad

Wastutaw toimetaja Aleksander Waltin

KUMME AASTAT

Eesti Töörahwa Kommununa väljakuulutamise ja sõjaliste tähtpäevade mälestuspidust osavõtnud punawäelased

**Täna mälestame 10 aastat tagasi Saaremaal langenud,
tapetud ja kiwimüüride wahele maetud kangelasi.**

T a p e t u d :

„Aida Sass“ — karjapoisike, Mihkel Alt, Iwan Enno, Johannes ja August Haasel, Wassili ja Mihkel Hööwel, Mihail Jögi, August Kannik, Artur Kamp, Eduard Keskküla, August Kliik, Aleksei Koio, Wassili Kokk, Aleksei Korw, Aleksander Kuuse, Anton Kübar, Wassili Laisk, Jüri Lootus, Aleksander Madal, Aleksander Mäekuusk, Aleksander Nuut, Aleksander Ohakas, Aleksander Paist, Isak Pallasmaa, Aleksander Pern, Aleksander Pruul, Jüri Raamat, Wassili Reimann, Mihkel Rehi, Johan Reitam, Aleksei Rutimägi, Aadu Saat, Jüri Saulin, Aleksei ja Konstantin Sepp, Wassili Suurkiwi, Mihkel Sörm, Timofei Tihu, Aleksander Turmann, Wassili Umberg, Iwan Waga.

Neid oli palju rohkem, meieni on ulatanud teated ainult nendest 42 töörahwa pojast, keda oma wõimu ahnuses tiirane hallparun ja liiakasuwõtja hukkas.

Wangikodadesse maetud:

Mihkel Allik, Aleksei Aman, Teodor ja Wassili Aulik, Aleksei Aus, Aleksander ja Kirill Kask, Wassili Kesler, Jaan Kippar, Konstantin Kirp, Aleksander Krai, Aleksander Kuuse, Sergei Luukas, Sergei Mäger, Aleksander Oll, Arseni Priist, Jüri Pruul, Aleksander Reiard, Teodor Reinfeld, Mihkel Riks, Andrei, Dionissi, Timofei ja Wassili Saksakulm, Aleksander ja Wassili Sarapuu, Karl Sein, Georgi Silem, Friedrich Süld, Mihail Toom, Jaan Tuulik, Aleksander Unnam, Aleksander Wallan, Anton Welshefel, Oskar Welspass, Mihail Wiskus, Iwan Öbras, Egor ja Mihail Öue, Isak Öörel.

Ka wangimaja müüride wahele surutud seltsimeeste tõelise arwu saame wast alles siis kätte, kui meie Eesti walgete kirjakogud awame.

Kümme aastat tagasi Saaremaal langenud wõitlejaid mälestab ja walmistab kättemaksule

wõitlew Eesti proletariaat.

Saaremaa töörahwa sõjariistus üleštõus 1919. a. weebruaris

Ükski lehekülg Eesti töörahwa wõitluseloos ei ole nii weriste tähtedega kirjutatud kui n.n. Saaremaa mäss. Aga ka nii walelikult ei ole walitsewa klassi kõne- ja kirjamehed ühtki töörahwa klassiwõitluse sündmust kirjeldanud, kui seda „mässu“. W. Kingissepp

Sõjariistus üleštõusu eeldused

Majanduslised ja klassilised wahekorrad Saaremaal

Et Saaremaa sõjariistus üleštõusust õiget pilti saada, selleks tuleb Saaremaad endile sellena ette kujutada, mis ta oli kuni weebruarirewolutsioonini ja sääit edasi kuni kodusõjani.

Wastawa materjali puudusel pole wõimalik arwude ja andmete waral täpselt kirjeldust anda, missuguste kihtide wahel ja missuguses wahekorras jagunes Saaremaa 2.925 ruutkilomeetri suurune maaala. Samati ei saa ka 57,2 tuhande elaniku kihtidessejagunemist protsendilistes wahekordades tuua, mis loomulikult põhjaliku analüüsi tegemist takistab. Need andmed aga näitaksid Saaremaa põhjalikku lahkuminekut mannermaast. Üldistes joontes wõib majanduslisi ja klassilisi wahekordi Saaremaal järgmiselt kujutada. Eriti silmatorkaw oli Saaremaa oma suure mõisate arwuga, mida iga 3—5 wersta tagant wõis leida. Kaugelt suurem osa haritawast maast, ja nimelt kõik paremad maakohad, olid mõisnikkude käes. Mõisapiiride wahel sooserwadel, kruusaja paeküngastel asusid saarerahwa külad, kus Saare talupoeg ainult harwal juhtumisel oma perele tarwilikku ülewaldamist wõis leida.

Rohkesti leidus Saaremaal kroonu-mõisaid, kus saksasoost parunid rentnikkudeks olid. Suurem osa oli n.n. päris-, rüütelkonna- ja kirikumõisad.

Wäga kirju pildi annab Saaremaa talurahwa kihtideks jagunemine. Kõige tagurilisemat kihti talupoegist kujutasid kroonuwalla talunikud, kes riigile wõrdlemisi wäikest maksu maksid.

Sel talupoegade kihil olid kõige wäikesemad wastuolud mõisnikkudega. Ka

kurnas see kiht kohalisi maatõulisi kõige suuremal määral. Teine kiht talupoegi, päris-koha omanikud (mõisnikkudest ostetud koha omanikud), olid osalt tüübilised hallparunid ja palgatöökurnajad, kuna teine osa neist wõlgades siples (wõlad mõisnikule, põllupangale jne).

Kolmas talupoegade kiht oli — päriswalla talupojad, mõisa rendikoha pidajad, kes mõisnikule kõrget renti maksid ja esimesel juhtumisel rendikohast lahti õeldud wõisid saada. Loomulikult olid neil mõisnikkudega kõige terawamad wahekorrad.

Ka pidasid neid kroonuwalla talude ja päris-koha-omanikud endist alamaks. Teatud osa renditalunikke tarwitas järjekindlalt palgatööd. Üldiselt oli aga see talupoegade-kiht rewolutsiooniline, sest nende otsekohene huwi oli mõisniku wõimu murda ja rendikoormast wabandada. Selle kihiga koos läks wäike arw kandikoha pidajaid, kes mõisnikule aasta läbi 2—5 päewa nädalas oma kohakese eest pidid tegu tegema. Töörahwale lähedal seisis kaunis suur protsent wäiketalunikke nii kroonu- kui päriswalla talupoegadest, kelle maa nii wäike oli, et nad palgatööga wäljast lisa pidid teenima.

Kõige rewolutsioonilikum osa Saare elanikkudest olid maatamehed ja wabadikud. Wiimased, kellel maad oli kappasast kuni 1 dessatiinini, moodustasidki palgatõuliste kihi. Wabadikud jagunesid ka kroonu- ja päriswalla wabadikkudeks. Esimesed maksid riigile harilikku maarenti, kuna wiimased otsekohe mõisnikule „allusid“. Harilikult leidub Saaremaal iga talunikkudeküla serwal, ehk teatud küla piirides laiali-pillatuna sama palju, tihti ka rohkemgi wabadiku-majapidamisi, kui talukohti.

Eraomanduseks sel omapärasel palgatöölise kihil oli majahurtsik kapsaaria ja tihti lehmamullikaga. Kõigis oma majapidamise küsimustes tuli wabadikudel ja maatameestel talunikkudega kokku puutuda, tuli wiimastest suurel määral ära rippuda. Loomulik, et wabadikust maatamehe wahekord talunikkudega, kui palgatöö tarwitajaga, wastuoluline oli.

Palgatööjõu pea allikaks olid wabadikud ja maatamehed, keda kurnas talupoeg ja mõisnik. Mõisates oli aga veel eriline moonakate kiht, kes mõisamajades elas ja ööd-päewad töötas.

Kõigest sellest näeme, et suur protsent Saare elanikkudest oli sunnitud endale palgatööga ülewalt pidamist teenima.

Saaremaa ise tarwitas wõrdlemisi wähe olewast wabast palgatööjõust. Peale otsekoheste sulaste ja suwiliste palkamise kandis mõisnikkude ja talupoegade palgatöötarwitamine hooajalist iseloomu. Suurem osa wabast tööjõust oli sunnitud wäljaspool Saaremaad endale teenistust otsima. Pea wäljarändajateks olid wabadikud ja maatõemehed, kelle arwu teatud määral suurendas waba tööjõud talupoegade majapidamises. Oli talupoja majapidamisi, kus tihti ainult kahest töötajast küllalt oli, kuna ülejääw osa wälja wõis rännata. Hulk wäiketalunikke ja rendikohapidajaid pidi sellepärast wäljarändama, et kodune majapidamine aastast ülespidamist ei annud.

Umbkaudsete andmete järele rändas iga kewade 6—8000 saarlast mannermaale tööd otsima.

Wäljarändajad jagunesid mitmesse liiki: Oli hulk ehitustöölisi, kes peajasjalikult — Riias ja Wenemaa linnades müüri- ja puutöölisena ehituse hooajal tööd leidsid. Paljud käisid iga aasta Miitawi lähedal Kaltsami kiwimurrus tööl.

Hulk elukutselisi ja laewasõidu-hooaja meremehi töötas nii wäljamaa kui ka kodumaa laewadel.

Suur osa mustatöölisi käis iga aasta mannermaa mõisates ja taludes kraawikaewajatena ja kiwilõhkujatena tööl,

paljud olid Kuuramaal karjasteks ja sulasteks. Iga kewade käisid mannermaa mõisawalitsejad Saaremaal nii ütelda mõisatöölisi üles ostmas; neile, keda ära kaubeldi, makseti teeraha kätte, ehk toimetati kui orjad otsekohe hulgakaupa kohale.

Aastakümnete kaupa leidsid sajad Saaremaa oskustöölised Kroonlinna laewatehastes tööd. Ka leidus palju saarlasti wabrikutöölisena Tallinnas, Riias ja Peterburis.

Sellele hulgalisele wäljarändamisele, milleks majandusline olukord saarlasti aastakümneid oli sundinud, tõmbas suurel määral kriipsu peale ilmasõda, mis ehitustööd pea igalpool seisma pani. Ka kraawikaewajaid ei tarwitanud mannermaa enam endisel määral.

Sellest raskest olukorrast aitas, tööandmise mõttes, Saaremaa töörahwast piiriäärne seisukoht ja wäerinna lähedus, mille tagajärjel 1915. a. suwel Saaremaad palawikulise kiirusega kindlustama hakati. Tuhanded mees- ja naistöölised, wanad ja noored leidsid kindlustusetöödel teenistust.

Üldse kees Saaremaal töö ja tegewus kuni 1917. a. Isegi sõjawäkke ei wõetud Saaremaalt teenistusealisi waid jäeti nn. kroonutöölisena kohale. Paljudele talupoegadele andis see ajajärk wõimaluse jõukaks saada. Näiteks töötasid paljud talupojad kahe hobuse ja töölisega kuude wiisi ($2\frac{1}{2}$ rbl hobusemehele päewas). 1917. a. kewadel jõuab kindlusetöö osalt lõpule ja kroonutööle jäetud mehed wõetakse sõjawäkke. Jälle hakkab üles kerkima tööotsimise küsimus, milleks aga mingit wäljawaadet pole.

Weebruarirewolutsioon

Tsaariwalitsus on langenud, sellega oli ka mõisnikkude seljatagune kokku warisenud. Nüüd ometi kord saab oodatud mõisamaad kätte, ja kui sellest ei jätku, siis talupoegade maast lisa. Nii unistasid paljud Saaremaa wabadikud ja maatamehed. Kuid said oma lootustes niisama petetud kui laiad talurahwahulgad terwel Wenemaal, kelle huwisid kodanline ajutine walitsus ra-

huldada ei mõtelnudki. Oli mõttetu loota, et ajutine walitsus püha eramanduseõigust mõisnikkudelt maade wõõrandamisega rikkuma hakkab.

Samati kui paljudes Wenemaa nurkades talupojad omawolitarwitamisele läksid, mõisnikud minema kihutasid ja maad endiwahel ära jagasid, kodanliselt rewolutsioonilt seda wõttes, mida ta suuteline polnud andma, samal wiisil tegutseti ka Saaremaal. Oli juhtumisi, kus kroonumõisa rentnikud, Balti parunid, minema kihutati ja maad ühes hoonetega ära wõeti.

Ära wõetud mõisates wabadikkudest, maatameestest ja moonakatest moodustatud osaühisused kandsid pool kollektiivse, pool eramanduslik-indiuidualistilise majapidamise iseloomu.

Üldiselt süütas weebruarirewolutsioon Saaremaa töörahwa ja keh Wade talupoegade ridades kustumatu rewolutsioonitule lõkkele, millele Wene sõjawäe ja rewolutsiooniliste madruste lähedal wiibimine suuresti kaasa aitas.

Rewolutsioonilisele arenemisele, milleks Saaremaal hea pind oli, tegi lõpu Saksa okupatsioon 1917. a. suwel. Okupatsioon lõi saarerahwa majandusse sügawad haawad, häwitas ja konfiskeeris wara, mille saawutamiseks aastaid oli kulutatud.

Okupatsioon surus saarlased weel kitsama raami sisse, lõigates igasuguse ühenduse mannermaaga. Wõimule tõusis uuesti Balti paruni toores kaju, kes rewolutsiooni eest kätte püüdis maksta.

Suurestoktoobrirewolutsioonist ei kuulnud Saare töörahwas peaaegu sugugi, ehk said wõltsitud teateid okupatsiooni ajalehtedest, kus enamlist pööret kõige jämedamalt wõltsiti.

Olen kindel, et Saaremaal palju rohkem oktoobrirewolutsiooni kaasategijaid ja kaitsjaid oleks leidunud, kui seda mujal Eestimaal nägime.

1918. a. sügisel lahkuwad okupatsiooniwäed Saksamaa rewolutsiooni tagajärjel saartelt. See niikui annab uut lootust tulewikuks, tõstab nagu uut rewolutsioonilist meeleolu, millele Eesti tõusikkodanluse peatõstmine kui hirmutont lõppu ähwardab teha.

Mida wõis „iseseisew“ kodanline Eesti riik saarlastele pakkuda?

Kui iseseiswa Eesti loomisel mannermaa talupoegade hulgas palju neid leitud, kes isamaahullustuses hüüdsid: „Tere tulemast, Kalew!“ „Elagu Eesti wabariik!“ — Siis oli see loomulik, sest mannermaa hallparunid wajasid „iseseiswust“, et Eesti töörahwast wabalt ja takistamata rõhuda.

Sellega on ka seletataw wabatahtlik rahaline toetus mannermaa talupoegade poolt sündinud ebajumalale, kodanlisele wabariigile.

Ühe sõnaga, hallparunil olid olulised huwid kodanlise diktatuuri loomiseks. Sootuks teistsuguse pildi leiame Saaremaal, kus jõukas talupojakiht tähtsusetalt õre oli ja mõjuwat poolehoidu oma mannermaa wennale, hallparunist tõusikule, ei suutnud üles näidata.

Wabatahtliku toetuse asemel, mida mannermaa külades nägime, keeldusid Laimjala walla talupojad Saaremaal 1918. a. detsembrikuul magasiadast sakslastest mahajäetud wilja Eesti sõjawäele andmast. A. Koiduga eesotsas wastasid talupojad: „Meil pole sõda ega sõjawäge waja.“ Walitsus wastas sellele 14 talupoja arreteerimisega, mis tegelikult waenutule põlema süütamist saarerahwa ja kodanlise Eesti walitsuse wahel tähendas.

Tegelikult tähendas iseseiswa Eesti loomine laialistele Saaremaa töörahwahulkadele ja keh Wade talurahwakihihile, kes väljaspool Saaremaad endale ülespidamist pidi otsima, majandusliselt kitsastesse raamidesse surumist.

Sellega on täiesti arusaadaw, et suurem osa Saaremaa elanikkudest algusest peale kodanlisele wabariigile kaasa ei tunnud ega wõinudki tunda. Rahulolematusele andis suuresti hoogu kodu-sõja arenemine, kus punawäed juba peaaegu Tallinnani tungisid. Sel ajal leidsid Balti parunid ja muud sõodikud endile Kuresaare linnas rahulise peidu-paiga pealetungiwa punawäe eest.

See sõodikute põgenemine Kuresaare oli Saare töörahwale näitlikuks tõendu-

seks, et punawäed on töörahwa wabas-tajad mõisniku ja hallparuni kurna-mise alt.

Edasi tõi „iseseiswa“ Eesti loomine endaga algusest kaasa klassiwahekor-dade terawnemise Saaremaalgi.

Palgatööd tarwitaja jõukam talupoja-kiht leidis nüüd suurel määral waba palgatööjõudu, mis wõimaldas lisawäär-tuse hulka suurendada. Oli wõimalik äärmiselt madalaks kruwida tööpalka, ilma et töölepakkujast puudus oleks tulnud. Orjati, selleaegse Saaremaa töölise sõnade järele, „silgu, leiwa ja hapu kalja eest.“ Hulk maatamehi ja wabadikke oli juba kaua aega ilma teenistusega. Ka ei olnud turult midagi osta, kui raha oleks olnudki. Jõukam talupoegadekiht, kellel wilja oli, ei müünud seda langewa paberiraha eest. Nii muutus olukord päewpäewalt raske-maks, kuna kodanline wabariik mingit väljapääsu ei töotanud.

Pole imestada, et wõhik Eesti tõusik-kodanlus ühes sotsidega¹ neist majan-duslisist ja poliitilisist tingimustest aru ei saanud, waid prowokatsiooniliselt ülestõusu põhjusi wäljast sissetulnud enamliste agentide tegewusega püüdis seletada. Timukatel oli waja oma met-sikut weretööd Saaremaa töörahwa kal-lal õigustada. Selleks oli aga waja häbematu walet, oli waja maha salata leppimatuid wastuolusid tõusik-kodan-luse ja töörahwa wahel, mille otsekohe-seks wäljendajaks Saaremaa töörahwa sõjariistus ülestõus oli.

Ülestõusu algus ja wõitlused koha-liku walgekaardiga

Enne kui rääkida sõjariistus üles-tõusust, kerkib tingimata küsimus: Kas oli ülestõusuks organisatsioonilist ette-walmistust ja missugust iseloomu see kandis?

¹ Tuletame mjuuseas Saaremaa töörahwast lugejalle meele, et sotsid sellest „ajutisest wal-litsusest“ osa wõtsid, kes Saaremaa töörahwa ülestõusu wereojades lämmtas. Nimelt oli „sotsialist“ Rei (kes praegu jälle walitsuse eesotsas seisab) Pätsi walitsuses agaramaks töörahwakägistajaks.

Eelpool nägime, et suur protsent Saare elanikudest proletaarne ja pool-proletaarne ollus on, kellel tööstuse-proletariaadiga ühised huwid. Kuid tööstuseproletariaadist eraldus Saaremaa töörahwas oma organiseerimatusega.

Saare töörahwal puudusid kogemused ametiühisuslise kui ka poliitilise wõit-luse alal. Kunagi polnud Saare töö-rahwas õieti ametiühisustesse ega töö-liste poliitilisse parteisse organiseeritud olnud. Nii oli Saare töörahwale tundu-mata organiseeritud wäljaastumise täht-sus majanduslises kui ka poliitilises wõitluses.

Kogemuste puudus organisatsioonilises küsimustes oligi sõjariistus ülestõusu üks pea nõrkustest. Et aga erksamad tegelased organisatsioonilistest küsimus-est õieti aru said, näitab see, et enne ülestõusu kiire ette-walmistus töörahwa esitajate ülemaalise nõupidamise kokku-kutumiseks käimas oli, kus üldine rahulolematu ja sõjakas meeleolu alles ilma tekkinud kodanlise wabariigi wastu kahtlemata keskendatud organi-satsioonilise kaju oleks wõtnud. Palju-des waldades olid erksamate tegelaste poolt poolpõrandaalused kindla kujuta ühisused loodud, mida „tööliste koduks“ nimetati.

Seda algastmes olewat organisatioonilist ette-walmistust tabas ajutise wal-litsuse mobilisatsioon, mis küll uut hoogu ja elawust walitsusewastasele meele-olule andis, kuid kahjuks organiseeritud kindlat iseloomu ei jõudnud wõtta.

Sõjakas meeleolu ajutise walitsuse wastu kandis päris awalikku iseloomu; näiteks pidasid sõjawäkke kutsutawad nooredmehed endid Kuresaare rahwa-wäe komisjonis äärmiselt wäljakutsu-walt ülewal. Komisjoni liigetele õeldi awalikult: „Sõjawäkke meie ei lähe.“

Räägiti awalikult kawatsusest, auri-kut, mis sõjawäkke wastuwõetud mehi Tallinna pidi wilma, kuulipritsi tulega wastu wõtta.

Jäälude pärast ei saanud sõjawäkke wõetute mannermaale saatmist kohe teostada, waid oodati wälina kinnikül-mamist.

Weebruarikuu keskel oli wain kinni külmanud ja 16. weebruariks käsutati nelja walla mehed Muhusaare Kuiwastu sadamasse kokku, et neid küüthobustel üle jää Haapsalusse saata. Olgugi, et waheaeg pool passiwsest ilma suurema meeoleu loomiseta ja pea täielise ette-walmistusest lasti mööda minna, oli otsustaw silmapilk siiski möödapääsemata. Nüüd pidi Saare töörahwa arusaamine ja meeoleu oma tõsist nägu kodanlusele awaldama. Ja ta awaldas. Kuid kahjuks organiseerimata jõuna, kellel küll üldine põhimõte õige ja arusaadaw, kuid teostamiseks aga õige ettekujutus ja oskus puudus.

Kuiwastusse kokkutulnud meeste nägudelt wõis lugeda, et midagi suurt oodata oli, mis tulema peab. Kuidas see algab ja kes seda alustab, sellest ei teadnud keegi. Paha aimamata asuwad paar ohwitseri kokkutulnud mehi ülelugema.

Hüütawate wastused on äärmiselt wäljakutsuwad ja annawad mõista, et ohwitseride kui narrikest peale waadatakse.

Kui staabiülem Jefimow rewolwrit käes hoides ähwardusega korra juure kutsub, katkeb saarlaste wiimane kannatus. Ähwardajal haaratakse kõrist kinni ja kihutatakse kuul pähe, samati tehakse ka teisega, kes põgeneda püüab. Paljudel on kaasawõetud püssid, mis regedele peidetud, nendega warustatakse esimene salk, kes kohaliku posti- ja telegrahwijaama waldawad. Nii oli esimene samm astunud, sellega aktiivne wõitlus alanud.

Üldiselt oli aga see esimene samm ette-walmistamata ja kandis juhuslikku iseloomu. Kuigi kõigil üldine eesmärk — mitte punawägede wastu wennatappasse sõtta minna, Eesti mõisnikkude walitsus kukutada — selge oli, puudus ometi selle teostamiseks rewolutsiooniline oskus ja juhtimine. Nii ei leidu ühtegi ülesastujat, kes olukorra tähtsusest ja tõsidusest selget pilti oskaks anda ja keoswihijaid rewolutsioonilise waimustusega kindlustada.

Teostamata jääb elementaarne nõue, s.o. rewolutsioonilise juhtiwa keskkoha

loomine, kas wõi kohaliste ülesannete jaoks, kus paljugi oleks ära teha wõinud.

Siiski asuti üldiste sõja-strateegiliste ülesannete teostamisele. Osa Muhu mehi jäi alguses randa kaitsma — mannermaa ootamata külaliste wastu. Teine ülesanne on seljataguse kindlustamine, mis nõuab kohaliku walgekaardi purustamist, walla- ja maakonnawalitsuste ülewõtmist. See on kaunis raske ülesanne, organiseerida kodanluse wõimu all kohtadel rewolutsiooniline punawägi, et kodanluse diktatuur purustada. Kuid see ei kohuta saarlasi, teatakse, et rahwa enamus on selle poolt. Waja on ainult kiirelt ja otsustawalt tegutseda.

Et kokkukutsutud mehed Muhusaare kahest wallast ja Saaremaa rannal asuwast Uuemõisa ja Maasi wallast olid, otsustati sama päewa, s.o. 16. II õhtuks Orisaare posti- ja telegrahwijaama juure Saaremaal kokku tulla ja kodust sõjariistad kaasa wõtta.

Hilja õhtuks koguwad mehed püssidega warustatud salkade kaupa Muhu saarelt, Uuemõisa ja Maasi wallast Orisaare. Jaam wõetakse ära, pannakse uued ametnikud kohtadele ja seatakse üldse rewolutsiooniline kord maksma. Energilisemad tegelased olid J. Pihelpuu ja W. Reialt, kes hiljem sõjawälja kohtu otsusel sama jaama juures maha lasti. Peale jaama ülewõtmist kõlistab sm. Pihelpuu Kuresaare, kust küsitakse: Kes te olete ja mida te tahate? Pihelpuu wastab: oleme punased ja paneme warsti kogu Saaremaal enamilise walitsuse maksma. Edasi küsitakse Kuresaarest: kes räägib? Neile wastatakse: Wiktor Kingissepp. See jutuajamine walgekaardlastega andiski neile alust oletada, et sm. Kingissepp ülestõusu juhataks.

Ka sellelt grupilt (sm. Pihelpuu j.t.) ootame asjata juhtiwa keskkoha moodustamist. Tehakse üldiselt otsuseks, et kõik meesterahwad 18.—45. a. peawad ühes sõjariistade ja mõnepäewase toidutagawaraga punasesse sõjawäkke ilmuma. Määratakse esitajad teistesse waldadesse sõjariistus ülestõusu ja wõimu wõtmist organiseerima.

Teisel hommikul on kogumisekohaks Lewola küla wersta 5 Orisaarest eemal Kuresaare wiiwal maanteel. Hommiku wara lendawad käsukirjad majast majasse, kus neid, kes punawäkke ei ilmu, mahalaskmisega ähwardatakse.

Hommiku kella 10-ks koguwad Uuemõisa walla mehed Lewola kokku, meest 40, kõik püsside ja padrunitega warustatud. Meeleolu on kõigil hea, just kui ei oleks midagi iseäralikku juhtunud.

Kella 11 ajal tuleb Orisaare poolt ligi 40 meest, osalt sõjariistus, osalt sõjariistuta, juure. Järgmiseks peatusekohaks on Laimjala wallamaja, kuhu mitme walla mehi kokku oodati ja kus rida üldorganisatsioonilisi ja sõja-strateegilisi küsimusi pidi otsustatama.

80-meheline wäesalk, osa neist ilma sõjariistadeta, jaotati kümne mehe kaupa rühmadesse, igal rühmal mõni endine ilmasõjast osawõtja wane-maks — nii liiguti järgmise kogumisekohani, walmis olles kokkupõrkamiseks kaitseliidu salkadega. Mõisatest wõetud kolm head sõiduhobust olid luurajatel tarwitada. Ilma wahejuhtumisteta käidi 10 wersta maha, kuni Laimjala metsani, mis poole wersta kaugusel määratud kogumisekohast oli.

Ootamata lasti punaste luurajate peale paar pauku, mis tunnistas, et siin waenlasega tegemist on ja lahingut tuleb algada. Ülekuulatud kohalikud elanikud seletawad, kas hirmu pärast wõi prowokatsiooni mõttes, et walgekaardlasi 150 ratsameest Kuresaarest kohale olla ilmunud, et punastele otsustawat hoopi anda. Ärewad teated ja ootamata laskmine walgete poolt sünnitas alguses punawäe ridades suurt segadust. Paljud jooksid alguses metsa laiali, et põgeneda. Enne kui waenlasele wastulaskmist awada, pöörwad kohalejäänud seltsimehed püssiotsad jooksikute ja kõhklejate poole endi ridadest, ähwardatakse maha lasta iga kõhklejat wiimase silmapilgul. Imestamisewäärt kiiresti saadakse ilma üldise juhatajata, kollektiivse jõu ja kindlusega segadusest wõitu ja loodakse rewolutsiooniline punawäe ahelik mõõda metsaserwa.

Wiie minutiga on kõik kohal ja algawad ühist tuleandmist Kahtla külas asuwale walgekaardile. Wäheajalise laskmise järel liigub punawäe ahelik metsast wälja pealetungimisele. See ootamata julge pealetungimine paneb hästi organiseeritud ja sõjariistutatud kaitseliidu kokkuma, kelle hulgas segadust wõib märgata.

Julgelt läheneb punawäe ahelik üksikuid pauke lastes külale. Eriti agaralt tungib peale parem tiiw ja jõuab üsna küla lähedale lagedale wäljale. Korraga tabab paremat tiiwa ootamata pealetungimine küljelt ja seljatagant. Paar seltsimeest langewad surnult, mõned saawad haawatud. Julged ja kangelaslikud wõitlejad olid kõige elementarsema sõjatehnika nõudmised tähelepanemata jätnud. Nii ei wõetud arwele seda asjaolu, et walged meile seljataha wõiwad pääseda, milleks punaste seisukoht head wõimalust pakkus. Jäeti tähelepanemata paremalt poolt tulew raudteeliin, mis seljatagant risti üle maantee läks. Seda, sakslaste poolt ehitatud raudteeliini, mõõda langeski 40-meheline kahe ohwitseri juhatusel seisew hästi sõjariistutatud kaitseliidu salk punastele peale.

Selle ootamatuse tagajärjel kaotas punawägi 15 püssimeest, kaks surnutena, 13 wangidena, kelle hulgast kaks haawatut. Nende wangide hulgas kaotas punawägi paljud oma parematest meestest, kes edaspidises wõitluskäigus tähtsat mõju oleksid awaldanud.

Waatamata selle peale, et walgetele abiwäge tuli, mille tagajärjel punastel suured kaotused olid, ei julgenud sajameheline walgekaart siiski enam edasi tungida, waid hakkas, wangisi kaasawõttes, Kuresaare poole taganema. Walgete ühendatud jõud oli 100 sõjariistus kaitseliitlast 4 ohwitseri juhatusel. Kaitseliit koosnes Balti parunitest, pastoritest, kohalistest hallparunitest ja kodanilisest koolinoorsoost, Kuresaare gümnaasiumi õpilastest. Kohalik walgekaart oli paratamata sunnitud taganema, sest kõik ümbruskonna wallad olid punaste poolt. Igas wallas walmistas kehmem kiht wõimu wõtmisele ja orga-

niseeris punawäe osasid. Nii lõppes esimene werine kokkupõrkamine 17. weebruaril walgete taganemisega Kuresaare poole, et seljatagant uute punawäe osade pealetungimise eest pääseda.

Siin näeme jällegi punawäe suurt eksitust selles, et walgete tagaajamise asemel kuni teise hommikuni kohal seisti. Aktiivne tegewus ja pealetungimine niisuguses olukorras oleks pidanud peaaesandeks olema, et esiteks alal hoida waimustawat wõitlusemeeleolu endi ridades ja teiseks, waenlasele mitte lubada oma ridu korraldada.

Oleks ainult waja olnud Laimjala wallamajas koonduskoht luua, kus uued juuretulijad wäeosadesse oleks jaotatud ja wäeliinile saadetud.

50—60-meheline sõjariistus punawäe osa oli läbitehtud lahingu peale waatamata küllalt suuteline walgeid wahetpidamata taga ajama.

Waatomata wiiwituse peale oldi 18. weebruaril hommikul walgetel kannul ja anti ootamata pealetungimisega segadust sünnitaw hoop. Saadi kaks paruni poega wangi, kes maha lasti.

Kiirelt taganes walgekaart Kuresaare, et linna kaitsmisele asuda, mille kordaminekuks wähe lootust oli.

Järjekindlalt tuli punawäele täiendus juure, kes linna ärawõtmisele ettevalmistama hakkasid.

Walgete katsed waldades kaitseliitu punaste wastu korraldada lõppesid pea kõik nurjaminekuaga. Kaitseliit waldades läks ühes oma ülematega punaste poole, wäljaarwatud üksikud hallparunid, kes walgesse wäkke jooksid.

Tuleb tähendada ülestõusu hulgalisele iseloomule, kus esimeste kutsete peale mitte ainult 18—45-a. wanused sõjariistus wälja ei tulnud, waid tihti 16-a. kuni hallihabemega wanakesteni, kes waimustatud said wõitluses rõhujate wastu, mida ammu oli ihaldatud.

Mäletan hallihabemega wanakest, kes Laimjala lahingus külmawereliselt, piip suus, walgetele tuld andis. Ka ei olnud klassiwahekorrad saarlaste endi wahel jõudnud teatud selguseni; nii allus jõukam talurahwakiht suuremalt osalt ilma wastupanekuta ja tuli osalt isegi kaasa.

Waldades, kus wõim punaste kätte läks, seati silmapaistwamatest tegelastest kohalised komiteed (nõukogud) walitsema, kes kindla korra igalpool sisse seadsid ja punawäe warustamise eest hoolt pidid kandma.

Anti käsukirjad wälja, et igasugune rewolutsioonilise korra rikkumine surmanuhtlusega saab karistatud.

Punawäe toidumoonaga warustamine wiidi suurepäraliselt wabatahtlise kokkutoomisega läbi. Samati oli ka lugu laskeriistade ja sõjamoona warustamisel, mida Wene sõjawäe lahkumisel 1917. aasta sügisel rohkesti maha oli jäänud.

Kaitseliitlased, kes kodanlusele truuks jäid, olid kõik Kuresaare koondatud ja walmistasid punawägede pealetungimise wastu.

Punawägede peajõud ühes staabiga asusid Upa külas, wersta 5 Kuresaarest eemal, kuhu 11—12 roodu oli koondatud. Rooduülemateks olid ilmasõjas teeninud alamohwitsid, kes küllalt suutelised olid lahingut juhatama. Toidumoonast polnud puudust. Pool talutuba oli leiba ja suitsetatud sealihha täis. Ka ei puudunud saarlaste omakaswatatud lehtubakas.

Punawäe peastaap, kes juhtwat ja otsustawat osa pidi etendama, ei seisnud kaugeltki ülesande kõrgusel.

Et nende ridade kirjutaja Laimjala lahingus wangi langes, pole mul praegu wõimalik punawäe korralduse ja wäeliini iseloomu kohta Upa külas täielist pilti anda.

Kui aga otsustada punawäe staabi peategelaste üle kellegi Siimu ja A. Seppa järele, kellega wangis kokku sain, siis tuleb küll tunnistada, et need täiesti juhuslised isikud olid, kellel laiem silmaring ja arusaamine puudus. Eriti halwa mulje jättis Siim, kui teda juhtiwat tegelasena ette kujutada. Mõlemad lasti sõjawäljakohtu otsusel Kuresaares maha.

Saamatu ja oskamatu juhtimine tõigi Upa lahingus kaotamise. Ilma põhjusteta seisti kaks päewa Upal paigal, mis walgetele wõimaluse andis linna kaitset organiseerida. Teise linna pii-

rawa punawäeosaga, kes õhtupoolt küljest ühe wersta kaugusel linnast oli ja kaitseliitlastele mitu werist sauna linnast väljatungimisel andis, ei osatud kindlat sidet ja ühist wäeliini luua. Õhtupoolt küljest linna piirawa punawäe eesotsas seisid sm. A. O h a k a s, wana madrus, kel Soome rewolutsiooni praktika 1917. ja 1918. a. Ka oli ta arenemise tasapinna poolest üks parematest, kellega ma wangis kokku puutusin. Teine selle wäeosa juht oli alamleitnant Jõgi, kes punawäega kaasa tõmmati ja kui sõjategewuse tundja oma ülesannet hästi täitis. Peale nende oli selles punawäe osas weel terve rida wõrdlemisi arenenud ja laialise silmaringiga mehi, kes oma tegewust täiel wõrral ei jõudnud awaldada, sest puudus side punawäe peaosaga ühiseks tegewuseks. Ja enne kui side jõuti luua, purustati punawäe peaosa Upa lahingus. Paljudest waldadest olid organiseeritud punawäeosad alles teel, et linna piirajatega ühineda, kellel aga teelt tagasi tuli pöörata, sest linna piirajad purustati enne nende kohalejõudmist.

Ei saa tähendamata jätta prowokatsiooni mõju linnale pealetungimisega wiiwitamises, mida walgete agendid igapidi püüdsid läbiwiia.

Äärmiselt wähe tähelpanu pöörati punawäe seljataguse kindlustamisele, kus mannermaalt suuremat hädaohtu oli karta, kui seda jõuetu kaitseliit Kuresaares oli.

Mhusaare mehed, kes seljatagust pidid kindlustama, said äraandjateks. Õigem öelda, nende esialgne waimustus kustus tegewusele olekus ja juhtimise puudusel. Side seljatagusega oli niisõõrd willets, et walgete maaletulekust enne ei teatudki, kui nad seljatagant Upa wäeosale tuld hakkasid andma.

Oma suuruse ja sõjalise jõu poolest oleks Upa wäeosa julgesti 60—80-mehelise Tallinna timukate salga, olgugi et see kuulipritsidega warustatud oli, wõinud wastu wõtta; waja oli ainult wastawalt opereerida, milleks nii kaitse kui ka wastupealetungimise wõimalused olid. Ootamata pealetungimine Upa

külale, mis metsaga peaaegu ümber piiratud, sünnitas suure segaduse, ja tugewa kuulirahe all polnud enam wõimalik poolorganiseerimatut sõjawäge wõitlusse wiia. Walgete kuulid niisid ligi sada punawäelast maha, teist niipalju langes wangi, kuna suurem osa laiali põgenes, kes hiljem waldades kinni wõeti ja sõjawäljakohtu tapalawale weeti.

Mannermaalt Muhusse tulles ei leidnud Tallinna lihunikud mingit tõsist wastupanekut. Leitnant Klaar, Muhusaare hallparuni poeg, marssis oma timukakarjaga maale ja asus ülestõusust osawõtjate mahatapmisele. Peale ülestõusu mahasurumist oli Klaar sõjawäljakohtu esimeheks, kelle otsusel sajad saarlased surma mõisteti. Tõsisemat lahingut tuli tallinnlastel pidada Orissaares Saaremaale tungides, kus 15-meheline punawäeosa üle jää tulejaid ratsa- ja jalawäelasi hulk aeg ägeda püssitule all pidanud, kuid waenlase ülekaalu ees sunnitud oli taganema, Kuresaare piirajate seljatagust kaitseta jättes.

Kuni Upa küalani ei leidnud Tallinna walgekaart peaaegu mingisugust wastupanekut. Teel wõeti wallakomiteed ja punased posti- ja telegrahwiteenijad wangi ja lasti enamasti koha peal maha.

Upa lahing 20. weebruaril tähendas Saare töörahwa sõjariistus ülestõusu werise mahasurumise algust. Upa lahingus wangilangenud punawäelasi sunniti ülestõstetud kättega Kuresaare linna tänawail „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ laulma. Wangikambrid tuubiti wõimatuseni mehi täis ja sõjawäljakohtul jatkus tööd paariks nädalaks, et wangilangenud punawäelasi, kes kõige eeskujulikumat rewolutsioonilist korda pidasid, elukutselisteks mõrtsukateks ja rõõwlikeks tembeldada ja seega surma mõistmist kuidagi õigustada.

Peale ülestõusu mahasurumist käis timukate karistusesalk terwelt kuu aega wallast walda, kus erksamaid tegelasi välja otsiti, kellest paljud koha peal maha lasti ehk eriliste kolmeharuliste nuutidega poolsurnuks peksti.

Ihunuhtlust tarwitati mahalaskmise kõrwal väga ohtralt. Nii sai vähemalt sada inimest sõjawäljakohtu otsusel 25 hoopil palja keha pihta; osa peksetuist olid naisterahwad.

Peab tähendama, et naisterahwad Saaremaa ülestõususes mitte vähem kangelase osa ei etendanud kui mehed.

Naisterahwad moodustasid sanitaarosad. Paljud naisseltsilised täitsid suurepäraliselt ratsaluurajate ja sidemepidajate ülesannet.

Eriti energiline organisator ja ratsaluuraja oli sl. Miina Ellam, 28 a. wana, kelle Tallinna walged werekoerad peale wägistamist Põide kiriku lähedal õõsel maha lasksid.

Saaremaa töörahwa sõjariistus ülestõus langes werisema mahasurumise ohwriks Eesti tööliste wõitluse ajaloo, ja tõusikkodanlus wõis oma pöörases werehimus sadade töörahwa wabastamise eest langenud wõitlejate surnukehadel oma wõidupüha pidada.

* * *

Eelpool tutvunesime nende majandusliste ja poliitiliste tingimustega, mis saarte töörahwa sõjariistus ülestõusu oma kurnajate wastu möödapääsematuks tegid.

Edasi tutvunesime sõjariistus ülestõusu organiseerimatu iseloomuga, kus terve rida organisatsioonilisi puudusi ja jämedaid wigu ette tuli, mis paratamatud olid saarte töörahwa organisatsioonilise ühtluse puudumise pärast minewikus kui ka ülestõusu alguses. Tähtsa õpetunni annab see haruldaselt hulgalise iseloomuga ülestõusmine sel-

les mõttes, et ilma kommunistilise partei otsekoohese juhtimiseta töörahwa sõjariistus ülestõusu õigetesse roobastesse juhtimine mõeldaw pole.

Paratamata tõuseb küsimus, kas saarte töörahwa sõjariistus ülestõus sel korral, kui ta kommunistilise partei juhatusel oleks läinud, oleks wõinud wõita, kas oli selles objektiivseid tingimusi ja wäljawaateid olemas?

Nende ridade kirjutaja seisab selles küsimuses jaatawal seisukohal.

Et seda seisukohta, mis paljudele liig julge oletusena paistab, põhjendada, selleks puudub praegu wastaw materjal ja waba aeg.

Seda küsimust puudutades tuleb arwestada selleaegse üldkodusõja wäärinna strateegilise seisukorraga; punawägede pääletungimine samal ajal, Läti punawägede Heinaste lähedal wiibimine, kellest Saare töörahwast ainult kinnikülmanud Riia laht lahutas. Nii oleks sõjawarustuse ja sõjaasjatundjate Saaremaale toomine wõimalik olnud.

6—7000-meheline Saare töörahwa punane sõjawägi oleks Eesti kodanlusele selja tagant surmakuulutajaks, rewolutsiooniliseks terasrusikaks saanud.

Saarte töörahwa sõjariistus ülestõus oli üks lülikene, kuid ka üks werisemaist kogu Eesti töörahwa wõitluse ahelas, mille omapäraste õpetundide selgitamine meie lähem ülesanne peab olema.

Nende ridade kirjutaja püüdis isikliste läbitlemist, mälestuste ja teadmiste põhjal seda sündmust kirjeldada, mille kohta meil tihti wale arusaamine ja hindamine walitseb.

Saare wõitleja

Saaremaa õpetunnid

Kümme aastat tagasi elas Saaremaa töörahwas suure sündmuse üle, mis hiilgawama leheküljena Eestimaa rewolutsiooni-ajalukku jääb. Saare ja Muhu töörahwa sõjariistus ülestõus Saksa ja Eesti soost must- ja hallparunite wastu ei ole weel siiani ajalooliselt küllalt

selge. Seletada tuleb seda sellega, et Eesti mannermaa töörahwal tol ajal mingisugust sidet saartega polnud. Kõik need werised wõitlused, mis wahwad saarlased läbi elasid, läksid walgete poolt mahanotitud partisaanidega ühes hauda. Need, kes järele jäid, kes 1919. aasta

wõitluspäewad hambaid kiristades enda mälestusse sunnitud on peitma, ei ole meile kättesaadawad. Üksikud seltsimehed, kes walge terrori eest siia Nõukogude-Liitu ajajooksul pelgu on pääsenud, räägiwad aga liiga wähe. Kuid oodata ei wõi — esialgsed kokkuwõtted õpetundidest, sellest suurest wõitlusest peab tegema. Tuleb kord aeg, mil wanad Saare partisaanid ise endi kangelaseteod paberile panewad, nagu seda praegu nende wõitluse seltsimehed Eesti punawäelased teewad.

* * *

1919. aasta weebuarikuu esimene pool oli Eesti kodanluse „wõidu mesinädalaks“. Eesti punased kütid oliwad Narooa taha surutud — esimene hädaoht oli möödas. Kuid kodanlus aimas, et wõitlus weel kaugelki lõppenud pole: enamluse juur istus sügawalt hulkade südames ja nõndanim. Lõuna-Eesti polnud isegi weel punawäest tühjaks tehtud. Ka Läti seltsimehed istusid weel tugewasti Riias.

Eesti kodanlus kindlustas oma ridasi. Tema ainsaks toeks oli sõjariistus jõud. Kes ei tahtnud heaga kodanluse huwide eest wõidelda, sunniti seda wägisi tegema. Kordus weel kord see, mis sündis Jaapani, suure imperialistilise ja teiste sõdade aegu: kodanlus sundis mobilisatsiooni teel töörahwast oma waenlaste huwide eest sõdima. Nowembris-detsembris ei julgenud ta seda, sest töörahwas näitas temale sellepeale rusikat, kuid nüüd, mil Eesti punawägi Soome pussimeeste ja teiste rahwuswaheliste timukate abil löödud oli, wõis kodanlus sundida, sest püss ja automaat oli ainuüksi kodanluse käes. Mannermaa tööline oli moraaliselt ja füüsiliselt löödud ja sunnitud walgekaardlaste pussimeeste kuulipildujate torudele alla andma ja minema kodanluse klassiwäkke.

Kuid 16. weebuaril 1919. aastal sai Eesti kodanlus tunda, et tema „wõit“ mitte küllalt kindel pole. „Rahwas“, eestkätt maatöõrahwas, kes kodanluse sõnade järgi „rahwuslises waimustuses“ Eestimaa punaste mõõgatera alt pääst-

nud, näitas Saaremaal oma õiget nägu. Muhumaa mobiliseeritud noored, selle asemel et walgewäkke minna, tõstsid punase wõitluslipu, mis mannermaal maha surutud, uuesti üles ja kuulutas enese saarte ainuwalitsejaks. Loodi „Saaremaa töörahwa sotsialistiline partei“, kes wõitluse etteotsa astus ja oma agitaatorid üle kogu maa laiali saatis. Need kutsusid töörahwast üles eestkätt sõjariistus jõudu looma. Kes heaga ei tahtnud tulla, seda sundisid töörahwa punased lentsalgad. See on esimene ja kõige suurem Saaremaa wõitluste õpetund, mida kogu töörahwal tema edaspidistes wõitlustes tarwitada tuleb. Tõepolest näeme, et punase wõitluslipu alla kogub pea kõik Saaremaa töörahwas. Isegi kodanluse organiseeritud kaitseliit läheb punaste poole üle. Wäikesed salgad kogunewad pea suureks sõjawäeliseks jõuks, mis ähwardawalt kodanluse wõimuaparaadi keskpunkti — Kuresaare linna — sisse piirab. Mujal läheb jõudude kogumine edasi. Suure ja Wäikse Wäina alla jäetakse walwepostid, et walged mannermaalt ootamata selga ei langeks. Sarnane tegewusplaan oli täiesti õige, sest aktiivset waenlase sõjalist jõudu Saaremaal polnud. Ainult Kuresaares oli wäike salk walgekaardlasi, ja see pesa tuli kohe häwitada. Lõök kodanluse walitusaparaadile, selle waldamine, oli täiesti õige samm. Ja partisaanid tegutsewad ülesande tähtsust silmaspidades õige kiiresti. Juba järgmisel päewal, s.o. 17. II, wõtab 80-meheline punaste salk lahingu Kuresaarest saadetud 100-mehelise walgekaardiga Laimjala all wastu. Walgete tehniline ja jõuline ülekaal sunnib punaseid seekord lahingu lõpetama. Kuid juba järgmisel päewal kogunewad nad uuesti kokku ja liiguwad edasi Kuresaare poole. 19. II jõuawad punased juba üsna linna alla (Upa ümbrusse — 5 klm. linnast). Nende jõud kaswab iga tunniga, sest igast nurgast tuleb uusi salkasid juure. Lühikese ajaga on Upa grupis ligi 800 meest. Samal ajal kogub umbes 300-meheline punaste salk leitnant Jõe juhatusel Kellamäe alla. Kuid millegipärast wiivitawad punased linna

äravõtmisega. Wäga võimalik, et esimene löök, mis punased Laimjala all said, nad arvamisele tõukas, et Kuresaares walgetel suur sõjaline jõud on. Tõeliselt polnud neil aga midagi. Walge „komissar“ Neggo kirjutab, et neil oli ainult 150 meest ja neistki pidasid paljud endid õige kahtlaselt ülewal. Mingisuguse arusaamatuse pärast oli „komissar“ Neggol telegrahw tarwitada, mille kaudu ta kogu aeg kuni 20. II (!), s.o. 4 päewa, Tallinna telegrammisi saatis ja abi palus. Punased aga ei teadnud, ei seda, mis nende walwepostid mere ääres tegid, ega ka seda, kus Saare endi salgad on, kui suured nad on ja kuidas tegutsewad. Upa punaste grupp ootas kogu aeg abiwägesid. Nähtawasti loodeti Kuresaare alla võimalikult rohkem wäge koondada ja siis ühe ropsuga linn ära wõtta.

Selles mitmepäewases ootamises seisis Saare punaste partisaanide sõjaline põhiviga. Punastel oli ligi 10-kordne ülekaal ja nad ootasid abiwäge! Muidugi oli see wiga tingitud paljudestki niisugustest asjaoludest, mis partisaansõjas paratamatud. Näituseks polnud wastawaid sõjawäejuhtisid, kes oleks osanud olukorda õieti hinnata ja wõitlust organiseerida. Selle asemel, peeti miitinguid, arutati, riieldi ja wiideti kallist aega. Kuid peale selle oli weel rida lubamataid nähtusi. Luure puudus pea täieliselt, sest punased ei teadnud, kus walged on ja kuipalju neid on. Kärblasest tehti hobune, 100 walgekaardlasest suur sõjawägi. Polnud õiget sidet ei kahe grupi (Upa ja Kellamäe) ega ka wäinade randa saadetud salkadega.

Kõige selle tagajärg oli, et timukas Klaari wäikene 150-meheline madruste ja ratsameeste salk ligi 1000-mehelisele Kuresaart piirawale punaste wäele ootamata selga langeb ja ta puruks lööb. Saare töörahwa sõjariistus jõud häwitatakse ja tööd algab kodanluse sõjawäljakohus...

Kuidas töötas kodanluse lööksalk? 18. II hommiku on salk Haapsalus. 19. II tungib ta üle jää Muhumaale, lööb pu-

naste salga laiali ja kihutab jalamaid edasi. 20. II on salk Orisaares s.o. Saaremaal, 21. II annab juba lahingu Upa all ja sama päewa õhtu marsib wõitjana Kuresaare sisse. 4 päewaga teeb salk 100 klm. Wiimasel, kõige tähtsamal päewal ühe ainsa päewaga 50 kilomeetrit. Kodanlus tundis, et wiitwitus on surm, iga tund on kallis — ta kiirustas. Punased aga ootasid ja pidasid nõu...

Ülewalpool peatasime üldjoontes nende, meie arwates, peaaõpetundide juures, mida meile Saaremaa sõjariistus ülestõus päranduseks on jätnud. Nüüd puudutame terwet rida wähemtähtsaid õpetlikke momentisid; kokkuwõttes oleks need järgmised:

a) Õiged wõitluswõtted:

1) Punased partisaanid, hästi tundes maastikku ja ümbrustikku, tungisid äkitselt, tihtigi suuremajoolise, walgete salga peale korraga mitmest küljest.

2) Walmistades ette suuremat lahingut, oli punastel ettenähtud kahekordne löögiandmine: sõjariistus ülestõus keset waenlasele alluwat raiooni (küla, linna) ja kontsentratsiooniline pealetung (mitmest küljest) wäljastpoolt.

3) Osawalt lewitasid punased kuulujuttusid ja tegid paanikat waenlase seas, teda tihtigi wale teele juhatades.

4) Kiirete liikumisabinõude (regede) tarwitamine.

b) Waled wõitluswõtted:

1) Jõud olid punastel wäikeste salgakeste kaupa liig laiali pillatud ja nende wahel puudus tihtigi side.

2) Lahingus ei talitatud põhimõtte järele, et igalpool ei saa ühesuguste jõududega peale tungida. Löögisihis tuleb alati tugew rusikas koondada, ainult siis suudame walgete sõjariistus pähkli puruks lüüa. Kunagi ei tohi jõudu üksikute wäikeste osade kaupa killustada.

3) Peale tungima ja lahingut pidama peab terve salgaga korraga. Ilmaski ei maksa narritada waenlast osalise lahinguga — nii kaotame

enda jõu tükki-tükilt ja anname waenlasele aega wõita.

4) Kui lahing kaotusega lõpeb, ei tohi partisaan meelt heita ja sõjariistu maha wisata. Nii jääb ta üksipäini ja ei suuda enam wõidelda. Isegi siis, kui partisaanide peajõud puruks on löödud, ei tohi nad meelt heita ja sõjariistu maha panna. Kodusõjas on wend (rikas) wenna (waese) äraandja ja timukas. Ajalugu näitab, et peale töörahwa sõjariistus ülestõusu mahasurumist langeb kodanluse kättemaksu-wiha all rohkem wõitlejaid kui otsekoheses lahingus. Sellepärast on partisaani ainus pääsetee: peale lüüasaamist uuesti kokku koguda ja, sõjariist käes, edasi wõidelda kuni wiimse hingetõmbuseni. Partisaanisõda wõib teatud poliitilisel momendil uueks rewolutsiooni tõukejõuks saada, mis tööliklassi ikkagi wabastab. (Siberi talupoegade partisaanisõda kestis 2 aastat ja lõppes Koltshaki häwitamisega).

Lõpuks ei wõi mitte puudutamata jätta suurt küsimust mispärast Saaremaa töörahwa sõjariistus ülestõus juba algusest peale kaotusele oli määratud. Paljud seltsimehed, kes ise otsekohestest wõitlustest Saaremaal osa wõtsid, seowad Saaremaa sõjariistus ülestõusu õnnetu lõppu punawäe weebruarikuu pealetungi nurjaminekuga Lõuna-Eesti wäeliinil. Nad seletawad nii: oleks punaste liin Heinaste all püsiw olnud ja saarlased punawäega sideme saanud, siis oleks, wõib olla, kogu Eestimaa wäerind punaste poolt kergesti likwideeritud (selle arwamise autor'd kujutawad wist ette punawäe abi Saaremaa töörahwale üle Riia lahe ja sealt ühist lööki Haapsalu-Tallinna sihil ühenduses lõuna wäeliini pealetungiga). Et sarnane asjalugu wõi-

matu oli, on küllalt selge. Saaremaa ja kuiwamaa wahel on merd mööda üle 100 klm. Jää seisukord merel oli teadmata, teated punawäe seisukohtade üle samati, reis üle jää isegi küüthobusel oleks kõige vähem paar päewa kestnud, wäikse punawäe lentsalga (200—300 meest küüthobustel) kohalejõudmine oleks vähemalt 3 päewa wõtnud. 5 päewa oleks olnud kaotatud. Selle ajaga oleks walgewägi jõudnud, kui tarwis oleks olnud, suurejõulise abiwäe kohale saata, esiteks partisaanid puruks lüüa ja siis punawäe salga. Teine asi, kui punawägi wõidukalt Tartu-Tallinna wõi Pärnu-Tallinna sihil edasi oleks jõudnud, siis oleks nii Saaremaa töörahwa kui ka kogu Eesti tööliklassi wõit kindel olnud. Kuid punawägi ei tunginud tol korral peale, ta oli kaitseseisukorras. Sellepärast ei saanud partisaanid punawäele, ega ka punawägi partisaanidele abi anda. Iseasi oleks olnud, kui Saaremaa ülestõus 2 kuud ennem, s.o. 1918. a. detsembri lõpus oleks lahti puhkenud kui Eesti punased kütipolgud Tallinna all olid. Siis oli kodanluse kabuhirm suur. Siis polnud kodanlusel veel jõudu. Siis oleks Saaremaa partisaanid kodanlusele seljatagant hoobi andnud ja punawägi rindelt. Kuid Saare töörahwas polnud sel ajal wõitluswalmis: temale ei olnud poliitilist organisaaatorit — oma töörahwa, kommunistilist parteid. Tuli 2 kuud oodata, ennekuu töörahwa klassiwiha loodusjõuliselt keema hakkas ja kodanluse wägiwallawõimu enda turjalt maha raputas. Kuid siis oli see nii poliitiliselt kui ka sõjaliselt juba hilja.

H. Tummeltau

H. Pöögelmann

Klassi wõitluse ajalugu

Wenemaa ja Eesti töölisteliikumine 19. sajandist meieajani.

Hind 1 rbl. 25 kop.

Tellimiseaadress: Ленинград 31. Ул. 3-го Июля № 48. „Кюльвая“

Punakaardi organiseerimine maal ja wõitlused sakslaste tulekul

Sm. Heinrich Tederi mälestused

Austria wäerinnalt, kus me Kerenski pealetungimisest 1917. a. juunikuul äraütlesime, mille tagajärjel juunist oktoobrini tagaliinis seisime, toodi meie brigadi suurtükiwäeosad septembris Eestimaaile — Kadrinasse. Läksime laiali, patarei likwideeriti. Läksin oma kodukohta — Kose-Uuemõisa. Mõisnikud mobiliseerisid omale kaitset Eesti polgu soldatite salkade näol, kes pidiwad mõisaid taganewate Wene sõjawäelaste „rüüstamise“ eest kaitsma. Niisuguseid 15—20-mehelisi salku oli Kose-Uuemõisas, Rawilas, Paunkülas, Tuhalas, Pahklas ja Kohilas. Enne Tallinnast ärasõitu olin wenna pool, kes Soomest Eesti polku oli saadetud. Nägin, kui polkownik Pöder Eesti pangamaja ees polku üle waatas ja karjus: „Need ei ole mitte soldatid, need on nagu niimata lambad“ (meestel olid pikad juuksed). Mehed hakkasid protesteerima, läksid laiali. Tallinnas sain teada, et midagi tulemas on, wenna tuttawad rääkisid, et lähewad enamlaste partei poole, kes kõige tõsisemad mehed on. Mehed rääkisid, et kõik sõjamehed ainult selleks Eesti polku tulid, et rutiini koju saada.

Uuemõisas oli enamlaste partei esitaja. Seal pidasime nõu. Otsustasime, et kuna walged Eesti soldatid mõisatesse töid, meile muud midagi üle ei jae, kui hakata punakaarti organiseerima. Mind waliti punakaardi ülemaks. Algatasime organiseerimistööd Kose-Uuemõisas. Selle mõisa teemeste hulgas oli mitu agarat poissi, nende abiga ajasime kohe mõisatöölaliste koosoleku kokku, see oli 2. wõi 3. oktoobril. Seal seadsime punakaardi nimekirja kokku, sisse kirjutasid 25—26 meest. Enamlaste partei esitaja käskis oodata, praegu ei olewat võimalik sõjariistu weel saada, wõttis nimekirja. Minule seletas ta, et selle koosoleku läbiwiimine tähtis oli selleks, et teada saada, kas meil palju leidub

sm-hi, kes walmis on walgetele wastu hakkama. Sissekirjutajad olid kõik endised soldatid; niisuguseid, kes sõjawaes ei olnud teeninud, meie selkorral sisse ei kirjutanud.

Kui teada saime, et oktoobrirewolutsioon Tallinnas juba läbi oli, sõitsime hobusel Tallinna püsside järele. Toompealt sain püsside saamise luba, mida sm. Tedderow punasekaardi komitees tõrkus wäljaandmast, sest sarnaseid püsside saajaid Tallinnas weel ei tuntud. Sm. Kingissepp wõttis mind autosse ja sõitis töölistemajasse, käskis seal kohe püssid wälja anda. Meie saime 2 kasti (40 tükki) Jaapani püssa ja 10 tuhat padrunit. Hobustega (Kose-Uuemõis on 35 wersta Tallinnast) wiisime püssid maale, minu kodu, Sepapaja mäele Kose-Uuemõisas, kutsusime mehed kokku ja hakkasime püssa wälja jagama. Eesti polgu sõdurid said teada, et meie meestel püssid käes, järgmisel hommikul kutsus nende ohwitser mind oma juure ja hakkab pärima, kes meie oleme, kust püssa saime ja kelle lubaga me inimesi sõjariistutame. Wastasin, et meie oleme punakaart ja täidame ainult sõjarewolutsiooni komitee käskusid. Tema ütles, et nemad sarnast sõjarewolutsiooni komiteed ei tunnista ega temast midagi ei tea, kuid meie wastu siiski midagi ette ei wõtnud.

Nüüd, kui mehed sõjariistus, asusime wallamaja üle wõtma. Walitseja palwete ja protesti peale waatamata panime 6 mõisa hobust 3 wankri ette ja sõitsime 16 mehega wallamajasse, mis mõisast 2½ wersta eemal oli. Kose-Uuemõisa wallamajas leidsime ainult wallakirjutaja. Kutsusime talitaja kohale, wõtsime raamatud ja kassa tema käest ära, talitajale teatasime, et tema enam talitaja ei ole, wallakomitee oli meil juba moodustatud, samal õhtul oli walla rewolutsioonilise komitee koosolek, esimeheks oli keegi saunamees, kes pärast

walgeks läks. Mind, kui punakaardi ülem, määrati ka miilitsaülema kohuste täitjaks, ühtlasi tehti ülesandeks wõimalikult rohkem töölisi ja saunamehi punakaarti organiseerida. Perepoeigi sinna ei wõetud.

Niipea, kui walla rewolutsiooniline komitee tööle hakkas, asusime mõisa ülewõtmisele. Kutsusime mõisa töölised kokku, lugesime walla rewolutsioonilise komitee otsuse ette, härrat (parun Üxküll) seal ei olnud, oli ainult walitseja, kes ametist lahti lasti, kübjas jäeti ametisse. Mind määrati mõisakomitee esimeheks. Mõisa warandus ja raha wõeti kõik raamatute järele üle. Kokkuseatud ülewõtmiseaktiga sõitsin ma ühes teise seltsimehega Tallinna, akti kinnitama. Seal oli Toompeal walges saalis parajasti konwerents koos, kus arutati mõisate ülewõtmise küsimust. Sm. Anwelt wõttis meie akti ja ütles: „Meie siin waidleme selle üle, kuidas mõisaid ülewõtta, siin aga on smd. Kose-Uuemõisas juba mõisa üle wõtnud.“ Sm. Anwelt sõitis peale selle ise waatama, mis-suguses seisukorras meil mõis oli, oli seal kaks päewa. Selsamal konwerentsil tehti meile ülesandeks lähedal olewad mõisad — Oru, Tuhala ja Tammiku — üle wõtta. Peale selle kohustati meid ka teistegi mõisate ülewõtmisel, kui seda tarwis peaks tulema, abi andma.

Oru, Tuhala ja Tammiku mõisate ülewõtmise läks samati korralikult läbi. Mind waliti kõigis mõisates komitee esimeheks, kuna keegi kohalistest sm-st seda kohust oma peale wõtta ei tahtnud. Eesti soldatid, kes mõisa toidu peal olid, saiwad sellest kohe maha wõetud. Ära nad siiski ei läinud, neile saadeti wististi walgete organisatsioonist Tallinnast toitu.

Tallinnast saime käsu hakata nendelt wilja wõtma, kes wabatahtliselt ei anna, kuigi neil suured wiljatagawarad on. Ühtlasi anti käsk salawiinawabrikuid häwitama hakata. Wiinakeetjaid oli pea-aegu igas suuremas peres. Hakkasime sellega kohe peale. Wiljawõtmisel saime sunniwiisil wõttes 500 puuda ümber. Wili oli osalt ärapeidetud seinte wahele, kartuli keldritesse, wäljale aukudesse

ja isegi jökke oli 4 kotti jahu peidetud. Wilja andsime toitluskomiteesse, mis asus toitluskomitee esimehe saunas; aga et komitee esimees kartma hakkas, et teda wõidaks seal (elas üksikus kohas) ärarööwida ehk maha põletada, tõime toitluskomitee tagawarad Kose-Uuemõisa. Kui me hallparunitelt wilja wõtsime, pöörasid need mõisa Eesti ohwitseri poole palwega, et neid kaitstaks, sest punakaart rööwiwat neid. Ohwitser käis soldatitega meie järel ja tegi protokollid, kust ja mis me ära wõtsime. Siis läksid nad wallamajasse, kus meie walla rewolutsioonilise komitee sekretäri sm. Pluki ees leidsid. Seal tahtsid nad wana wallawalitsust uuesti sisse seada. Pluki poeg jooksis minu poole ja palus punakaardilt abi. Punakaart seati kohe korda, telefoni teel nõuti abi ka weel Tuhala ja Tammiku punakaardilt, kes ka 1½ tunniga kohal oli (sõideti mõisa hobustega). Meie kohaline punakaart püüdis wallamajasse minna, aga ei saanud, sest walged sõdurid ühes hallparunitega, umbes 60 meest, sõdurid sõjariistus, peremehed jahipüssidega warustatud, ilmusid juba mõisa alla. Andsin käsu „Sepapaja mäel“, mu isa elukohas, kuulipilduja üles seada (kuulipilduja „Kolt“ andis meile Tallinna punakaart, kui seal mõisa ülewõtmise akti kinnitamas käidi, ühes 10 lindi padrunitega). Asusin ise mõisamäele, punakaart seisis lahinguwalmis mõisa tallide juures, umbes 150 sülda kontorist. Walgeid wõis kahelt poolt tule alla wõtta. Ohwitser saatis soldati minu juure ettepanekuga, et ma alla tuleks. Selle peale andsin wastuseks, et kui ohwitseril seda tarwis on, wõib ta ise minu juure tulla. Ohwitser tuligi üles; teatas, et rahwas minuga rääkida tahtwat. Läksin siis alla, walitseja majast härraste majasse, kus Eesti sõdurid korteris olid. Seal taheti minu peale protokoll teha ja pandi ette seda alla kirjutada, ütlesin aga sellest allakirjutamisest ära ja läksin minema. Öues käkisin külamehi koju minna, lubades wastasel korral sõjariistad tarwitusele wõtta. Läksidki. Peale selle otsustasime walgetel soldatitel sõjariistad käest

ära wõtta. Selleks ajaks jõudis ka juba Tammiku ja Tuhala punakaart kohale. Siis läksin juba ise teise sm-ga walge ohwitseri juure, panin temale rewolwer nina alla ja nõudsin sõjariistade ärandmist. Ohwitser täitis nõudmist, andis ise sõjariista ära ja andis ka soldatitele käsu sõjariistad käest anda ja kodu minna.

Pluki käest saime teada, et walged wallamajast telefoni teel olid Paunaküla mõisast walgetelt abi nõudnud, sellepärast ei lastud punakaarti laiali, oodati walgete tulekut. Need jõudsid öösel kella 2 ajal paigale, sõitsid mõisa hoowi, punakaart piiras seal nad sisse ja wõttis sõjariistad käest ära. Kose-Uuemõisa ja Paunaküla walgetelt saadi 40 püssi ja 3 rewolwrit; need sõjariistad andsime Tuhala ja Tammiku punakaardile, kel weel sõjariistu polnud. Tallinnast, peale esimese korra, enam sõjariistu ei wõetud.

Tuhalas organiseerisime mõisa ülewõtmisel 25-mehelise punakaardi salga, mõisas seiswatelt walgetelt sõduritelt, kes mõisa ülewõtmisel kohe ise laiali läksid, saime punakaardi warustamiseks 5 püssi. Tammikus astus mõisa ülewõtmisel 15 meest punakaarti. Orus erilist punakaarti ei olnud, seal oli tuhalastega ühine punakaart. Selkombel oli meie kolm punakaardi salka, mille suurus lõpulikult weebruaris oli: Kose-Uuemõisas — 40, Tuhala—Oru salgas — 25, Tammikus 15; eriliselt oli weel 5 popsnikku (Kose-Uuemõisa salga juure arwata), kokku 85 meest, kes kõik minu üldjuhatus alla käisid. Sõjariistadest oli meil peale püsside weel 1 Kolt-kuulipilduja.

Enne jõulu tuli Rawilast punakaardi ülemalt nõudmine: saata 10 punakaardlast Kose kiriku juure (Kose-Uuemõisast kolm wersta). Kohale jõudes selgus, et kohalised hallparunid takistasid Kose kirikhärralt Põllult wilja wõtmist. Neid oli koha! meest 10—15, kui me sinna jõudsime, teised olid laiali jooksnud. Olid wäljas kaigastega. Rawilas oli punakaardi wähe ja seegi oli parajasti laiali, kui wilja wõtma tuldi. Toitluskomitee wolinik teatas, et papil wili peidetud olla. Papp andis wälja selle,

mis salwedes, mujal temal wilja ei olewat, mille peale ta isegi allkirja andis. Hakati otsima. Kirikumõisa keldrist, seina sisse müüritult, leiti 4 kuli rukkid ja kirikust altari alt keldrist leiti 12 kuli rukkid. Käsksime pastorihärra wankrile istuda ja konfiskeeritud rukkid Rawilasse wiia, salwed panime aresti alla.

Järgmine kord kutsuti meid teisel jõulupühal jällegi Kose kiriku juure, seal oli keegi walgekaardlane kirikus nõukogude wõimu wastu kõnet pidanud. Kohale jõudes saime teada, et see tuntud weiderdaja Jüri Wilms oli olnud. Kuid enne, kui me kohale jõudsime, oli nii Wilms, kui ka kõik kirikusolijad sääred teinud, hobustel minema kihutanud.

Mõisa metsa wäljawedamise panime seisma, kellegi Korjuse walmistatud palgid, mis wälja maksmata, müüsimise „Dwigateli“ wabrikule.

Tuhalas oli (ühes Oruga) 180 lüpsilehma, Tammikus 165, Kose-Uuemõisas 208. Kõik piima saatsime Tallinna toitluskomiteele. Wilja saatsime Uuemõisast Tallinna 1000 puuda ümber sellest, mis üle jäi (seeme jäeti), sai palk wiljas kuni uue lõikuseni töölistele wäljaantud. Mujalt mõisatest ära saata ei saanud, seal oli wilja wähe.

Jaauaris enam wastuhakkamisi ei olnud, kõwa kord oli maksmas, jahipüssid korjasime kohe selle järel ära, kui hallparunid Eesti soldatitega katset olid teinud meile peale tungida.

Kose-Uuemõisa punakaardil oli side Rawila, Perila, Kiwiloo, Alawere, Penningi ja Raasiku punakaardiga. Nendest olid kõige tugewamad Perila ja Alawere punakaardi salgad.

Teomeestele mõisates maksime palka iga kahe nädala järel, nagu seda esimesel, mõisa ülewõtmise koosolekul oli otsustatud. Teomehed ei uskunud, et me midagi maksta saame, nad ütles mulle otsekohe: „Kust sina, paljas poiss, meile palka maksma hakkad, kui parun iga aasta mõisale juure pani ja meile ainult kaks korda aastas palka maksis.“ Sellepeale otsustati maksta 2 korda kuus, mida ka täideti. Raha jäi ülegi, kõigis neljas mõisas. Oli ka-

watsus kõigi mõisate raha wallamajasse kokku wiia ja ühine kassa teha, kuigi lahus raamatupidamisega. Aga mõisamehed hakkasid sellele vastu, sellepärast tuli sellest esialgu loobuda. Teine ettepanek, et mõisa teenijatel kõik teenijate lehmad ja sead ühte lauta wiia, leidis poolehoidmist, mehed olid nõus oma loomi sinna ära andma, selle tingimisega, et piima ja liha normi järele mõisast saawad. Läbi wiia seda weel ei jõutud. Oli ka otsustatud, mõisatöölisele uued majad mõisa lähedale ehitada, kuna nad tänini 2¹/₂ wersta mõisast eemal elasid. Mõisas elasid ainult mõisa „hantwärgid“: sepad, aednikud, kutsarid, tallmeistrid, meierid, karjased. Sõiduhobused, peale 2—3, mis sõiduks jäeti, pandi tööle, ratsahobused määrati müümisele, kuna nad mujale ei kõlbanud, wabakssaanud kutsarid ja wahimehed pandi tööle, ehk kui nad sellega nõus ei olnud, siis lasti lahti. Triiphoone tahtsime Tallinna üle wiia, aga sm. Anwelt käskis teda mõisas edasi pidada.

Enamlaste parteis (meil oli wallakomitee) oli wiimasel ajal 7 liiget. Partei koosolekuid oli meil selle aja jooksul 4, kus arutasime praktilisi tegevuse ja agitatsiooni küsimusi. Üldrahwakoosolekuid oli Uuemõisas minu sealolemise ajal 6, Tuhalas 3, Tammikus 2.

Piimameierei Kose kiriku juures wõeti üle, anti Rawila komitee kätte, krediitühisust ei jõutud ülewõtta, sest polnud kedagi sinna tööle panna, polnud jõudsid. Sekeldusi selle kred.-üh. oli, sest seal ei tahetud Rawila komiteele piima eest raha maksta. Nad toonitasid, et nad raha ainult mõisa pärisomanikule, see tähendab, parunile, wälja maksawad. Kui neile aga peale käratasin, maksid siiski raha wälja, kartes et ähwardus — ühisust üle wõtta — täide saadetakse.

Jaanuari teisel poolel sain Tallinnast käsu sõja-rew. komitee käsutusele ilmuda. Sain sm. Kingissepalt ülesande: suurtükkisi, hobuseid ja riistu waadata, mis Wene sõjawäelastelt maha jäetud, kelle walitsuse all ja kus need asjad on, sest sakslased kawatsewat saartelt manner-

maale tulla. Minu korraidusele anti asjaajamise kiirendamiseks üks kerge sõidu auto. Oli tarwis ka selle järele walwata, mis Wene sõjawäed wälja wiivad. 16. weebr. sain käsu hakata patareid kokku seadma. Koosolekul Olewi rahwakojas, punakaardi koosolekul, kutsus sm. Kingissepp punakaardlastest suurtükimehi ettepoole, tuli wälja 30 mehe ümber. Hobuseriistad olid Weneri kuuris, waksalis, saatsin kohe mõne sinna hobuseriistu kokku seadma. Teised läksid Kõplisse hobuste järele wana Wene wägede baasi, kus häid hobuseid polnud. Päewa jooksul kogusime 48 hobust; sõitsin ise Nõmmele suurtükipargist suurtükkisi wälja walima. Peasuurtükiladust sain sihtimise raamid, panoraamid ja kuulid. Öhtuks olid hobused waksalis, anti wagunid, kuulide kohalejõudmine waksali wiibis, sellepärast tuli öösi kell 1 wälja sõita. Umbes kella 2 paiku jõudsimme Nõmmele, kus punakaardlased vastu tulid ja teatasid, et meie wäesalk Keilas puruks on löödud. Panime suurtükid korda ja jõudsimme päikse tõusu ajaks Lutheri wabriku juure, kus patarei laskewalmis seati. Nüüd läksin Toompeale, leidsin seal panoraamid ahjust, ühes põletatud paberitega. Sõja-rew. komitee ruumides leidsin rewolwreid, püssisid, mõõku, mida üksikud smd. sealt omale walisid. Wõtsin suure mõõga ja kaks rewolwrit. Wäljas trehwasin salga ratsamehi, nende hulgas sm. Laiuse, kes oma hobuse mulle andis. Sõitsin selle salgaga, mille kaasas oli kergesõidu auto kuulipildujaga, Nõmmele. Wersta 3 Nõmmelt edasi nägime esimesi sakslaste jalgrattamehi. Madrused hakkasid kuulipildujaga waenlase poole laskma. Teised ratsamehed pöörasid tagasi. Sakslaste jalgrattamehed tulid jalgsi, rattad käekõrwal, meest 30. Sõitsin wiimasena tagasi Nõmmele ja sealt Tallinna. Tallinnas teatasin oma patareile, et taganeda tuleb, suurtükkide lukud wõeti ära ja wisati minema, mehed läksid sadamasse. Punawäe staabis pekseti weinipudelisi puruks ja jaotati tubakat. Öösel vastu esmaspäewa, kella 2—3 ajal, tuli mulle Wladimiri uul. otsa kohal auto

nelja kaitseliitlasega vastu. Rewolwrist lastud paugu peale hüppasid 4 kaitseliitlast maha ja panid plagama, autojuht peatas. Sundisin teda Ülemiste mäele sõitma, seal aga ajas autojuht meelega auto lumesse. Panin bensiinipaagile tule otsa, mille läbi auto põlema läks. Tschernjägina juurest sain woormehe, kes mu sadamasse wiis. Jõudsin sinna kella 6 paiku. Tunni aja pärast tulid sakslased sadamasse, laew wabastati sadamasillast, kuulipilduja hakkas sakslaste poole laskma, need ei wastanud. Laew pööras reidile, mõne sm. aitasime weel jää pealt laewale. Tuli aeroplaan, „Makarow“, „Rjurik“ ja

„Oleg“ hakkasid tema peale laskma. Ta pildus pomme. Meie laewale (olin „Makarowil“) anti raadioga korraldus asuda laewastiku kolonne lõppu, kaitseks. Transpordid jäiwad maha, mispärast melegi pidime maha jääma. Paljassaarel lasti kindlustusi õhku. Ühes transportidega jääme Paljassaare kohal jäässe kinni. Seal olime kinni kuni kesknädala pealelõunani. Siis hakkas merelt kolm suitsu paistma. Esiotsa arwati, et see Saksa laewastik on. Need aga olid jäälõhkujad „Wölönets“, „Jermak“ ja „Torneo“, kelle abiga me neljapäewa õhtul 28. weebruaril Helsingi sadamasse jõudsim. *H. T.*

Tallinna teel

Mälestused II kommunistilise Wiljandi kütipolgu 1. (era-) pataljoni tegewusest Eestis 1918. aastal

Wiljandi polgu 1., 4. ja 5. roodust ühendatud erapataljonis oli kokku umbes 300 tikku. Erapataljoni komanderiks määrati seltsimees Kanger, kes komanderidest esimesena soowi awaldas sõjategewusest osa wõtma minna. Olgugi et paljud noored sõjamehed rutuliselt ettewalmistatud olid, oli meeoleolu wõitlusehimuline ja iga mees kandis soowi südames, rutemalt walgetega lõpuarweid teha ja töörahwa nõukogude wõimu Eestis maksma panna.

15. detsembril 1918. aastal astus osa Wiljandi polku, erapataljoni näol, uuesti sõjateele. Narwast mindi wälja polgu muusikakoori saatel. Mindi jala üle Waiwara Jõhwi. Jõhwis peatusime lühikest aega. Siin nägime missugust koledat rüüstamisetööd walged Jõhwi mõisas olid teinud. Kallihinnalises raamatukogus, milles Voltaire, Schilleri ja teiste kuulsate kodanliste kirjanikude, mõtteteadlaste ja teadusemeeste käsikirjugi leidus ja mis arwu poolst mitukümmend tuhat eksemplari suur wõis olla, olid raamatud laiali pillatud ja kõige metsikumal wiisil ära rüwetatud ja purustatud. Niisama metsikult

oli ümber käidud marmorist ja portselanist kunstasjadega — need olid puha puruks pekstud. Arwatawasti pidi Jõhwi mõisaomanik mõni wanade kunstiasjade koguja olema, sest tal oli muu seas hea kogu pilta, mille hulgas kuulsate Wene ja wäljamaa maalijate töid leidus. Suuremalt osalt olid aga needki kõik mõõkade ja tääkidega puruks torgitud. Niiwiisi talitas Eesti kodanlus, kes alati oma kultuuraga keldida armastab, nagu kõige metsikum barbaarlane kunstiasjade kallal, kuna metsikuks sõimatud enamlased, kohe oma esitaja — sm. J. Käsperti näol, kohale saatsid, kes kõik, mis weel walgetest järele oli jäänud, kokku kogus ja arwele wõttis.

Jõhwist sõitsime lahtistes wagunites otseteed Rakwere. Rakweres peeti pataljonis asuwate parteilaste (enamlaste) koosolek ära, kus seda silmas pidades, et pataljonil tuleb wäga wastutuserikast tööd teha, iseseiswalt wälja astudes, otsustati pataljonis asuwatest enamlastest kollektiiv luua ja kollektiivi esimees walida, kes ka komissari kohusi pidi täitma, sest Narwast rutuliselt wälja tulles polnud kellegil pähe tulnud,

et pataljoni komissari tarwis on. Waliti komissariks mind ja sekretäriks sm. Moosberg.

18. detsembril õhtul astus erapataljon Rakwerest teele eellinile. Hommikuks jõudsim Kadrina jaama, ja enne walge tulekut wõtsime, selle peale waatamata et mehed kauasest käimisest wäsinud olid, Tartu polgu all olewad seisukohad oma kätte ja lasksime Tartu polgu mehed, kes järjesti waenlast olid jälginud ja wiimasega ägedaid lahinguid pidanud tähtsamate kohtade waldamiste puhul, reserwi puhkusele. Tartu polgu meestelt saime teada, et meie wastu tegutseb Eesti walgete 5. jalawäepolk, kelle käes olewat Neruti ja Jõepere mõisad ja Sootaga, Mäoküla ja Weduwere külad. Raudteel oli meie wastas soomusrong.

Järgmisel päewal saatsime jalaluurajad wälja, kes teate töid et waenlasel pidawat meie wastu eellinil olema umbes kuus roodu, igas roodus saja mehe ümber, ja Sootaga külas kaitseliidu salk umbes 60 mehe ümber. Waenlasel olla tarwitada 9 kuulipildujat, 4 wäljasuurtükki, 2 tormiwastast suurtükki. Polgu staap ja suurtükid asuwat Aru külas. Selle peale waatamata, et waenlasel nii arwuliselt kui ka tehniliselt tuntaw ülekaal oli, ei löönud see meid sugugi kokkuma, waid hakkasime pealetungimisele ette walmistama.

Warsti hakkas meie seisukohti pommitama waenlase soomusrong, kes Udriku pooljaama läheduses liikus. Meie pataljoni käsutusel olew kergepatarei, kes Kadrina kirikumõisas asus, awas wastutule soomusrongi pihta ja sundis oma osawa tulega wiimase Tapa sihisk plehku panema. Üleüldse peab tähendamada, et meie patarei wäga osawasti oskas sihti wõtta ja waenlase soomusrongi meie eellinist aupakkuwas kauguses hoida. Brigaadi staabist tuli meile päewakäsk, pealetungimist Tapa sihisk edasi arendada ja teise päewa õhtuks kõik waenlase seisukohad oma alla wõtta.

20. detsembril koidu aeg sai 1. rootkäsu J. Tambergi juhatusel paremast

tiiwast Mäoküla ümber haarata, waenlane wälja suruda ja pealetungimist Pakiti ja Poima sihisk jätkata. 1. roodul läks korda waenlase suurtükile ning kuulipildujate ning automaatpüsside kuulirahe all külasse sisse tungida ning waenlast külast wälja suruda. Kuid õõpimeduses sõttis waenlase soomusrong küla lähidusse ja saatis oma dessandi meie roodule selja taha, ja et roodukomander sm. Tamberg haawatud sai, taganes root oma endistele seisukohtadele, külast wälja. Pealetungimine jäi kuni järgmise õõni seisma.

21. detsembril walmistasime terve päew uuele pealetungimisele terwel linil. Meie kerge- ja raskepatarei (kaks 6-tollilist suurtükki) pommitasid sel otstarbel waenlase seisukohti. Meie jalaluurajad töid teate, et waenlase patarei waatepunkt asuwat Neruti mõisa tornis. Silmapilk awas meie kergepatarei tule waenlase waatepunkti pihta; seda juhitis meie waatepunkt nii osawalt, et mõisa torn ühes waenlase waatepunktiga peagi purustati.

Uuesti pealetungimisele minnes näitasid mitmed 1. roodu mehed oma jalgu. Kauase käimise järel olid saapad ära lagunened ja wõimata oli poolpaljaste jalgadega edasi liikuda. Seda nähes tõmbasin oma wähe paremad saapad jalast ja tegin korralduse, et staabi lähedal olewate meeste pisut paremad saapad roodumeeste pahemate wastu ära wahetataks. Üldse peab tähendamada, et jalanõudega, riietega ja toidukraamiga warustamine sel ajal enam kui wilts oli, ja pataljoni staabil tuli oma jõul ja nõul warustuse eest hoolitseda.

Õõpimeduses töid meie walwerühma mehed waenlase wäljaposti Mäo küla alt ära ja 1. root tungis sm. Jänese juhatusel külasse waenlasele peale, kellele pealetungimine täiesti ootamata tuli ja kes kohe taganema hakkas. Küla keskpaisas püüdis waenlane küll oma ridu koondada ja automaatpüssidest ägeda tuleandmisega pealetungiwaid punaseid kütte tagasi tõrjuda, kuid sellest hoolimata tungisid meie kütid wahwasti edasi ja sundisid waenlase paanikaliselt plagama. Küla jäi meie kätte. Soja-

saagiks saime 2 hobust, ühe kuulipilduja, 18 püssi ja 16 wangi, kelle hulgas isegi üks ohwitser oli, hulk saapaid ja muud sõjamoona. Meie poolt sai surma üks punawäelane, haawatud mitte ühtegi. Waenlane kaotas surnutena ühe ohwitseri ja 2 sõdurit, haawatuid oli palju. Peab tähendama, et lahingus Mäo küla arawõtmise juures pidas ennast iseäranis wahwalt ülewal roodukomanderi kohustetäitja pataljoni komanderi abi sm. Jānes, kes ise roodu ees lahingusse tormas, meestele sellega lõwijaugust andes. Peale lahingu nägi sm. Jānes, et waenlane teda märgilauaks oli püüdnud wõtta, mida tunnistasid mütsi sees leidunud kuuli augud. Peale Mäo küla arawõtmist tungisime terwel liinil peale ja samal õöl langesid meie kätte Neruti ja Jõepere mõisad.

Peab veel kiites nimetama meie suurtükimeeste osawust. Jõepere mõisas pidas waenlane kauemat aega wisalt vastu ja lõi kõik meie poolt ettewõetud ägedad pealetungimised tagasi. Siin märkasid meie walwerühma mehed, et waenlased olid lahingu waheajal, tuisu eest warju otsides, heinaküüni kokku kogunud. Kohe anti meie raskepatareile sellest teada, kust küüni peale tuli awati. Üks kuul kukkus otsekohe küüni ja surmas 3 ohwitseri ning 10 sõdurit, paljud said haawata ja põrutada. Waenlane püüdis weel Tapa ümbruses meile vastu hakata ja pani soomusrongiga lendkäikusid meie vastu toime, kuid löödi meie poolt iga kord werise ninaga tagasi.

Waenlast raudteed mööda jälgides, jõudsim Moe mõisa ja küla alla. Uutelt seisukohtadelt katsus waenlane Tapat kaitsta. Jalawäe seisukohtade peale tungiwate wäeosade peale wõisid Tapa juures asuwad soomusrongid marutule awada. Öösel tungis üks meie root Moe küla peale, kuid löödi waenlase poolt ägeda suurtükki-, püssi- ja kuulipildujatulega tagasi, õnneks ilma kaotusetä.

Arwatawasti tegi meie pataljoni edurikas pealetungimine Tapa sihis raudteed mööda waenlasele suurt peawalu, ja nende südamed täitis tulise wihaga

iga suurem löök, mida meie pataljoni punawäelased neile andsid. Eellinil Lokuta külas leidsid meie punawäelased walgete lehe — kui ma ei eksi, oli see wististi „Kaja“ — milles meie punawäelasi igasugustes mustades wärwides kirjeldati, neid rõõwliteks ja inimesesööjateks nimetati. Ka seda ei unustatud, et rõõwlipolgu komanderiks olla Kanger ja komissariiks Laur. Iseenesest mõista, et kodanlus sellega rahulikkudes elanikkudes püüdis paanikalist meeleolu sünnitada, ja selle mõjul enesega kõiki ühes wiia, kes neile sõjaliselt weel tähtis wõis olla. Meile, klassiteadlistele punawäelastele, tegi see kodanline wihaawaldus suurt rõõmu, ja seda südimalt hakkasime waenlasele peale rõhuma.

Öösel vastu 25. detsembrit awasid meie patareid, mis Torma, Udriku ja Lokuta lähiduses üles olid seatud, kolmest küljest Tapa jaamas asuwa kolme waenlase soomusrongi peale tule ja sundisid neid oma osawa tulega Tapalt plagama. Selle aja sees waldasid meie roodud Moe küla ja mõisa, ja hommiku kella 8 ajaks oli Tapa alew ja raudteajaam meie pataljoni käes. Waenlase soomusrongid taganesid nii kiiresti, et isegi aega ei olnud kõiki oma mehi peale wõtta ja nii sattus nende soomusrongi meeskonnast 6 meest wangi, kelle hulgas isegi Balti parunite kaitseliitlane von Brevern oli. Tapale jõudes leidsime, et osa linnaelanikke, kes meid walgete agitatsiooni põhjal rõõwliteks ja inimesesööjateks pidasid, linnast oli põgenenud ja oma eluruumid ja waranduse saatuse hooleks jätnud.

Selle peale waatamata, et waenlane oma liiniga Lehtse jaama piirkonnas asus, oli meie esimene töö, linnas korda jalule seada. Tapa ajutiseks komandandiks määrati sm. W. Juhkum ja kuulutati wälja sunduslik määrus № 1.

Mõnepäewase linnasolemise järel oli linnaelanikkude meeleolu, mis enne meie vastu umbusklik ja kartlik oli, sõbralikuks muutunud, ja Tapa ulitsatel liikudes wõis tihti peale kuulda, kuidas elanikud isekeskes kõneldes, meid wahwateks ja ausateks meesteks kiitsid.

26. detsembri õösel tungis waenlane oma soomusrongidega Lehtse läheduses eelliinil olewatele roodudele peale ja awas marutule suurtükkidest Tapa peale. Meie käsutusel olew kergepatarei awas ägeda wastutule. Suurtükid töötasid meeletult kiiresti, kostis wahetpidamata mürin, ja taewas oli patarei tulest walge. Waenlane saatis oma dessandi soomusrongi pealt wälja ja püüdis meie roodu külje pealt ümberhaarata. Eelliinil Lehtse juures muutus meie seisukord kriitiliseks, ja meie olime sunnitud Tapa külas asuwast roodust osa mehi ära kutsuma ja neid Lehtse juures asuwale roodule appl saatma. Üks waenlase schrapnell kukkus just meie meeste sekka, kes Tapalt Lehtse poole läksid, surmas 3 punawäelast ja haawas üht ratsaluurajat ning mitut punawäelast. Mehiselt pidasid meie punawäelased waenlase pealetungimisele wastu ja löid soomusrongidelt wäljasaadetud dessandi pealetungimise ägeda kuulipildujate- ja püssitulega weriselt tagasi. Trehwaw patareituli sundis warstigi walgete soomusrongid Tapa alt Lehtse poole pagema.

Tapal tuli meie staapi noor naisterahwas, kes ennast Marta Altiks nimetas ja soowi awaldas, et teda meie punawäkke sanitariks wõetaks. Enese kohta kõneles ta, et olewat Tartust pärit, majaomaniku tütar, punaste poolehoidmise pärast olla wanemad ta kodunt ära ajanud, ja nüüd soowiwat ta wõideldes kodu minna. Esialgu paistis see meile kõik kahtlane olewat, kuid siiski wõtsime ta wastu ja määrasime 5. roodu juure. Pärast nägime, et see naisterahwas ütlemata aus ja wahwa oli; paljud ja paljud punawäelased, keda ta haawatutena waenlase kuulirahe alt ära tassis, on talle tänu wõlgu.

30. detsembril saime brigaadist uue päewakäsu, mille järele meie oma seisukohtadelt Tapa küla ja mõisa juurest pidime Tapa raudteest pahemale poole nihkuma ja meie senised seisukohad Tartu polgule andma, kes reserwist tagasi tuli. Nii asus meie asemele raudteed mööda edasi tungiw Tartu polk, kuna meie Rägawere—Tois—Pariku sihis

edasi tungisime. Peale wiimaste oma alla wõtmist, mis muidugi ilma waenlase wastupanekuta ei sündinud, kuulsime kohaliste elanikkude käest, et walged taganedes kaks meie ratsaluurajat olid regede külge sidunud, riidest lahti wõtnud ja palja jalu ühes wedanud, kuna wäljas kange külm walitses. Niisugust metsikut tegu seletasid kohalikud elanikud sellega, et meie wangisattunud ratsaluurajad neile mingisuguseid teateid meie wäeosadest pole annud. Üldse peab tähendama, et walged nende kätte wangisattunud punawäelastega metsikult ümber käisid, nad peale metsikut piinamist jäledalt surmasid. Meie käisime wangidega, kes nende poolt meie kätte sattusid, wõimalikult inimliselt ümber. Paljud reamehed jälwad wabatahtlistena meie teenistusse.

Lehtmetsa sihis edasi tungides waldasime 1. jaanuaril Jäneda mõisa, mis weel koledamaid walgete rüüstamise jälgi kandis kui kõik senised mõisad, kust meie silamaani läbi tulime. Jänedalt taganesid walged nii kiires korras, et mitu maaliitlast wangidena ühes mitme koorma sõjariistade ja moonaga meie kätte jätsid. 3. jaanuaril waldasime Lehtmetsa mõisa ja ümbruskonna. 4. jaanuaril lööb 4. root ägedas lahingus waenlase Kreo talust wälja, ja 10 ratsaluurajat sõitsid Pikaweski sihis wälja, kes õöse tagasi jõudsid ja 2 wangi kaasa töid. Wangide seletuse järele olewat walgete eestlaste 4. jalawäepolk Jägala jõe taga. Polgu olla 400 tikku, 80 ohwitseri, 29 ratsanikku, 8 kuulipildujat, 31 kuulipildurit, 4 suurtükki ja üle 100 suurtükimehe, Balti parunite pataljon ja soomusrongide dessantsalk umbes 50 mehe ümber. Wäeliinile olla weel tulnud Soome roodud. Meie pataljoni koosseis oli aga, sellepeale waatamata et iga päew wabatahtlisi maata-mehi juure tuli: 100 tikku, 4 kuulipildujat, 20 ratsaluurajat ja sapööride komandos 10 meest. Komanderisi erilise sõjawäelise haridusega oli 4 meest: seltsimehed Kanger, Jänes, Platt ja sapööride komando ülem, Mäeküla all wangi wõetud walge lipnik Frolow, kes

wangi sattumise järel meie teenistusse hakkas.

Roodukomanderi kohusi täitsid smd Jänes 1. root, Platt 4. root ja 5. roodu peal oli ajutiselt üks punawäelane. Rühmaülemad olid kõik reamehed. Löödi üks reast välja, silmapilk määrati wahwamatest reameestest uus asemele. Wõrreldes meie jõudusid waenlase omaga näeme, et waenlasel määratu ülekaal oli, arwuliselt meeste kui ka ohwitseride poolest, iga 5 mehe peale tuli neil üks ohwitser. Niisamasugune arwuline ülekaal oli neil suur-tükkide ja kuulipildujate poolest. Mida kaugemale Eesti rewolutsioonilise töörahwa wäeosad Tallinna sihis edasi tungisid, seda wisamalt hakkas waenlane wastu pidama, kes järjesti Tallinnast uusi abiwägesid juure sai, kuna Eesti punased wäeosad alaliselt peatawate wõitluste tagajärjel arwuliselt kahanesisid. Waenlase meeleolu tõstis suuresti Soome walgete abiwägede juuretulek, ning 3 soomusrongi tegewus meie wastu. Meie meeleolu aga peab ülewal klassiteadlik enesetunne ja kõwa usk töörahwa wõidu sisse. Nliwiisi tuli meie pataljonil, kes rohkem kui kaks korda arwuliselt oli kahanenud, sõjaliinile tulekult saadik mitu korda tugewama waenlasega ägedaid lahinguid lüüa, peale tungida ja selle käputäie meestega otse imet teha, s.o. waenlast järjesti taganema sundida, kohati kümne wersta laiust liini oma all hoides.

Õösi wastu 5. jaanuari katsub waenlane peale tungides meid Kreo talust välja lüüa, kuid ta lüüakse tagasi. Selle peale asume meie warsti pealetungimisele ning peale lühikest lahingut läheb meil korda Rootsipere ja Merrasmaa talu oma alla wõtta. Sinna jõuab meile Narwast täitenduseks järele 70 punawäelast 2 komanderi saatel ja üks 1½-tolline kiirlaskja suurtükk. Kohe jaotatakse mehed roodude wahel ära, ja 5. roodu komanderiks määratakse uutest juuretunud punastest komandereidest sm. Lossmann, kuna teine seltsimees Engelbrecht ajutiseks rühmaülemaks jäi. Nüüd oli meie pataljoni koosseis 190 tiku ümber.

Õösel wastu 6. jaanuari waldab 5. root Nirgo talu ja 1. root Saia karjamõisa. Osal 4. roodu meestel läheb korda roodukomanderi sm. Plati juhatusel Wetla külasse sisse tungida, kuid walgete reserwis olewate Soome roodude ülejõuga lüüakse meid külast välja. Samal ajal tungib waenlane suurte jõududega ja ägeda suurtükitle saatel meie seisukohtadele peale, kuid lüüakse weriste kaotustega tagasi. Ka meie pool on tublisti haawatuid ja mõned surnutena langenud. Sel ööl muutub meie seisukord õige halwaks, igasugune side kõrwalolewate wäeosadega kaob. Tartu polgult, kes Aegwiidu jaama sihis tegutseb, ei tule mingid teateid. Kautla-Weenuküla sihilt, kus asub Narwa polk, ei tule samati mingisuguseid teateid. Staabi läheduses nähakse waenlase luuresalku — seisukord oli kriitiline. Tuli teateid, et Narwa ja Tartu polgud oma seisukohad juba eelmistel päewadel maha olid jätnud; kuid pärast selgus, et wiimased oma päewakäsus tähendatud seisukohtadele ei olnud jõudnudki. Ainult meie pataljon oli seda teinud, ning nüüd ähwardas meid waenlane külgede poolt. Meie seisukord oli seda hädaohtlikum, et ümberringi piirawad paksud metsad waenlasele wõimalikuks tegid staabile ootamata peale tungida. Arwatawasti see neil kawat-susel oligi, ega muidu nende luurajate salgad staabi läheduses nähtawale ei ilmunud.

6. jaan. hommikul hakkas waenlane: Balti parunite pataljoni soomusrongi desantsalk ja 5. jalawäepolgu osad kolme kuulipildujaga ja suurtükitle toetusel Wetla, Rootsipere ja Kreo sihis meile peale tungima.

Wiibides ühes sm. Kangeriga eelliinil, korraldasime ägeda wastupaneku. Aru saades, et waenlase patarei asub Woseli taga seisukohal, kihutasin kohe oma patarei juure, mis paar wersta idapool Kreo talu asus ja käskisin awada waenlase eelliini ja patarei seisukoha peale ägeda tule, mille tagajärjel meie roodudel korda läks waenlast tagasi lüüa. Selle järel tegi sm. Kanger korralduse eelliini kuni Lehtmetsa mõisani

tagasi tõmmata. Patarei juurest tagasi eellinile pöörates, puutusin tee peal punawäelastega kokku, kes selle üle et külgede peal waenlase luuesalku nägid, paanikasse olid sattunud, arwates, et oleme igaltpoolt ümber piiratud. Tõmbasin püssi seljast ja pidasin esimesed jooksjad kinni ja ütlesin neile, et kes minust mööda jookseb, sellele kihutan kuuli kuklasse. Niiwiisi läks mul korda paanikast jagu saada ja mehi niikaua kinni pidada, kuni sm. Kanger teistega järele jõudis. Siis taganesime täies korras metsadest wälja Lehtmetsa mõisa juure seisukohtadele. See oli esimene ja wiimane kord terve selle sõjategevuse ajal, mil meie pataljoni punawäelased paanikasse sattusid.

Lehtmetsa juure seisukohtadele asudes paigutasime pataljoni staabi Nõmme külasse, patarei aga Jäneda mõisa juure, Tartu polgu selja taha, raudtee lähedusse. Nii sai Jägala jõe piirkond meie pataljonile sellepärast, et raudteed mööda edasitungiwad punased wäeosad waenlase soomusrongi pealetungimist ei jõudnud tagasi hoida, murdjooneks, ja pealetungimiselt asusime kaitseseisukohale. Igasugune side kõrwalolewate wäeosadega ja ka brigaadi staabiga kadus. Wäljasaadetud ratsaluurajad, kes sideme pidid looma, enam tagasi ei ilmunud.

Homniku eel wastu 7. jaanuari kuuleme raudteel, Jäneda mõisa sihis, suurtüki- ja kuulipildujate-laskmist. Umbkaudu arwates pidi lahing Tartu polgu seisukohal olema. Wähe aja pärast saame Jäneda mõisast sinna sõitwate telefonimeeste käest teada, et walgete soomusrong oli Lopi külas dessandi maha saatnud ja meie patarei ära wõtnud. Nüüd oli meie seisukord enam kui paha, waenlane walmistas meile umbkotti, Ambla poole tungides ja taganemise teesi ära lõigates.

Hiljem ilmus meie juure metsadesse äraeksinud Tartu polgu rooduülem Kipasto, kes kõneles, et nende walwerühmad mitte küllalt hoolsad pole olnud ja waenlase soomusrongi kergel wiisil lasknud ligi hiilida, kes siis äkilise tulega nende roodud laiali pillanud. Nüüd

salme aru, et rutuliselt peame kõik abinõud tarwitusele wõtma, et waenlase rōngast terve nahaga wälja pääseda, mis meil sm. Kangeri mehise meele ja sõjaliste teadmiste tõttu tõesti ka korda läks. Ruttu saadeti üks rühm 1. roodust sm. Steinfeldti juhatusel all ja pooled ratsaluurajad ühes 1½-tollise suurtükiga Jäneda mõisa poolt pealetungiwale dessandile wastu. Terwel liinil demonstreeriti pealetungimist, Rootsipere ja Merrasmaa sihis walgeid paanikalisele taganemisele sundides, nii et Balti parunite pataljoni mehed isegi kiireid ära kaotasid. Siis taganesime täies korras üle Piirsoo Jootma peale, jõudsid selle tõttu, et waenlase tähepanek teisale oli pöördud, waenlase poolrōngast wälja, ja asusime idapool Jootma mõisat uuele liinile. Taganemise ajal pidasid pataljoni mehed endid wahwalt ülewalt ja teenisid rohkem kui kiitust ära. Iseäranis wahwad olid 4. roodu komander Plat ja sellesama roodu punawäelased Kreps, Paigalik ja Winkelmann, ja 1. roodust Steinfeldt ja Kokk ning palju teisi, kelle nimesid praegu enam ei mäleta.

Jäneda mõisa alla walgete soomusrongi-dessandi wastu wäljasaadetud 1. roodu rühmamehed ja pooled ratsaluurajad jõudsid meile alles teisel wõi kolmandal päewal järele. Tapa küla sihis tagasi liikudes ja wiimase piiridesse jõudes, said meie ratsaluurajad teada, et Tapal olla walged sees. See näitas meile uskmata olewat. Sel ajal töid meie jalaluurajad teate, et ka Marientali mõisas walged sees olewat. Silmapilk wõtsime ratsaluurajate komandoga, komandoülema sm. Westmanni juhatusel all, Marientali poole pealetungimise ette. 21 ratsanikku (ühes minuga) tormasid Pariku küla poole, et waenlast walearwamisele wiia, nagu oleks meie wäed neile seljataha tunginud, ja tungisid õige laial liinil peale. Lühikese lahingu järel panid walged plehku; meie kätte jäi wangidena paar haawatut (üks nendest oli Wene walgekaardlane), 10 kasti sõjamoona ja muid asju. Et waenlast sedamoodi Marientalist wälja saime, tahtis sm. Kanger,

kes raudteel tegutsewate punaste wäeosade peale sellepärast tuliwihane oli, et wiimased väga hooletumad olid ja endid soomusrongide pealetungimise wastu küllalt kaitsta ei osanud, Tapale peale tungida ja oma pataljoniga sealt walgeid wälja lüüa. Lõpuks jättis ta selle nõu siiski katki, aru saades et ilma suuretükkideta soomusrongide wastu sõidida asjata tegu oleks.

Kuid nüüd muutus meie seisukord teist korda kriitiliseks. Pärast Tapa ärawõtmist saatsid walged oma soomusrongi Tartu raudteele ja lõikasid sellega uuesti meie taganemisetee ära. Uue taganemisetee walisime Seene küla kaudu Niidu wabriku sihis üle raudtee, kus kahelpool raudteed paks mets kaswas, mis meile warjuks wõis olla. Siit wiskasime pataljoni tükk-haawal õhtuses widewikus üle raudtee, 4. rootu järelwäeks jättes. Seene külast wälja minnes hakkasid 4. rootu mehed mind tellima, et ma nendega ühes jääksin, mida heameelega tegin. 4. rootu üle raudtee liikumise ajal märkas meid walgete soomusrong, kes kohe Tapa poolt meile kiirel sõidul lähinema hakkas ja suur-tükkidest meie peale tule awas. Õnneks pakkus meile raudtee läheduses kaswaw paks mets head warju, nii et waenlase tuleandmine meile mingisugust kahju ei teinud.

Õösel jõudsime teistele Aru külasse järele, kuhu pataljon õõseks peatama jäi. Läksin, 5. rootu ülemat Lossmanni kaasa wõttes, brigaadi staapi otsima. Wiimase saime Rakwerest kätte. Meid nähes polnud brigaadimeeste imestusel otsa, sest meie pataljoniga katkes neil igasugune side juba siis, kui meie Jägala jõe ääres olime. Nende arwates pidime meie wangi langenud olema. Kuulda saades, et pataljon Aru külasse peatama jäi, anti meile uued päewakäsed: pataljon reserwi tuua. Warsti taganesime ka Rakwerest mööda mereäärset maanteed üle Ranna küla Puritse jõeni, kus uue liini wõtsime.

Peale vähemate kokkupõrgete meie järelwäe ja waenlase eelsalkade wahel sel liinil suuremat lahingut pidada ei tulnud: kuna waenlane uued dessant-

osad mele seljataga maale saadab, tuleb brigaadist uus taganemisekäsk.

Seekord asume Kukeressi mõisa maa külade liinile, staap asub Periwere küllasse. Siin lööme waenlase ägeda pealetungimise Kukeressi peale weriselt tagasi; 5. root saab käsu Kõwa küla oma alla wõtta, sest siit saab waenlast tiiwast ähwardada, kui ta mööda maanteed katsub Kukeressi peale tungida. Kui küllasse ilmusime, panid walged meie roodu eest plehku, meile ühe maaliitlase wangiks jättes. Root et püsinud küllasse peatama jääda, ja rooduülem Lossmann toob roodu omawoliliselt Periweresse. Silmapilk wiin roodu tagasi küllasse, et meeste meeleolu tõsta, ja sõidan ise kaugele ette. Külast läbi ratsutades ei näinud pea ühtegi walgekaardlast. Meie walwepostid olid küla Kukeressi poole otsa wälja pandud, kust waenlase ilmunist kõige rohkem oodata oli, sest et siit maantee läbi läheb. Natukese aja pärast tulid walged uuesti küllale peale, kuid mitte Kukeressi poolt, waid Kohtla jaama poolt — kuid löödi uuesti tagasi. Warsti selle järele saime uue päewakäsu, milles meile Waiwara ümbruses uued seisukohad määrati. Unustasin ütle mata, et Püssi ümbruses meile veel Narwast 7. root ühes polgukomanderi abi Pölluga juure tuli. Roodukomanderiks oli sm. Mikk.

Jõhwi kaudu Waiwara sihis mööda mereäärseid teesid taganedes tuli meie järelwägedel waenlase eelsalkadega kogu aeg ägedaid lahinguid pidada. Kusagil Jõhwi läheduses (kus just, ei ole enam õieti meeles) töid 5. rootu komanderi abi sm. Seemann ja sellesama roodu punawaelane Treier 3 wangi uuesti tagasi. Kui nad aga uuesti walgeid püüdma läksid, langesid nad wangi. Alles hilja aegu kuulsin, et nende seltsimeeste üle Eesti kodanlus oli kohut pidanud, Treieri 20-ks ja Seemanni 10-ks aastaks wangi mõistnud. Praegu olewat mõlemad Nõukogude Liidus, kuhu nad wangist põgenenud.

Nii taganesime Jõhwist Waiwarani ilma suuremate lahingute pidamata ja mõtlesime et Waiwaras walgete pealetungimine murtud saab. Selleks olid

siin hästi sündsad seisukohad, mis juba ilmasoja ajal oiid valmistatud ja kindlustatud. Punawäelaste meeleolu oli äärmiselt wõitlusehimuline. Taganedes küsiti igapäew: „Kaua see niiwiisi kestab ja mispärast brigaadi staap tõsise mat wastupanekut ei korralda?“ Ei olnud ju meil sellest aimu, et walged oma dessantide operatsioonidega meil seljatatugust ähwardama hakkasid.

Teisel hommikul pärast Waiwarasse jõudmist telefoni teel brigaadi staabiga oma edaspidise tegewuse üle läbirääkimisi pidades kuulsime, et walged olla oma dessandi Laagna mõisa juures maale saatnud. Dessant seiswat soomlastest ja osalt Eesti walgetest koos, olewat warustatud automaatpüssidega ja hulga kuulipildujatega. Brigaadi staap kawatses pealetungimist korraldada ja selle täidewiimist madruste wäesalgale ja uuele 86. polgule ülesandeks teha, kuna meie pidime Waiwarasse jääma ja siit kindlustatud seisukohtadelt walgeid tagasi peksma. Teades meie pataljoni punawäelaste meeleolu, kes wäga wihased olid alalise taganemise üle ja kärsitult ootasid millal walgetel jälle saaksid nahka parkida, pöörasime brigaadi staabi poole, et ta meid lubaks walgete dessanti Laagnast wälja lööma minna, mida meile ka lahkest lubati. Kohe hakkasime Waiwarast Korfi jaama poole liikuma, kuna meie asemele Waiwarasse 86. polk asus. Kui Korfi jaama juure olime jõudnud (selle sihi walisime sellepärast, et raudtee äärest alates metsi mööda otseliinis pidime Laagna peale tungima), awasid walged oma laewadelt suurtükitle Korfi jaama ja ümbruse raudtee peale, püüdes meie soomusrongi tabada, kes Korfi jaama läheduses liikus. Siin peab tähendama, et soomusrong selle tagajärjel, et Narwa all walgete taganemise ajal kõik sillad ära purustati, enam sõjategewusest osa wõtta ei saanud. Kindlasti wõib oletada, et kui soomusrong oleks meile sealpool Tapat järele jõudnud, siis ei oleks walgetel korda läinud meie liini raudtee sihis keskkohalt läbi murda ja meid taganema sundida.

Et waenlane suurtükitle laewadelt raudtee peale awas, liikusime pikas ahelas Korfi jaamast mööda raudteeäärsed metsi kuni esimese raudteewahiputkani. Siit läksime tund wõi paar enne keskpäewa (see sündis kõik 18. jaanuaril) walgetele peale. Peab tähendama, et meil walgete dessandi suuruse kohta ligikaudu kaunis õiged teated olid. Dessandi suurust rehendasime 800—1000 mehe peale, mis, nagu nüüd walgete kirjandusest näha wõib, kaunis õige oli. Meie pataljoni koosseis oli 220 — wõi 230 tikku, ning madruste salk umbes 200 mehega. Sellepeale waatamata, et waenlane arwuliselt meist tugewam oli, otsustasime teda, maksu mis maksab, Laagnast wälja kihutada. Raudteelt ahelikus Laagna poole liikudes jõudsimetsast, mis raudtee ja Laagna wahel asub, kaunis ruttu läbi, mõisat ümbritsewa wälja serwale. Siit jäi weel umbes 1½ wersta mõisa hooneteni. Wäljaserwale jõudes nägime tee peal, mis Narwa poole läks, jalgratta mehi, kes kiirel sõidul mõisa hoonete warjule kadusid. Kohe oli mõisa majade juures elawat liikumist märgata. Walged korraldasid endid lahinguwalmis, ja natukese aja pärast awasid meie peale kuulipildujatest ja automaatpüssidest ägeda tule. Ka meie panime hüüdma kõik püssid ja kuulipildujad.

Olime lootnud, et madruste salk, oma otsekohest ülesannet täites, meiega ühel ajal peale tungib. Enne raudteeääre jõudmist sõitsin Laagna poole ratsaluurele, kus nägin, et madruste salk ahelikus Laagna poole liikus. Meie arwamise järele oleks nemad pidanud weel ennem kohale jõudma kui meie, kuid arwatawasti läksid nad enne meie kohalejõudmist Laagnast mööda, ja nii tuli meie pataljonil üks walgete dessandile peale tungida. Ka soomusrong pidi meid oma tulega toetama, kuid ei teinud seda, sest waenlase laewade suurtükituli, mis raudteeliini oma all hoidis, sundis teda ühest kohast teise liikuma, nii et ta sihti ei saanud wõtta. Kolmetunnise ägeda tulewahetuse järel jõudsimets, natuke-haawal edasi nihku-

des, mõisa hoonete juure. Sm. Kanger, kes wahwalt ise lahingut juhtis, tungis liini keskkohaga kuni mõisa wärawateni, selle koha pealt walgete ahelikka tagasi surudes. Mina püüdsin parema tiiwaga (1. rooduga) üle Narwa maantee tungides waenlast ümber haarata ja mere poolt küljest selja taha tungida. Kuid et siin lagedal wäljal olime ja waenlane pealegi kõrgustiku otsas seisis, koondas ta meie tiiwa peale mitme kuulipilduja tule, mis meie seast hulga ohwreid nõudis.

Siin sain ka mina jalast raskesti haawata. Kukkusin maha ja nägin, kudas mehed taganema hakkasid. Teades, mis mind walgete poolt ootab, lõin padruni püssi sisse (mul oli wäike ratsawäe püss), et ennast maha lasta, kuid püss oli laskmisest tuline ja wõttis padruni kinni, nii et ei saanud satwori edasi ega tagasi liigutada. Korraga pöörasid kaks punawäelast tagasi (nende nimed olen raske haiguse ajal unustanud), kes waenlase kuulipildujate tulest hoolimata mind päästa katsusid. Nad hakkasid mul kätest kinni ja wedasid mind mööda maad oma järel edasi.

Nähes et meie tiiw taganema hakkas, korraldas waenlane tagaajamise, ahelikus meie taganejatele järele liikudes, ühtlasi meid ägeda tule all pidades.

Kuna maad mööda järelewedamine tülikas oli, wõtsid punawäelased mind kahewahele püssi peale ja kandsid niimoodi edasi kuni metsa ääre, kus teistega kokku saime. Siin olid muuseas ka 1. roodu rühmaülemad smd Steinfeldt ja Kampus. Tehti püssidest kanderam ja kanti mind edasi. Metsa ääres tuli meestel põlweni lumes käia, mis edasiliikumise haawatuga õige raskeks tegi ja mehi tublisti wäsitas. Waheajal jõudsid walged üsna ligi ja wangiwõtmine oli iga minut wõimalik. Siis tegi sm. Kampus ettepaneku, mind lume sisse matta ja pärast pimedas järele tulla. Kuid need kaks seltsimeest, kes tagasi lahinguliinil pöörasid ja mu sealt ära tõid, ütlesid et ennem ise mu maha lasewad kui maha jätawad.

Nii kanti mind jälle raudtee ääre wälja, kust soomusrong parajasti Narwa

poole liikuma hakkas. Soomusrong peeti kinni ja mind paigutati sinna peale. Raudtee ääres sidus pataljoni welsker mul haawa kinni, sellega esimest abi andes. Haawa sidumise juures lõigati saabas ja püksid lõhki, nii jäin ma poolpaljaks, ilm oli kaunis külmawõitu ja soomusrong oli seest härmas, sattusin märjalt ja poolalasti kui jääkeldrisse. Peale minu pealewõtmise awas soomusrong tule Laagna sihis. Kuid warsti olid kõik padrunid wälja lastud, mis laskewalmis olid seatud, ja rong liikus keskmisel sõidul Narwa poole. Natukese aja pärast tundus tugew tõuge ja kuuldus hirmus raksatus. Kõik tuled olid korraga kustunud ja ümberringi kuuldus hoigamist. Kes wõisid, jooksid rongist wälja. Mõtlesin et waenlase suurtükikuulid rongi pihta sattusid ja nüüd ikkagi nende kätte pean jääma; mis kuradi kasu sellest oli, et mehed waewa nägid, oma elu minu eest hädaohtu andes, kui mind kuulipildujate tule alt ära tõid. Wähe aja pärast tuli osa mehi wagunisse tagasi, ja tõid teate, et Narwa poolt olla teine meie liiwakottidega soomustatud rong meie rongile wastu sõitnud, sest sinna olla telefoniga teatatud, et meie soomusrong hädaohus olewat ja wõiwat walgete kätte sattuda. Narwa poolt tulewal rongil kukkunud paar wagunit kokkupõrke tagajärjel roobastest wälja, need tulewad nüüd teelt ära koristada. Haawatud mehi olla mõlemi rongi peal.

Umbes paaritunnise paigalseismise järel liikusime uuesti Narwa poole, kuhu jõudsimme umbes kella 3 wõi 4 ajal õösi. Haawatud sain umbes kella 3 ajal päewa. Nii tuli mul terwelt 12 tundi külmetada, olles poolalasti ja märjalt külma käes. Kui mind Narwas teise rongi peale paigutati, kuuldus linnas igalpool püssilaskmist.

Sinnasamasse wagunisse toodi teiste haawatute seas ka noored punased komanderid — 5. roodu ülem Lossmann ja rühmaülem Engelbrecht. Wiimane oli õige raskesti haawatud ja jäi arwatavasti inwaliidiks. Ka mina jäin saadud haawa pärast punasest sõjawäest

wälja ja olin pikemat aega isegi tööwõimetu.

Peab ütleva, et Laagna lahingus wiljandlased wihaselt wõitlesid. Kõige ägedamaski lahingutuhinas, kui waenlase kuulirahe kaela sadas, oli raske mehi mahaheitma sundida, rühmaülemad Steinfeldt ja Kampus ei heitnud aga mitte kordagi maha, waid tungisid oma rühmade ees kui lõwid edasi, Steinfeldtil wahetpidamata piip suus. Wahwalt pidasid endid ülewal ka meie naisseltsilised, keda meil ülepea kolm oli ja kes sanitaaridena lahingust osa wõtsid. Iseäranis wahwalt pidas ennast ülewal Marta Alt (seesama, kelle meie Tapal oma pataljoni vastu wõtsime), kes kogu aeg püüdis esimestes ridades olla ja haawatutele abi anda. Teiste haawatute käest kuulsin, et see wahwa naisterahwas üle 20 haawatu lahinguliinilt oli ära toonud, raskeid haawatuid seljas kandes. Hiljem kuulsin, et ta lahingus Washina Gora all Pihkwa liinil surmawalt haawatud saanud. Ka seal toonud ta 20 haawatu ümber eeliliinilt ära. Kui teda maetud, olnud roodu mehed, kus ta töötas, kõik nutnud. Ka mina omalt poolt ütlen: „Olgu kerge muld ta põrmule, ta mälestus elab meie seas kaua.“

Laagna all peetud lahingu kohta tunnistawad isegi walgekaardlased (näiteks walge ohwitser Alfred Waga oma raamatus „Wiru wäerind wabadusesõjas“), kes muidu endi wägitegusid ja wahwust taewani kiidawad, et see lahing neile tuntawaid kaotusi toonud. Nii kirjutasid wiljandlased nii Narwa waldamise kui ka Narwa kaitsmise puhul oma werega Eesti töörahwa wõitluse esimesel ajajärgul sellesse ajaloosse ilusamad leheküljed.

Lõpuks weel mõni sõna üldiselt tegewuse kohta. Kui meie sõjategewusest osa wõtma läksime, meil ratsaluurajate komandot ei olnudki. Alles Rakwerest peale korraldati see komando wabatahtlistest juuretulistest. Hobuseid korjati meil walgete poolt mahajäetud ja wangi-
sattunud maaliitlastelt. Komando ülemaks määrati sm. Westmann, kes üks

wahwamatest meestest oli ja punaselipu aumärgi kandidaatide hulgas oleks pidanud seisma. Kuid siis ei sõdinud meie aumärkide pärast, waid tegime proletariaalist rewolutsiooni Eestis. Ka organiseerimise tööd tegime tublisti. Igas mõisas, kust läbi tulime, loodi tööliste komitee. Kõik organiseeritud komiteede liikmed taganesid meiega ühes Eestist wälja. Warustuse kohta pean tähendama, et see enam kui wilets oli, ning tuli otsida, mis walgetest maha oli jäetud, et oma toitluse tagawarasid suurendada. Selle peale waatamata, et meil kõigest äärmine puudus oli, pidasid meie punawälased endid auwääriliselt ja mehiliselt ülewal. Kõigest üksainuke kord tuli kaebtus 4. roodu meeste peale, et need, juba mitu päewa nälgas olles, kusagilt perest endile paar leiba olid wõtnud. Muidu ei tulnud kogu sõjategewuse ajal ühtegi kaebtust meeste peale, ehk walged küll meid rõõwliks söimasid. Ühe sõnaga üteldes, pidasid need punased kütid end mehiliselt ülewal. Olgugi et kõigest puudust tunti, ei tõstetud mitte kordagi selle üle nurinat; wõitluses oma klassiwaenlasega aga näitasid nad äärmist külmaweresust ja wahwust üles. Noorkommunistidele wõiks eeskujuks soowitada meie pataljonis wõitlewat 15-aastast poisikist Rubenit. Kus ta meie juure tuli, ei mäleta enam. Wahwalt pidas see poisikene ennast ülewal. Töötades sanitaarina wabatahtliselt ühes Marta Altiga olla ka tema, nagu pärast kuulsin, Washina Gora liinil Pihkwa all lahingus surma saanud. Meie suurem häda, mille pärast meie taganesime, oli soomusrongi puudus. Niisamati ei wõinud korralikuks pidada sidet meie poolt tegutsewate wäeosade wahel, ning mis peaasi, suur puudus oli erilise sõjariidusega meestes. Paremini oli walgetel korraldatud salaluure. Nagu nüüd, nende kirjandust silmitsedes, näeme, olid neil iga päew meie wäeosade liikumise kui ka arwud ta tehnilise warustuse kohta enam-wähem õiged teated. Tuleb arwata, et meie pool wäeosades äraandjaid leidus, kes nendele neid teateid muretseisid.

Nüüd, kus kümne aasta järel neid sündmusi mälestame, on palju ja palju meelest ununenud. Iseäranis wäp-ramate meeste nimedest on liig wähe meeles. Kuid see ei takista meid nende kangelastegude mälestamisel kinnitama: teadku Eesti kodanlus, et meie, endised Eesti punased kütid, kes peale

kodusõja lõpetamist üle laia Nõukogude Liidu laiali on walgunud ja rahulist ülesehitawat tööd teewad, wõitlewa Eesti töörahwa kutsel iga silmapilk jälle walmis on sõjariistu kätte wõtma ja ühes Eesti töölisteklassiga Eesti kodanluse wõimu purustama.

Anton Laur

Narwa-Jõesuu madruste dessandiga wäerinnal W a e k ü l a l a h i n g

Nõmmiste ja Aarla külade wallutamisest peale allus dessantsalk operatiivselt 3. polgu komanderile (niisuguse käsu ütles 3. polgu ülem endal olewat, dessantsalk seda küll ei saanud). Saime temalt siis ka ülesande järgmiseks päewaks. Käsk oli lihtne, suusõnaline ja järgmine: 3. polgu 1. pataljon astub Polli mõisa sel ja sel kella ajal, et õhtuks Rägawere mõisat wallutada, dessantsalk astub wälja (kella aeg ja külad), et wallutada Waeküla pooljaama ja Waeküla mõisat. Et mitte aega wiita ringteede mööda minemisega, läheb dessantsalk terwes omas koosseisus raudteeliini mööda. See käsk oli nii kindel, et sellest järgnes tarwidus raudteeliini mööda liikumisel ka kogu laskemoona tagawara, kuulipildujad jne. kaasa wõtta. Kõik see liikus kütide meeste regedel.

Aegsasti enne salga teeleminekut läks wälja eelluure, kes Rahkla küla kohal kaheks osaks pidi jagunema: osa waatab nimetatud küla, osa läheb raudteeliini mööda ettepoole.

Salga sillast ülemine misel oli häda kütide meeste hobustega: kartsid silla peale minna. Siin tuli eelmise päewa juhtumine abiks. Nimelt pommitas eelmesel päewal walgete soomusrong Kabala jaama (peaasjalikult—weetorni, kusjuures ta mõned paugud ka jõesillale andis. Sillale see wiga ei teinud, küll aga tabasid pommid raudteewahi putkat, mille nad purustasid. Raudteewah oli sealte ära kolinud ja meie tarwitasime putka seintematerjaali silla katteks. Ei

jatkunud aga sellestki kraamist; mõned aramad hobused kukkusid jalgupidi silla ristpalkide wahela. Mõni tuli alguses kohe küljeli tömmata ja selwiisil üle silla wedada.

Raudteelt Rahkla külla läheb tee, mida kaartil ei leidu. Kui meie selle tee otsa kohta jõudsime, oli seal rohkesti wärskeid jälgi näha. Pidi sinna küll meie luure minema, aga nendest niipalju jälgi ei wõinud jääda. Aga et meie luure pidi seal pool olema ja midagi kahtlast kuulda ei olnud, läksime eesmärgi poole rutates edasi. Seda julgemini astusime edasi, et üks meie roodudest oli reserwi jäetud, pidi poole tunni tee taga olema.

Jäi weel umbes werst Wõhma külast tulewa maanteeni, kui püssilaskmist kuulsime. Wõis arwata, et meie luure waenlase luurega ehk eelpostidega kokku puutus.

Ruttasime nüüd weel kiiremini edasi. Salga kannul ka kütide mehed (unustasin ütlemata, et peale laskewarustuse olid kütide meeste regedel ka terve salga kraamikotid, mida madrus häbiks, wõib olla ka rängaks, pidas pihal kanda).

Kui teekäänust natuke maad eemal olime, tormas käänu tagant walgete soomusrong wälja, jäi silmapilguks meist mõnikümmend sammu eemal peatama — ja kadus sama kiirelt. See kokkupuutumine tuli küll mõlemilt poolt ootamata: meie pere puistas see peletis silmapilkselt metsatihnikusse. Kütide meeste hobusedki said wist hädaohust aru ja peit-

sid pead tihnikusse, kogu keha peitmiseks oli kuusetihnik liig paks. Raudtee Nõmmiste sillast kuni eelpool nimetatud Wõhma maanteeni on kõrge. Koormad, mis hoolega ei olnud kinni seotud, iseäranis meremeeste kraamikottide koormad, lagunesid raudteelt alla pöörates. Wiimaseid saime mahti koristada wast järgmisel päewal.

Soomusrong taganes kuni Waeküla pooljaamani ja hakkas sealt metsa pihta, kust salk weel wälja ei olnud jõudnud, tuld andma. Algas lahing ka liinil. Soomusrongi ilmumine tegi seda paha, et roodud ei jagunenud õiglaselt ülesannete raskuse mõttes. Aga juba lahingu olukorras olles sai wõimatuks jaotust tasandada, wäikestki osa kõrwale nihutada. Oli nii, et kahest roodust 1½ roodu jäi paremale (põhja) poole raudteed ja tungisid raudtee jaama poole; ainult pool roodu oli teiselpool teed. See oli kardetaw seisukord. Jõud oleks pidanud ümberpöördud wahekorras jaotatud olema, seda enam, et 3. polk mitte kaugel Polli karjamõisast lahingut pidas, tähendab, meie pahema tiwa taga. Weel enam, Mõedaku külas olid walged sees, kust nad kergesti wõisid meile seljataha minna.

Reserwi rood jõudis kohale, läks terwelt paremal tiwal olewa Mõedaku küla peale ja päästis seisukorra sellega, et walged külast ühe hoobiga wälja löi. Edasi jõudnud 3. polgu pataljoniga saime sideme, ja sellega oli meie edu kindlustatud. Waenlane oli Mägiste liinilt wälja löödud ja põgenes.

Paremal tiwal oli lugu hoopis teisiti. Edasitungimine läks edukalt kuni läänepoolse metsaserwani raudtee ääres. Kogu aeg pidas soomusrong paremat tiwa suurükitule all. Ägedamaks läks weel tuli, kui parem tiw eelnimetatud metsaserwal lagendikule jõudis. Edasiliikumine jäi seisma. See sai saatuslikuks: seisumajäämisega nõrgeneb usk wastasest üleolekusse, sigineb argtus. Nii on see peaaegu alati niisugustel seisukordadel. Nii oli ka siin.

Nähes, et pealetungimine seisu jäi, suurendasid walged suurükituld. See mõjus weel rohkem. Samal ajal kuul-

duid paremalt poolt mõned üksikud püssipaugud. Wõib olla olid need omade paugud. Aga argtus suurenes juba hirmuks. Hirmunu kardab, teatawasti, ka enda warju. Paugud paremalt poolt — tähendab: waenlane läheb sealt seljataha!

Algas „taganemine“. Ja „taganeti“ kuni... Kabala külanil!

Kes oli selles süüdi? Etteheiteid wõiks teha neile ülematele, kes wigastusteta ja haawamata olid ja siiski ühes teistega taganesid, teades, et pahemal tiwal on kõikumata edu. Aga nad ei läinud mitte sinna, olgugi, et selleks wõimalus oli. Häbistaw oli see taganemine weel enam sellepärast, et ei olnudki, kelle eest taganeda! keegi ei jälginud taganejaid.

Parema tiwa lahinguwäljalt lahkumiseega koondas walgete soomusrong oma tule pahema tiwa peale. Sellest meie kahju ei saanud: suurükituli oli kardetaw ainult seni, kui olime weel Mägiste küla ümbruses olewatel mäekinkudel; tulime aga mägedest alla, wõisid suurükid müriseda, meid nad ei tabanud. Ka soomusrongi kuulipildujate tuli, millega meid Mägiste poolt Waeküla mõisa madalikule alla tulles üle külwati, kaotas warsti oma tähtsuse. Põhjus oli selles, et soomusrong seisis Raudlepa küla kõrwal mäe wahel (raudtee on seal kohal mäe sisse kaewatud), mis meid warjas.

Paar tundi enne päikese loojaminekut olid Waeküla mõis ja raudteejaam walgetest puhtad. Warsti lehwis mõisa kõrgema maja katusel punane lipp. See oli ka märqiks sm. Lillakale dessantsalga asukohast.

Et soomusrong Raudlepa küla taga olewa mäe wahelt öösel ei saaks nii hõlpsasti lagendikule tulla, wõtsime õhtul kaunikese hulga raudteerööpaid lahti ja koristasime eemale.

Selles Mäeküla lahingus oli meie wastu walgete 5. polk. Meie kaotasime 8 meest surnutena ja umbes samapalju haawatutena.

Enne kui edasi jutustada, tahaks tuua siinkohal kaks juhtumist. Üks oleks pilt Eesti „haritud“ kodanlaste „inimlikku-

sest“, teine „hiinlastest“ (nii nimetati meid wastaste pool).

Uljaste mägede eel, raudteest mõnikümmend sammu eemal, lamasid maas kaks pünawäelase surnukeha. Nende kallal, kas elusalt (ennemini elusalt) wõi surnult, oli midagi koledat korda saadetud. Mitte ainult nina, körwad ja silmad ei puudunud neil, waid peale paljude püssitikuaukude oli kehas näha ka rohkesti noahaawu. Just kui kelmid poisikesed oleksid pehnie leppapuu koore sisse jooni ajanud. Et need „kultuuramärgid“ elusate inimeste külge olid tehtud, seda wõis tunnistada juba see, et haawad olid läinud laiaks, paistetanud.

Piinatud punawäelased olid, arwatawasti, 3. polgu (Ulrichi) pataljonist maha jäänud pataljoni öösisel asukohast wäljastumisel. Eelminewatele seltsimeestele järele tõtates sattusid nad waenlaste kätte.

Ka meie, „hiinlaste“, kätte sattusid sõdurid meie waenlaste hulgast. Lähedal olewa kõrtsi juures saime juba lahingu algusel kaks wangi: üks haawatud, teine terve. Mis tegime meie nendega? Haawatu saatsime lahingu lõpul Narwa rawitsusele. Teisele tehti ettepanek: tule meiega kaasa, wõi mine kuhu tahad. Tuli meiega kaasa ja oli tubli sõjamees. Samalaadi juhtumine oli ka Mägiste küla juures, kus umbes 30 mehe ümber walgeid taganedes ühte wäiksesse mägedewahelisesse orgu sattus. Org oli waewalt mõnikümmend sammu lai. Ja selle orukese kaldal seisis peale püsside juba meie kuulipriit. Laskmise korral sealt ükski eluga ei oleks pääsenud.

Olgugi et nende poolt meie peale weel harwasti tuld anti, ei lastud meie poolt nende peale paukugi. Meie poolt laskmine oleks tähendanud kaitsetu tapmist. Karjuti meie poolt ainult, et nad alla annaks. Suurem osa tõstiski allaandmise märgiks käed üles. Tõstsid käed üles ja . . . nihkusid oru suu poole, püssisid maha jättes. Parajal silmapilgul lipsasid mäekünka warju, jooksid laiali ja põgenesid. Pääsesid eluga ainult sellepärast, et Eesti tööliste punane sõjawägi ei janunenud were järele.

Järgmisel päewal tuli „taganenud“ osa wäsinult Kabalast wõitja osa juure Waeküla mõisa, kus oli ühepäewane puhkus.

Peale puhkust liikus dessantsalk läbi Rakwere linna (see oli juba hommiku wara teiste wäeosade poolt wallutatud) Rakwere—Haljala maanteed mööda ülesandega Selja jõe maanteest läbimise kohal kaks talumaja ja Koodi mõis oma alla wõtta. Kuni kohalejõudmiseni walgeid ei trehwanud. Öhtu widewikul oli wahejuhtumine inimesehwriga meie poolt. Nimelt ei olnud walgetel weel teada, et Koodi mõis ja eelnimetatud talumajad meie käes on. Neid sõitis umbes 8 meest talude juures olewale sillale postiks. Silla juures asuwal salgagal ei olnud hobuste toiduks heinu; seda pidi kohe saatma Koodi mõisas asuw osa. Kuni öhtu pimeduseni ei jõudnud heinad kohale. See heinte lugu oli ka wahipostil olewatele seltsimeestele teada. Ja kui nad nägid pimedas koorimat lähenewat, olid nad alguses arwamisel, et heinu tuuakse. Ja nii lasti lähenew koorem üsna ligi sõita. „Koorrem“ oli juba mõne sammu kaugusel, kui tunnimees „propuski“ küsis. See „propusk“ selgitaski walgetele seisukorra. Anti kohe tunnimeestele tuld ja haawati mõlemaid. Üks suri pärast haawadesse.

Walgetest jõudsime tabada ainult ühe mehe ja hobuse. See meie kätte langenud walgete mees oli üks soomusrongi kaitsest osawõtjatest Waeküla lahingu päewal. Küsisime temalt, mis põhjusel soomusrong, kui ta lahingupäewa hommikul meile wastu tormas, nii ruttu tagasi läks. Mees seletas, et meil otse soomusrongi wastas olnud raudteel . . . suurtükipatarei. See hirmutanudki soomusrongi nii, et ei julenud ainumagi pauguga aega wiita.

Selle seletuse pealtkuulajad hoidsid naerukrampides kõhtu kinni, sest nähtud patarei raudteeliinil olid — wäljaköögid.

Nendest asukohtadest läksime edasi üle Ulja mõisa (Rakwere—Kadrina maanteel), kus seisime ühe päewa Kadrina kiriku lähedal Undla mõisas. Osa salgast asus Ojaweski külas. Kuni Ulja mõisani läks kõik wagusalt. Uljast wälja-

minnes wõeti meid Kadrina kiriku lähedal walgete poolt suurtükitulega wastu. Kadrina kiriku juures asus siis juba 2. polgu osa sm. Kangeri pataljonist.

Undla mõisast liikus dessantsalk Ohepalu — Pata küladesse.

Ulja mõisas lahkusin dessantsalgast ja seega katkes ka side temaga. Uuesti

kokku puutusin dessantsalgaga alles 1919. a. weebruaris Jamburi linnas.

Dessantsalga koosseis ühes Eestis sisseastunud wabatahtlikkudega (80 mehe ümber) oli määratud wormeeritawa 5. (pärastise 6.) Eesti kommun. kütipolgu aluseks. Madrused läksid oma endistele teenistusekohtadele tagasi. *Puss.*

Mälestused Saksa wangilaagrist 1918. a.

6. juunil tulin ühes kahe wennaga töölt, kui teeäärast majast külarätsepa naine wastu tuli ja meid hoiatas, et me koju ei läheks, sest Saksa soldatid ootawat juba, et meid wahi alla wõtta. Palju mehi olewat juba kinni wõetud, ainult meid oodatawat weel.

Teades, et meie südametunnistust mingi kuritegu ei koorma, läksime koju, kuhu warsti üks Saksa soldat tuli, paberilt minu ning mu wanema wenna nimed ette lugesid ja meid kaasa tulla käskis. Wanem wend oli Wene wäeosas teeninud ja sakslaste tuleku ajal kodu tulnud, sellepärast ei teadnud küla walgekaardlased teda sakslaste ees millegis süüdistada; mina olin walla täidesaatekomitee kirjakandjana ka punakaardis, wend aga oli 1. Eesti polgust wabaks saades „Maximi“ kaasa toonud ja selle walla tk-le annud, kuna ta ise punakaarti jäi, sellepärast siis oligi nüüd meie peale kaewatud. Käebajad olid kohalikud walgekaardlased: Herman Mikiwer, Tiido Saul ja teised. Meie külast wõeti kinni 12 meest: 1) Mihkel Peterson, 2) Aleksander Niinlaub, 3) Jüri Telling, 4) Kaarel Matt, 5) Elmar Matt (kaewanduse tööline), 6) Anton Prei, 7) Herman Prei, 8) Elmar Iismann, 9) Joh. Juuso, 10) Jakob Simm, 11) Rudolf Kaleb, 12) Anton Siitas.

Kõik kinniwõetud wiidi Järwe wallamaija, kus juba teised Järwe seltsimehed ees olid, nimelt: 13) August Gabriel, 14 ja 15) kaks wenda Joosep ja Julius Treimannid, 16 ja 17) Aleksander ja Karl Juhkowiid, 18) Karl Mill,

19) Elmar Sutow (Walastest), 20) Herman Roos, 21) Eduard Wiitow.

Õöseks jäeti meid wallamaja sauna, lubades hommikul üle kuulata ja lahti lasta, kuid saadeti, peale selle kui mõned meie peale kaewanud walgekaardlased üle olid kuulatud, Jõhwi ja sealt teisel päewal Tallinna, kus jällegi pidi ülekuulamine ja lahtilaskmine tulema. Keegi ei mõtelnudki ärajooksmise peale, kuigi ainult kaks soldatit kaasas olid. Tallinnast saadeti Wääna-Peetri wangilaagrisse. Wääna - Peetris olid meie päralejõudmisel umbes 20 wahialust: 1) Andres Kannelaud — kingsepp kusaigilt Wiljandi poolt, 2) Jaan Raid — Wiljandimaalt, 3) ? Kaup — Kaawere mõisast, 4) Jaan Koorits — Wiljandimaalt, kes sellepärast kinni oli, et sugulased, tema suurt talukohta omale tahtes, sakslastele midagi tema peale kaebasid; ta oli 80 a. wana, sellega ei wõinud ta millegagi sakslastele karde-taw olla, 5) Albert Paslak, ei tea, kes ta oli, 6) ? Peterson — Põltsamaa kandist, 7) Moorits, lonkas teist jalga — Imawere mõisa sepp, 8) Gustaw Pihlakas — Wiljandimaalt, 9) ? Tikker — wana mees, kuulujutu järele endine kubermangu sekretär, 10) Munts — Wiljandist, laagri tõlk, kuulu järele endine mingisuguse suurwürsti kutsar, 11) Woldemar Herodes, 12) Mihkel Matfeld — Tallinnast, end. laewa masinist, pärast käinud sadamas tööl, 13) ? Nilp — arwatawasti wargapoiss, pärast, kuuldawasti, lasti mingisuguse löömingu eest maha (kaks wenda istusid tal weel, aga need olid siis Paldiskis tööl,

14) Nugis — elektritööline, 15) „Pöögelmani Mamma“ — selle nime all oli ta lugupeetud wangiks terwele wangilaagritele, 16) eelnim. Kaupi tütar Marie, 17) Raidi naine, 18 ja 19) keegi noor naisterahwas 7—8-a. tütreaga, nime ei mäleta; need on wist kõik, keda meie laagrisse tulekul eest leidsime.

Järgmisel päewal toodi 41, 42 ja 43) Johannes Strutshkin, Joh. Griina ja Adolf Margau Narwast, siis samal päewal Al. Emberg Märjamaalt (w. n. esimees). Suur hulk maamehi oli kinni mõisate ülewõtmise ja nõukogude tegevusest osawõtmise eest — popsid, mõisatöölised, kantnikud jne.

Samal päewal (9. juunil) toodi Wõrust umbes 40 meest, nende seas: Rudolf Tamm — Wastseliinast, Gustaw Blum — sealtsamast, Susi jne. Peale Tamme, kes jõukas talumees, olid teised kehwi- kud ehk mõisa töölised.

10. juulil toodi 109 meest Tartust. Nendest on mul meele jäänud: Karl Hermann — Kaarepere wallanõukogu esimees, Joh. Pärn — kuuldawasti Tartu t. k. liige, Rudolf Sein, kes natuke Saksa keelt mõistis ja siis ka kõik ilusti sakslastele ette laulis, mis wangidelt kuulis, Karl (?) Raudjalg, kelle wend Heidemanni protsessis sunnitööle mõisteti, Metsik (walda ei mäleta), Puusepp, Sawik, kes „Prol. rew. Eestis“ teate järele punases wäes surma sai, ja palju teisi. Muuseas oli ka üks noor poiss, Karl Pärn, kes wangilaagrist jalga laskis ja teiste laagris istuwate seltsimeeste kodust mitmesugust kraami „laagrisse wiimiseks“ wälja pettis.

Pärastpoole juure tulnute seast mäletan Otto H. Müntheri, Roopl, Narwast, wana Narwa wabriku töölise Miinikut, siis Kärti, kes 1926. a. warguse pärast Tallinna karistusewangimajas istus ja omawahel mulle seletas, et kunagi ka — „sm. Anwelt teda tunnud“, Mikkal, kellest teises kohas jutt...

Pihkwast toodi kari wene ja juudi ärimehi sisse, keda sakslased Inglismaaga läbikäimises kahtlustasid, samuti ka mitmed külamehed. Marienburist toodi suur hulk wälkekaupmehi ja muid

isikuid, kellel küll rewolutsiooniga sama wähe ühist wõis olla kui sulgedel harjastega. Juulikuul toodi Pärnumaalt 5—6 wallawanemat, kes edaspidi Saksa komendandil piksewardaks olid; kui wangid pärisid, miks neid kinni pandud, siis wastas komendant: „Ei mina tea, teil oma wallawanemad sees, küsige nende käest. Nemad on teid kinni pannud, küll nemad ka siis teawad miks.“ Pärastpoole wangiajal tutvunesin weel järgmiste isikutega: Pastak (Kom.-ülik. end. lektor), Wink (praegu Luugas), Aug. Tallinn, Tartust, Mathias ja Fridrich Reimannid, Jüri kihelkonnast, isa Mathias oli sellepärast kinni, et ta nõukogu poolt asutatud koolis — mõisa ruumides õpetada julgus, poeg sellepärast, et ta mõisa korterist wäljaaetud isa oma juure, naabrikülasse korterisse wõttis. Jäned mõisast olid kubjas, komitee liige Juh. Kalamees ja tööline Luht (Luhn), keda aidamees Rõosileht oma kaebamisega laagrisse oli sokutanud. Kusagilt Harjumaal nurgast oli keegi Tuttenbal, kes pärast teel ühes Wiitowiga jalga laskis.

Üks isemoodi mees paistis mulle laagris silma, keegi Jakobsoni habemega mees, pruuni kaabuga ja mustas riides, kes end mingisuguse „enamlaste aegse Walga komissari“ ütles olevat. Ta otsis alati Mikkali ja teiste „silmapaistwamate“ poliitwangide lähedust, kes teda kaunis hästi näisid salliwat. Kui ma 1919. a. sisse kukkusin ja mind Wene wuulitsale wiidi, nägin sama meest wangla kantseleis laua otsas istuwat. Kambris küsisin teistelt wangidelt, kas see mees on. Bleimann ja Koolmeister seletasid, et see habemik — wangla ülem olevat ja Saksa ajal kriminaal-politseis olevat teeninud. Mulle oli siis asi kápuga katsutawalt selge — see mees oli laagris nuhki mänginud. Ta nimi oli Willmann. Läänemaalt olid laagris weel kaks wenda Owir'id — üks wallakirjutaja, teine kooliõpetaja, nende kolmanda wenna istusin ühes 1919. a. Naissaare laagris.

Pärast, sügisel, nägin Kuprowo laagris kedagi Erich Lukki nim. meest, kes

Kaukaasiast Eestisse olewat tulnud ja Saksamaale tööle läinud, kus ta kinni wõetud ja tagasi saadetud ning nüüd siia laagrisse pandi. Umbes niipalju on mul meele jäänud neid, kellega ühes istusin.

Nüüd weel mõni sõna tootluseoludest wangilaagris.

Sel ajal, kui mina laagrisse sattusin, anti päewas 150 grammi leiba, peale selle lõuna ajal kahe mehe peale Wene soldati „kateloki“ täis suppi, mida kuitawatud kaalikatest, kapsastest jne keedeteti. Anti ka kaalika- ning nõgeselehtedest suppi, kuid seda harwemini. Supp oli wedel. Kartuli tärklist oli juure lisatud, mis paksu „kohewil“ hoidis. Kui supp aga jahtus, siis walgus põhja ainult poole tolli wõrd paksu. Öhtul anti 4—5 pehastanud silku, nende puudumisel ussitanud suitsusilku — muud midagi. Wahepeal alandati leiwanormi 100 grammini, ja siis andis see end juba tõsiselt tunda; paar meest läks hulluks, üks suri nälga. Lisati uuesti 50 grammi juure.

Augustikuul, kui laagrisse juba 700 inimest oli kogunenud, saadeti 350 meest Windawisse. Windawis anti 400 grammi leiba, kuid muu toit oli hoopis nõrgem. Mehed olid kõik nõrgad, mahaarwatud need, kes kodust raha wõi toitu said, aga paljude neid oli.

Kuprowo wangilaagris Wiitebski kub. oli leiwanorm 600 grammi, kuid see oligi ainus toit, peale selle anti kolm korda „kohwi“ päewas — kaks korda musta, kõrwetatud kaalikast kohwi ja üks kord, lõunaajal, walget, maisijahudest. Sellega pidi weel tundi 8—12 tööd tegema.

Pole siis ime, kui laagri elanikkude turjale spekulante tekkis: Tallinna wargapoiste ringkonnas laialt tuntud lihunik Jüri Kroll tõi koorma kaupatulisoolast worsti, mis kärwanud hobuste jätistest tehtud, ja müüs seda 4 ülemida marka nael. Oli sellelgi rämpsul ostjaid. Nälga kustutas seegi.

Natukese ajaga oli seal alles sissetulnud terwest elujõulisest mehest ainult kondikogu pergamentist kotis järele jäänud. Suur osa ajast läks arutuste peale, mida siis esimeses järjekorras süüa, kui jälle wabaks saad. Nälgi tegi mehed, ka kõige heasüdamlised, närwiliseks. Iga tühine sõna wõis tülipõhjuseks saada. Mehed, kes wast kunagi eluajal ei olnud kakelnud, läksid siin tuttipidi kokku ja löid üksteisel „ninad üles“.

Igasugust kraami söödi siin, algades martsasupist ja lõpetades kõõgi akna taha wisatud mädanenud lihaga.

A. Maurer

Mälestused Wirumaalt Järwe wallast

1917. a. weebruarirewolutsioonist kuni 1919. a. kewadeni

Weebruarirewolutsiooni algul ei teadnud keegi, mis õieti Peterburis lahti on, kuid pärastpoole läksid mehed julgemaks, kuuldus popside poolt ettepanekuid, „wana Koljat“ omale karjaseks kutsuda. Sel ajal asusin Kohtla-Järwe põlewkiwi kaewandusesse tööle, mis 1916. a. sügisel oli asutatud. Seal töötas igasugune juhuslik ollus, suur osa oli otsekohe talunoori, kes isa leiwa- kotiga saaparaha käisid teenimas. Kui kewadel, märtsikuul, olukorraga juba enam tutwuneti, siis hakkasid töölisel

8-tunnist tööpäewa ja palgakõrgendust nõudma. Kummagile nõudmisele ei tulnud kaewanduse juhatus wastu. Algas streik, mis umbes 6—8 päewa kestis. Siis wähendati tööpäew 8½ tunni pealt 8 tunnini, palganõudmist aga ei rahuldatud, selle asemel lasti alla 18-a. wanad töölisel lahti. Suwel, töö laiendamisel, wõeti aga need tagasi.

Juba kewadest peale algas klassiwõitlus, kus aga weel mingisuguseid partei hüüdsõnu ei olnud. Paistsid silma peasjalikult kaks meest, kes juhtiwat osa

etendasid, üks — kohalikkude hallparunite juht — endine wallakirjutaja Ibrus, teine Petrogradist tulnud endine raamatupidaja, selleaegne kooliõpetaja Werner Simm — kohalikkude külakehwikute, popside, tööliste juht.

Walla miilitsaüleva valimistel sai Simm suure hääteenamuse, samuti jäi ka toitluskomitee Simmi juhatuse alla, enamis toitluskomitees olid külakehwikud, mis hallparunid hirmsasti wihale ajas.

1917. a. suwel tuli sõjawäest kaewandusse tööle August Walter, tuli koju kohalik elanik Woll'i Prei, kes ka sõjawäes oli olnud. Need seltsimehed olid mõlemad enamlased; siis hakkas kehvikute aktiivsus märksa tõusma, koosolekud olid alati agitatsiooni kohaks, kus hallparunitel enam suurt midagi teha polnud.

Sügisel, peale oktoobrirewolutsiooni, wõeti mõisad oma jõul üle, asutati wallanõukogu, mille esimeheks sai Prei, sekretäriks Simm, punakaardi juhatajaks waliti Walter jne.

Punakaarti oli meil umbes 80 meest, suur osa nendest sõjawäest tagasitulnud mõisatöölised ja popsid. Suurt toetust andis ka kaewanduses sõjawangide kaasas olew 66. töödrushiina, kes weel Kerenski walitsuse ajal wilja arwelewõtmist takistawatele hallparunitele „sõitu tegi“. Suwel tuli kaewandusse tööle palju kaardiwäe soldatisi, Wolõnski, Preobraschenski, Semjonowski, Grenaderi ja muudest polkudest, kes kaewanduses tööliste ja soldatite komitee asutasid; tuli palju sõjapõgenejaid läti töölisti.

Wastukaaluks rewolutsioonilistele jõududele töid hallparunid Rakwerest 25 Eesti polgu soldatit, kes Järwe wallamaija ja Sakka mõisa korferisse pandi. Need isandad olid Nõukogude walitsuse wastu waenulikud, suurelt osalt wast oma walgekaardlise komanderi lipnik Brumbachi mõjul.

Järwe mõisa asunud täidesaatekomitee wastu hakkasid mõisa end. kubjas Kütt, wiinameister Mänd (kes mõisakirjutajana töölistelt igapäewast leiba teenis), kärner Kilkson ja paar teist endist „sakste“ teenijat agitatsiooni tegema, mis lõpuks

osa kitsama arusaamisega mõisatöölisi nõukogu wastu waenujalale ajas.

Sakka külas asus paar peremeest walgekaardi organiseerimisele, nõukogu tahtis walda asunud walgekaardlisi soldatisi wälja rookida ja keeldus nendele toiduaineid andmast, peremehed organiseerisid koolimajas oma koosoleku, kus üks nendest, endine kartulikaupmees Herman Mikiwer, seletas, et nad „oma klassi kasude kaitseks“ soldatid külasse peawad wõtma. Selle wastu astus wälja kohalik kooliõpetaja, kes muuseas ka walla täidesaatekomitee liige oli, seletades, et korrakaitse jaoks on punakaart, muud „klassi organisatsioonid“ on lubamatud. Kartulikaupmehe eestwõtel karjusid hallparunid selle maha. Samal ajal ilmus koosolekule ka kohalik punakaardi wanem sm. Wilk püssiga, mis kulakate „aktiivsus“ natuke maendas.

Paari päewa pärast saatis täidesaatekomitee kaks suuremat kärakõri Rakweresse tribunaali, kust nad kontrewolutsiooni wõidulepääsmisel wabanesid.

Peab tähendama, et talurahwa enamusel uue wõimu wastu midagi ei olnud, kära tegid ainult mõned üksikud, nagu näiteks Mikiwer, siis weel paar teist.

Kui weebruari lõpul Eestimaa kesk-täidesaatekomitee oma üleskutsega punakaardlasi Tallinna kutsus, siis läks meilt sinna 30—35 meest ühes punakaardi juhatajaga ja t. k. liikme sm. Siitas'ega (kooliõpetaja, kellest eespool jutt). Paar meest tuli pärast tagasi, teised sõitsid Soome, kus ühes Soome punakaardiga walgete kui ka sakslaste wastu wõitlesid. Kohapeal maksid t. k. liikmed weel mõisatöölilistele palga kinni, kassapidaja oli kohal, kui parajasti wangist wallasaanud Mikiwer sinna tuli ja kassapidaja Martin Simmi ning wallakirjutaja Siitase weriseks peksis, nende ridade kirjutajat otsides korteri ukse maha lõhus, ning siis ära sõitis.

T. k. liikmed kadusid ära. Ikka weel wallas olewad soldatid, keda hallparunid külasse töid, panid omale walged sidemed waruka ümber ja asusid punakaardlastelt püsse otsima, mõnelt üksi-

kult said kätte, teistel olid need „parema tulewiku jaoks“ ära peidetud.

T. k. sekretär Simm ja kassapidaja M. Simm tulid sakslaste tulekul tagasi, need wõeti kinni ja tapeti Tallinnas maha. Nagu kuuldus, olid nad walla asjaajamist uutele wõimudele üle andma tulnud. Nendest kirjutab muuseum Joh. Üksi oma raamatus „Surma“, mis 1919. a. Tallinnas välja antud.

Saksa okupatsiooniwõimud ei meeldinud talumeestele sugugi, kes warsti seletasid, et uued wõimud weel hullumad olewat kui „pünaste komiteed“. Saksa soldatid aga ähwardasid, kui talumehed nõutawaid toiduaineid anda ei tahtnud, ära minna ja „enamlased tagasi lasta tulla, kes kõigil kõrid maha lõikawad.“ Kuuldawasti olid sakslastel mingisugused nimekirjad, mille järele nad külas alati ainult teatud pered üles otsisid ja toiduaineid, peasjalikult wõid, mune ja liha nõudsid.

Suwel läks meeleolu sakslaste wastu juba õige pahaseks ja sügise poole päris sõjakaks, kui sakslased kanade asemel juba lehmade rekwireerimisele asusid.

Suwel olin ühes 20 teise sama walla seltsimehega Saksa wangilaagris, kuhu meid kohalikkude hallparunite pealekaebamisel wiidi. Ei maksa rääkida, et elu halb oli. Mehi läks hulluks nalja pärast, haigused olid igapäewased külalised.

Kui koju sain, oli juba walgekaardi wõimu maksmas, ja sakslased kolisid ära. Tuli elada pisitasa, et kohe liigpalju silma ei paistaks. Nädalapäewad olin kodus, kui punawägi sisse tuli.

Endised tegelased olid maha tapetud wõi punawäes, tööle asusid uued: endine madrus Jakob Tomingas, Aug. Prei, mahalastud Werner Simmi isa Joh. Simm ja teised. Kuigi töös wigu tehti, oli siiski õhkkond üldiselt rahulik. Üks wiga oli see, et üldse taluperemeeste wastu waenulik oldi ja otse wäljakutsuwalt. Hallparunite wastu oli ju waen loomulik, iseäranis nende poolt, kes Saksa okupatsiooni ajal istusid, kuid keskmikkude ja kehwmate talunikkkude wastu oleks pidanud teist taktikat tarwitama, seda enam, et kohalejäänute seast aktiivsed walgekaardlased aegsasti parajasse paika pandi, nii et nende mõju meil kuigi tuntaw ei olnud.

Agitatsioon kehwaede talupoegade seas oli puudulik, seda wõib aga ka sellega seletada, et tegelased ise wilumatud olid ja teadmiste poolest hoopis nõrgemad, kui eelmised. Kui meil siis niisugune agitatsioon oleks olnud, kui praegu, siis oleks sündmused kindlasti teise käigu toonud. Kahtlemaja oli ka aeg liig lühike, agitatsiooni alal midagi tõsisemat ära teha.

Muuseum lasti punawäelaste poolt maha üks kohalik walgekaardlane, ühes oma kaugemalt külast päritolewa walge warukasidemega ilustatud wennapojaga. Need tulid liig wara tapatööle, nagu nad ennem tee ääres majades kiitlesid. Pärast punawäe lahkumist lasksid walged 3 meest maha ja wiisid 4 inimest wangi, keda mitu kuud Naissaarel ja wangi-majades näljutati.

Arnold Maurer

Rewolutsioon Saare wallas

A. Kodanline pööre

Weebruarirewolutsiooni eel walitses ka Saare wallas (Tartu maakonnas) pñew meeleolu. Ohus tundus nagu midagi iseäralikku liikumas olewat; rahwa hulgas tõusis tung millegi uue ja parema järele. Aga kui lõpuks rewolutsioon lahti puhkes, tuli see ikkagi nagu ootamata, sest liig suured, liig ootamatud olid

tagajärjed, mis ta endaga kaasa tõi. Tsaar oli kukutatud!

Linn oli juba palawas liikumise hoos, aga küla alles ärkas. Rewolutsiooni kandwam jõud — proletariaat — oli organiseeritud linnades, maaproletariaadil aga ei olnud oma organisatsioonist peaaegu aimugi. Maatöölilaste read olid rewolutsiooni tulekul täiesti korraldamata ja

koondamata; nende tööliste arv, kes poliitiliselt mõelda oskasid, oli üleüldse väga väike. Ja kui siis teade Saare valda jõudis, et Nikolai Werine on langenud ja rahwawõim asemele astub, ei mõistnud keegi aimata, missugune see „rahwawõim“ õieti on wõi olema peab.

Saare walla üheks agaramaks rewolutsiooni-tegelaseks sai algusest peale sm. Jaan Uhekson (enamlane), kelle mälestuste järele ka käesolewa kirjelduse toome.

Mõni aeg peale rewolutsioonipöörde läbiminekut tuli valda (nagu teistessegi Tartu maakonna waldadesse) linnast käsk: saata saadikud linna konwerentsile. Käsus oli öeldud, et walida tuleb üks saadik maapidajate (peremeeste) ja teine tööliste poolt. Kuna käsk hiljaks jäänud ja asi kiire öeldi olewat, siis jättis wallawalitsus wallarahwa üldkoosoleku kokku kutsumata ja saadikud määras wallawolikogu ise.

Wanade tsaariseaduste järele walitud wallawolikogus oli tööliste esitajaid ainult üks kolmandik üldisest liigetearwust, teised olid kohalomanikud ja muud kodanlased. Koosolekul, kus saadikute määramist toimetati, tulid kodanlased ettepanekuga: walida saadikuteks tingimata „haritud inimesed“, sest nüüd tulewat riigikord ümber luua ja see töö nõudwat haritud jõudusid. Sama laadi poliitikat aeti ka teistes waldades, ja sellest järgnes peaaegu üldine nähtus, et saadikuteks waliti peremeeste poolt ikka kas mõtsawalitsejad ehk metsahärrad, maatameeste „nimel“ aga wallakirjutajad jne.

Nüüsguseid „walimisi“ mitmesugustele konwerentsidele toimetati Saare wallas mitu korda, aga tööliste olukorda ei parandanud seepõrmugl. Töölistihtide nurina walgistamiseks wiidi küll nüüsgune „rewolutsiooni-uuendus“ läbi, et lasti wallawolikogu töölistest liigete hulgast walida kolmeliikmeline komisjon, kes wõis iga kuu korra wallawalitsuse tegewust rewideerida. Üheks rew.-komisjoni liikmeks sai Saare wallas sm. J. Uhekson.

Nüüsi mõõdus tükk aega. Aeg oli põnew, linnas arenesid sündmused ja maalt käisid saadikud konwerentsidel, aga maatöölised ei saanud asjade käigust lähemalt midagi teada, sest „haritud inimesed“ ei pidanud tarwilikuks maatöölisi millegagi tutwustada.

Kord aprilli lõpul tuli jälle käsk wallamaja juure ilmuda. Kokku tuli inimesi hulgana, ja kõik imestasid, et kutsutud olid ainult töölised. Oletati mitmesuguseid „iseäralikka“ asju, aga

pärils põhjust ei teadnud keegi. Walla wõimud aga jatkasid oma tegewust ega teinud kokkutulnud töölistest wäljagi, sellest hoolimata, et ise nad kokku olid käsutanud. Mitmekordsete järelepärimiste peale wastas kirjutajahärra wiimaks mokaotsast, et suuremat asja ei olegi, kes tahab wõib koju tagasi minna, pealegi ei ole „nendel“ praegu aegagi (oli tarwis pidul sõita) jne. Siis aga otsustasid töölised sm. Uheksoni eestwõittel, mitte enne laiali minna kui asi selgeks tehtud, ja nõudsid ettekirjutuse awaldamist, mille põhjal töölised kokku olid kutsutud. Peale pikka tüli ja waielust tõid isandad Tartu nõukogu ettekirjutuse lagedale, kus nõuti et saadetakse kohe wallatöölise saadikud Tartusse ülekreisilisele konwerentsile, ja nimelt neid, kes tõeliselt töölised on, mitte age muid. Ettekirjutuses oli ka öeldud, et walimisi peab juhtima ja selle kohta protokollit tegema wallawalitsus. Walitsusemehed aga teatasid, et nendel enam aega ei ole, wiskasid töölisele ühe wana protokolliraamatu kätte, sõnades, et walige siis ise ja pange protokollit. Ja töölised toimetasidki walimised ise ära. See oli esimene waba tööliste koosolek Saare wallas. Arutati mitmesuguseid põnewaid päewaküsimusi ja hädaasju. Koosolekujuhataja ja sekretär ühtlasi oli sm. J. Uhekson, kes ka konwerentsi saadikuks waliti.

30. aprilliks kogusid walitud maatöölise esitajad Tartusse kokku. Konwerents pidi algama Pritsimajas. Aga just sel päewal tõusis linnas segadus: salk soldatis ja kodanlasi oli „Tiwoli“ õllekeldri lahti lõhkunud ja ennast täis tõmmanud. „Tiwoli“ juurest lagunes wiina- ja õlleladude rüüstamine weel mujalegi laiali. Sedawisi oleksid linnas suured korratused lahti wõinud minna, mis oleks muidugi weel olnud kodanluse weskile, kelle püüe oli näidata, et rewolutsioon kuhugi ei kõlba. Et korratustele piiri panna, selleks mobiliseeris Tartus täidesaatew komitee kiiresti konwerentsile sõitnud saadikud, kes korra jalale seadmisest ja õlle- ning wiinaladude häwitamisest osa wõtsid. Kallist „märjukest“ kallati rohkesti maha, nõndawiisi saadi ka segadusele lõpp teha. Aga õhtul panid korrarikkujad weel Jaama mõisa põlema, et mõisa keldrites olewat piiritust kätte saada.

Järgmisel päewal, s.o. 1. mail (wana kal. järele) walitses linnas rahu, ja konwerents algas. Saadikute koosseis oli nii kirju, et kohe naljakas waadata. Maatatöölise hulgas oli

rohkesti kooliõpetajaid, wallakirjutajaid, mõisate piimamelerist ja wõimeistrid — oli isegi kaupmehi ja küla tööstuse-ettewõtjaid, kes kõik olid „maatameeste“ nime all konwerentsile wallitud. See pilt iseloomustas selgelt, kuidas üksikutes kohtades walimised läbi wiidud ja kelle käes seal „jāme ots“ oli.

See kirju koosseisuga konwerents walis enda hulgast, peale muu töö, ka n.n. kreisi maatatööliliste nõukogu, kellele ülesandeks tehti linnatööliliste ametiühisustega ühendusse astuda, et „ühisel jõul“ maatööliliste huwisid kaitsta.

Sedawiisi hakkas poliitiline wõitlus wähehaawal ka külas arenema. Ja kui mõni aeg hiljem waldadesse jälle käsk tuli — walla omawalitsused ümber walida, siis olid maatöölilised juba hea tüki targemaks saanud ja mõistsid oma sõpru juba paremini waenlastest lahutada.

Saare wallas lõppesid uue wolikogu walimised tööliliste wõiduga: tööliliste esitajad said enamuse oma kätte. Teistsugune lugu oli aga neis waldades, kus koha peal tööliliste hulgas ühtegi hakkajamat tegelast ega organiseerijat ei leidnud; neis kohtades tabas töölisi paratamatu kaotus. Mõnes wallas (näit. Saare naabruses Pala wallas) ei lasknud kohalised mustad jõud walimisi sedakorda üldse ette wõtta: wana tsaariaegne wolikogu olewat hea küll!

Saare walla tööliliste wõit wolikogu walimistel ajas kohalised suurrikkud kihama. Nad asusid kohe kibedasti asja kallale, et oma trumpi wälja mängida. Ja kui mõne päewa pärast uus wolikogu enda hulgast uut nõukogu hakkas walima, oli kodanlastel juba korda läinud töölisi killustada: mõned töölilistest wolikoguliikmed olid endid kodanlusele wiinatilga eest ära münunud ja andsid oma hääled kodanlaste esitajatele. Nõnda sai nõukogus enamuse kodanlaste kätte, ja kohalistel suurrikkudel oli jälle põhjust hõisata. Tööliliste esitajad teatasid küll walimistel toimepandud pettusest maakonnawalitsusele, ja wiimane wõttis järeleuurimise ette, aga et mõnel töölisel julgus puudus kodanlaste wastu tunnistada, siis ei tulnud asjast midagi wälja.

B. Nõukogu-wõim Saare wallas

See oli 1917. a. nowembris. Wallas oli parajasti uue tootluskomitee-kokkuseadmine käsil, kui Tartus ilmuwa tööliliste-ajalehe kaudu

Eestimaa nõukoguwalitsuse dekret walda jõudis, milles maatöölisi üles kutsuti nõukogusid looma ja wõimu kohtadel nõukogude kätte wõtma. Muidugi püüdis kodanlus ka siin kõik teha, mis wõimalkk, et oma nahka päästa — ja kui julgus puudus awalikuks wõitluseks, siis salajaste urgitsuste, saboteerimise jne teel. Kui wallawolikogu töölilistest liikmed sm. Uheksoni eestwõttel nõudsid, et wolikogu aitaks kohalise tööliliste saadikute nõukogu loomist läbi wiia, seletas sekretäriherra, et walitsuse käsku ei ole ja niisuguste walimiste toimepaneku eest wõib weel trellide taha sattuda. See „seletus“ rahuldab muidugi peremehi, aga mitte töölisi. Wiimased tegid oma koosolekul otsuseks nõukogu asutada rewolutsioonilisel teel, nagu dekreedis juhutatud, kõigest kodanluse wastutöötamisest hoolimata.

Nāhes, et töölised oma nõukogu asutamist ikkagi ei jätta, leidsid kodanlased, et tarwis on tööliliste üksmeelt häwitada, nende wahele waenu külwata ja read segi lüüa. See plaan läkski kodanlusele teatawa määrani korda. Töölisi oli wallas kahte liiki — päris walla töölised, nagu talusulased, käsitöölised ja muud, ning mõisatöölised, kes mõisates töötasid ja suurel määral ka mõisa hoonetes elasid. Selle kahe liigi wahele ajasid mustad jõud kiilu. Nimelt seletati mõisatöölilistele, et waadake, nüüd wõetakse kõik maad ja mõisad „rahwa omaks“, wallatöölised asutawad oma komiteed, wõtawad mõisad ära ja kihutawad mõisatöölised kus kolmkümmend jne, jne. Ja kui nõukogu walimise päew kätte jõudis, mil töölised walima pidid minema, jagati mõisatöölilistele wilja wälja ja seletati, et wõtke nüüd weel natuke, kui walimistel läbi kukute ja wallatöölised wõidawad, siis tulewad nad ja riisuwad nii kui nii kõik ära... Peale seda sõidutasid mõisatöölised hobustega walimistele, kuna aga walla kodanlus hoolt kandis, et mitte kõik sulased ja maatamehed walimistele ei saaks minna.

Kodanluse musta wale ja wõltsimise „sõjakäigu“ tagajärjeks oli, et mõisatöölised „organiseeritult“ täiel arwul walimistele läksid ja tööliliste saadikute nõukogusse peajasjalikult oma esitajad walisid. Wiimaste hulgas pääses nõukogusse terve rida mõisaherra otsekoheseid sabarakkusi ja isegi niisuguseid isikuid, keda dekreedil järele koguni walida ei oleks tohtinud, nagu mõisa kubjas jt. Kui siis nõukogu enda hulgast täidesaatwa komitee walis, sai kubjasaks pealegi komitee esimeheks! Kodan-

Ius hõõrus jälle käsi. Aga üürike oli see „rõõmuage“...

Natukese aja pärast kutsuti Tartusse ülekreisiline nõukogude konverents kokku, millest kõigi waldade täidesaatwate komiteede esimehed olid õigustatud osa wõtma. Ja Saare wallast kihutas mõisa kubjas konverentsile... Aga samale konverentsile ilmus ka sm. Uhekson (oli täidesaatwa komitee liige), kes asjade seisukorra üle Saare wallas täielise pildi ette kandis. Kohe selle järel kuulutas konverents ühel häälel kubjasaksa wolitused maksuwsetaks ja sm. Uheksoni Saare walla täisõiguliseks esitajaks.

Konverents ise läks hästi korda; waliti üleriikline tööliste nõukogu ja täidesaatw komitee, kuhu läksid m. s. s-md Suuder, Kull ja Mägi.

Sedawiisi läks wõim nii linnas kui maal töörahwa kätte. Saare walla tööliste peale ei jäänud asjaolude kujunemine mõjuta. Töölisel nägid, et töörahwa wõimule kindel põhi on pandud, kuna kodanlus urgastesse warjule puges: see etendas töölistes julgust ning arusaamist ning kaswatas usaldust oma eestwõitlejate wastu.

Kohe peale kreiskonverentsi kõrwaldati kubjahärra Saare walla täidesaatw. komiteest täiesti; uueks esimeheks waliti enamlane sm. Jaan Uhekson. T. komitee oli wiieliikmeline; teised liikmed olid: K. Rosin (enamlane), Blumfeldt (partei, enaml. poolehoidja), Pilleson (es-eri waadetega) ja weel üks parteltu mõisatöeline.

Saare walla nõukogu ja täidesaatw komitee hakkas kohe energiliselt tegewust arendama. Wastawalt nõukoguwalitsuse juhtnõõridele wõt-

tis nõukogu wallas wõimu oma kätte; walla piirides wildi kõigi mõisate ja nende waranduste ning muude ettewõtete (Saare mõisa omanikul krahw Manteuffelil oli wallas weel mitu teist mõisat ja mitmesugust ettewõtet) wõõrandamine läbi ja organiseeriti nende üle walitsemiseks koha peal tööliste nõukogud. Saare mõisa lossis pandi walla laste jaoks kool käima ja koondati sinna walla ühiskondline tegewus. Walla tootluskomitee tegewus seati täid. komitee juhatause alla. Heakorra kaitseks organiseeriti miilits (punakaart), algul 27-liikmeline, 9 wintpüssiga. Loodi metsatöölise artell, kes oma peale kohustuse wõttis, iga aasta Tartu linnale teatud hulk põletispuid muretsema. Oli ka juba kooperatiw (ehk tööliste pood, nagu koha peal nimetati) asutamisel; osa kaupsid oli juba walmis muretsetud ja edaspidist rahalist toetust loodeti kooperatiwile saada kohalise kirikupapi regulatiw-wilja müügist, mis papi käest ära wõeti.

Sedawiisi töötas Saare walla nõukogu kuud kolm. Üksikutel s-mstel oli tegemist ööd ja päewad. Täidesaatwa komitee liikmetele, kes alaliselt tegewuses pidid olema, oli ka palk määratud, aga ainult kaks liiget (Pilleson ja Blumfeldt) nõudsid oma palga wälja, kuna teised tasuta töötasid. Saare walla nõukogu toetas ka teisi naabriwaldu (Pala, Alliku jt.) nõukogude organiseerimises, mõisate ülewõtmises jne.

Siis, 1918. a. weebruaris langes Eestimaa Saksa raudrusika alla, mis häwitas töörahwa wõimu ka Saare wallas. Paljud töörahwa tegelased arreteeriti, teiste hulgas sm. Uhekson, kellega iseäranis metsikult ümber käidi, kuna kohaline kodanlus teda kõige enam wihkas.

Parteikoolide ja poliitringide õperaamat!

KERSHENTSEW ja LEONTJEW

LENINISMI AABITS

I osa — 1 rbl. 10 kop.

II osa — 1 rbl. 25 kop.

Tellige „KÜLWAJAST“

Ленинград, 31

Улица 3-го Июля № 48

Eestimaa Kommunistlise Partei seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses Eestis

I. Rewolutsioonilise marksismi seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses

Maa- ja talurahwa-küsimusel on määratu suur tähtsus proletaarses rewolutsioonis. Sellest said teaduslise sotsialismi teoreetikud Marx ja Engels juba möödunud aastasaja teisel poolel väga selgesti aru, kui nad kapitalismi arenemise käiku uurisid ja kapitalismi arenemise seadusi ära määrasid.

Engels kirjutab, 1847. aasta rewolutsioonilisi õpetunde kokku võttes, järgmist:

„Mis puutub talurahwasse, siis saab ta lähema aja kestes kodanluse suhtes samasugust osa etendama, millist ta nii kaua etendas väikekodanluse kasuks. Talurahwas on ka lähemas tulewikus selleks füüsiliseks jõuks, mida kodanlus kurnab. Tema kätega võidab wiimane oma lahingud. Need käed kujud kodanlusele sitsi ja linte; talurahwa ridadest saab täiendust proletariaat. Ja missugust teist liini mööda võibki minna talurahwas? Kui eraomanikud on talurahwal teatud aja wältel weel kõigis wahekordades kodanlusega ühesugused huwid. Kõik poliitilised abinõud, mida ta on suuteline teostama, toowad kodanlusele weel suuremat kasu kui talurahwale enesele. Kuid kodanlusega wõrreldes on talurahwas nõrk, sest esimene on tuntawalt rikkam ja hoiab oma käes meie aastasaja igasuguse poliitilise wõimu hoowa — tööstust. Ühes kodanlusega võib talurahwas saawutada palju, kodanluse wastu aga mitte midagi.

Tõsi, kunagi tuleb aeg, kus wae-seksjäänud talurahwa osa, kellest wälja imetud kõik üdi, ühineb proletariaadiga, wiimane suudab aga selleks ajaks tublisti areneda — ja nad kuulutawad üheskoos sõda kodanlusele...“ (W. F. Engels — „Rewolutsioonilised liikumised 1847. aastal“. Marx ja Engelsi nimelise instituudi toimetused, 1928.)

Siit selgub, et Engels juba kodanluse rewolutsiooni ajajärgul nägi, et talurahwas kodanlusega koos mõisnikkude ja isewalitsuslise korra wastu läheb, sest neil väikeomanikkudel olid siis ühesugused huwid kodanlusega. Proletariaat oli sel ajal weel nõrk, ta ei kujutanud enesest weel kuigi tugewat klassi, kes oleks suutnud talurahwa oma juhtimise alla wõtta. Sellepärast wõis talurahwas kodanlusega koos palju saawutada, kodanluse wastu minnes aga mitte midagi. See on ka täitsa selge, sest talurahwas üksi ei ole suuteline iseseiswat poliitikat ajama ega ka enesewabastamise wõitlust pidama. Kodanlus oli juba siis palju rikkam kui talurahwas, ja tema käes oli meie aastasaja poliitilise wõimu põhijõud — igasuguse poliitilise wõimu hoow — tööstus“.

Kodanlises rewolutsioonis oli talurahwas kodanlusele sõjawäeks, kellega kodanlus lahinguid wõitis. Ühtlasi oli talurahwas kodanlusele selleks füüsiliseks jõuks, keda kurnates kodanlus rikkastus, kuna talurahwas selle tagajärjel waeseks jäi; tema ridadest tuleb alaliselt lisa proletariaadile.

Engels nägi juba siis selgesti, et kapitalistide wahekordade arenemise tagajärjel „maal tuleb warsti aeg, kus wae-seksjäänud talurahwaosa (talurahwa kehwad kihid — J. R.), kellest (mõisnikkude ja kapitalistide poolt) wälja imetud kõik üdi, ühineb proletariaadiga, wiimane suudab aga selleks ajaks tublisti areneda ja nad (proletariaat ja talurahwa kehwad kihid — J. R.) kuulutawad üheskoos sõja kodanlusele“.

Talurahwa kehwad kihid ei suuda aga end iseseiswalt kodanluse kurnamise ikkest wabastada, sest nad ei suuda iseseiswat poliitikat ajada.

„Töö ja kapitali terawast wõitlusest nad igapäew osa ei wõta...“

majanduslised ja poliitilised elutingimised neid ei lähenda, waid lahutawad, tõukawad üksteisest ära, muudawad miljoniteks üksikuteks wäikeperemeesteks . . . See on kõikujõud . . . See jõud kõikub proletariaadi juhtimise ja kodanlise juhtimise wahel. Miks siis see jõud, mis nii suures enamuses, iseennast ei juhtinud? Sellepärast, et selle hulga majanduslised elamistingimused niisugused on, et ta ise ühineda, ise koonduda ei saa. See on selge igaühele, kes end „üldrahwalise häälendamise“, asutawa kogu ja sellesarnase „demokraatia“ sõnakõlksudest mõjutada ei lase, millega kõikidel maadel rahwast sadanda aastad ninapidi on weetud, kuna meil seda es-erid ja vähemlased saja nädala kestel tegid ja ikkagi ühe ja sellesama koha peal läbi kukkusid. Meie teame oma isiklistest kogemustest, ja selle tõendust näeme kõikide rewolutsioonide arenemises, kui wõtta uusaeg, ütleme 150 aastat kogu ilmas —, et iga pool ja alati oli tagajärg nimelt niisugune: kõikwäikekodanluse katsed, talurahwa katsed ewiti, oma jõudu ära tunda, majandust ja poliitikat omamoodi juhtida, lõppesid kokkuwarisemisega. Kas proletariaadi juhtimisel wõi oma kapitalistide juhtimise all — keskteed ei ole. Kõik, kes sellest unistawad, on tühjad unistajad, fantaseerijad. Neid lükkab ümber poliitika, majandus ja ajalugu.“ (W. Lenin — Kõne transporditöölise ülewenemaalisel kongressil, XVIII, osa I, lhk. 163—164.)

Seesugune on rewolutsioonilise marksimi ja leninismi seisukoht talurahwa enesewabastamise wõitluses, mis kinnitust leidnud kõigis talurahwa ülestõusude õpetundides ja ka suures oktoobrirewolutsioonis. Kapitalismi arenemise tagajärjel nii linnades kui ka maal jääb osa talurahwast waaseks, sest kodanlus imeb temast kõik mahla wälja, ja see waaseksjäänud talurahaosa kuulutab ühes proletariaadiga kodanlusele sõda. Seega saab talurahwast proletariaadi liitlane. Paljudel maadel on aga talu-

rahwas weel rõhuwas enamuses, kuna proletariaat vähemuses on. Neil talurahwa enamusega maadel ei suuda aga proletariaat üksi, ilma talurahwa toetuseta, kodanlust kukutada.

Marx ja Engels näitasid ka siin proletariaadile tee wõidulepääsemiseks. Kapitalismi arenemine ise loob niisuguse olukorra, kus waaseksjäänud talurahwaosa proletariaadiga ühineb ja nad üheskoos kuulutawad sõda kodanlusele. Eelmistel kapitalistlistel maadel, kus tööstus mõõduandwaks walmistusalaks on, ja kus proletariaat rõhuwas enamuses, on teatawa rewolutsioonilise olukorra juures proletariaadil üksi wõimalik kodanlust kukutada ja proletariaadi diktatuuri maksa panna. Niisuguseid maid on aga wäga vähe. Suurem osa maakera elanikke on praegugi weel talurahwas. Tööstusliste maade proletariaat on weel praegugi kogu maailma rahwaste üldarwus vähemuses. Sellepärast on üleilmse proletarse lõpulluks wõiduks proletariaadil tarwis ka talurahwa kehwad kihid oma juhtimise alla tõmmata ja neid wõitlusele wiia proletariaadi diktatuuri teostamiseks ja kindlustamiseks. Talurahwa enamusega maadel ei suuda aga proletariaat ilma kehwtalurahwa toetuseta, wastu kesktalurahwa tahtmist, wõimu oma kätte wõtta ja seda oma käes hoida. Sellepärast ongi tarwis, et proletariaadi rewolutsioonilised parteid kehwtalurahwa oma poole wõidaksid ja kesktalurahwa erapooletuks teeksid, et see proletariaadi wõimuhaaramise silmapilgul ja ka hiljem kodanlust aktiivselt ei toetaks. Seda tõsiasja märkis Karl Marx juba 1852. a., kui ta kirjutas, et „Prantsuse talupoeg loobub usust oma maatüki sisse, puruneb kogu riikline ehitus, mis rajatud talurahwa maaomandusele, ja proletaarne rewolutsioon saab kaasalauljad, ilma milleta tema soolo kõigil taluraha maadel luigelauluks muutub“. (W. „18. Brumaire“, Marxi ja Engelsi nimelise instituudi wäljaanne 1926. a. Marksisti raamatukogu, wihk. VII, lhk. 105.)

Sedasama kirjutab ka Engels oma kirjatöös „Talurahwa-küsimus Prantsus-

maal ja Saksamaal". Oma kokkuvõtlikkuse ja programmilise iseloomu tõttu on sel dokumendil määratusuur tähtsus rewolutsioonilise marksismi waadete selgitamises talurahwa-küsimuses, ja ta on kogu aeg olnud rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia põhilauseteks maa- ja talurahwa-küsimuses. See dokument ei ole ka nüüd — proletaarse rewolutsiooni ajajärgul — oma tähtsust kaotanud. Tema sisuga peaks iga rewolutsiooniline marksist tuttaw olema, sest ta selgitab ajalooliselt järjekindlat seisukohta maa- ja talurahwa-küsimuses. Selles dokumendis awaldatud seisukoht on ka Eesti rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia (enamlaste) seisukohaks olnud maa- ja talurahwa-küsimuses Eestis.

Engels kirjutab, et „Prantsusmaal pole mingisugune kindel poliitiline pööre võimalik vastu väiketalurahwa tahtmist“. Selleks on tarwis väiketalurahwas rewolutsiooni poole võita. Kuid seda ei või teha julgete ja laialdaste lubaduste abil, mida meie täita ei suuda, „sest kui meie ei suuda oma lubadusi täita, pöörab talurahwas meile homme selja. Talupoega, kes meilt ootab, et meie temale igaweseks ajaks tema tibatillukese eraomanduse kindlustaks, samuti nagu seda nõuab väike käsitöeline, kes tahab igawesti meistriks jääda, ei või meie oma parteiseltsimeheks pida“.

„Missugune on meie seisukoht väiketalurahwa suhtes?“ küsib Engels edasi. Meie näeme ette juba väiketalurahwa paratamatut hukkumist, kuid meie ei ole kutsutud milgil juhtumisel seda oma poolt ühegi wahelsegamisega kiirustama. Teiseks on niisama täitsa selge, et kui meie riigivõimu oma kätte oleme saanud, siis meie ei mõtlegi väiketalurahvast wägiwaldselt eksproprieerida (tasu eest ehk ilma tasuta, see on ükskõik), nagu meie sunnitud oleme seda tegema suurmaaomanikkudega.

„Meie ülesanne väiketalurahwa suhtes on kõigepealt see, et tema erawalmistus ja eraomandus ühiseks teha, kuid mitte wägiwaldselt, waid eeskuju ja ühiskondlise toetuse pak-

kumise teel. Iseenesest mõista on meil siis küllalt abinõusid, et talurahwale kõiksuguseid paremusi pakuda niisuguseks üleminekuks. Need paremused tuleb juba nüüd talurahwale selgeks teha.“

Edasi ütleb Engels, et kommunistidel sugugi tarwis ei ole seni oodata, kuni kõik väiketalunikud (ja väikekäsitöelised) ära kaowad, kõik väikepõllupidamine suurpõllupidamiseks (ja käsitööstus suurtööstuseks) muutub. See Engelsi märkus on iseäranis tähelpanu wäärt nüüd, kus reformistid (sotsid) sotsialismile ülemineku wõimalusi alles mõne saja aasta pärast ütlewat tulewat, kui kapitalism kõik väikewalmistuse on ära häwitanud.

Suuremate talunikku küsimust arutades tähendab Engels, et kesktalunik teatud kordadel sisulikult väiketalunikudest ei eraldu, kuid et asi „hoopis teistsugune on, kui majapidamine nõuab . . . sulaste ja tüdrukute palkamist. Töölistepartei peab, muidugi mõista, kõigepealt silmas pidama palgatööliste, s.o. sulaste, tüdrukute ja päewatööliste huwisid. Juba sellepärast on tal wõimata talurahwale midagi lubada, mis palgatööliste orjuse edasikestmist sisaldab . . . Kui meie poolt lihtsalt mõttetu oleks väiketalunikku lootust anda nende kui väikewalmistajate olemise edasikestmiseks, siis seda suurja kesktalunikku lubada tähendaks otsekohe äraandmist.“

Edasi kirjutab Engels:

„Meil on kindel majandusline arusaamine sellest, et ka suur- ja kesktalurahwas peab paratamata häwinema kapitalistilise majanduse ja ookeanitaguse odawa wilja wõistluse tagajärjel, nagu seda näitab järjesti suurenew wólakoorem, samuti ka selle talurahwa nähtaw langemine igalpool. Selle langemise wastu ei saa meie midagi muud teha, kui wast ainult soowitada, et ka siin majapidamised ühisusteks ühendataks, kus palgatöö kurnamine wõiks ikka enam ja enam wäheneda ja mis järkjärgult wõiks id

ühesuguste õiguste ja kohustustega suure ülemaalse valmistamiseühisuse harudeks saada . . .

. . . Kõige tõenäolikum on, et meie ka siin (jutt on kogu aeg talurahvast, kes palgalist tööjõudu kasutab — J. R.) vägiwaldsest eksproprieerimisest hoidume, kuid meie loodame siiski, et majandusline arenemine ka nende kõwad pead mõistlikule arusaamisele enam wastuwõtlikuks teeb.

Täitsa lihtne on seisukoht suurmaaomanikkude suhtes. Siin seisab meie ees täitsa warjamatu kapitalistiline valmistus, ja sel juhtumisel ei wõi meil mingit kahtlust olla. Siin on olemas hulgaline maaproletariaat — meie ülesanne on selge. Kohe, kui meie partei riiklise wõimu on wallanud, eksproprieerib ta lihtsalt suurmaaomanikud, samuti ka tööstuses wabrikute omanikud . . . Ühiskonnale niiviisi tagasiwõetud mõisad anname meie nende praegustele harijatele ja organiseeritud tööliste wal-

mistusühisustele ühiskondlise kontrolli all kasutada.

. . . Järjekult wõime meie siin maatööliste samasugused hiilgawad wäljawaated awada, nagu paistawad tööstustööliste.

Need ja teised Engelsi ja Marxi kirjutused maa- ja talurahwa-küsimuses on praegugi veel kõigi maade kommunistlike parteide seisukohaks, sest selles Engelsi kirjatöös awaldatud seisukoha wõttis sm. Lenin wastawate täiendustega, mis tingitud rewolutsiooni kogemuste arwessewõtmisest, Kommunistlise Internatsionaali II kongressil maaküsimuse resolutsioonil. See resolutsioon on nüüd kõigi maade kommunistlike parteidele juhtnööriks töötamisel talurahwa hulkades.

Kuid enne seda oli rewolutsioonilisele sotsiaaldemokraatiale talurahwa hulkades töötamisel aluseks just eespool toodud Engelsi kirjutus. Ka Eesti enamlased seisid neil rewolutsioonilise marksismi alustel.

II. Wenemaa ja Eesti rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses 1905. aastal

Kuni 1905. aasta rewolutsioonini puudus Eestis rewolutsiooniline tööliste liikumine. Tööraha wõitluste ajalugu tundis siin sinnamaani ainult talurahwa wastuhakkamisi (Pühajärwel, Tarwastus, Mahtras jne) mõisnikkude jõhkrale kurnamisele. Kõik need wastuhakkamised lõppesid muidugi talurahwa täieliku kaotusega. Samasuguse saatuse osaliseks said talurahwa wastuhakkamised ka Wene sisemaal möödunud aastasaja teisel poolel, millest laiaulatuslisemad olid talurahwa-sõjad mõisnikkude vastu Emeljan Pugatschewi ja Stepan Rasini juhatusel.

Mõisnikkude jõhkrusel ja omawolil talurahwa kurnamises ja rööwimises polnud piirisid. Kapitalismi arenemine sundis Wenemaa mõisnikke 1861. aastal minema n.n. talurahwa wabastamisele. See n.n. talurahwa priikslaskmine oli aga tegelikult talurahwa wabastamine

ilma maata. Selle reformi teostamisel wõtsid mõisnikud talurahwalt veel sellegi maanukese ära, mis nende käes enne talurahwa priikslaskmist kasutada oli, kuna selle osa maa eest, mis talurahwale jäeti ja mis alati talurahwa käes kasutada oli olnud, ostuhinda nõuti ja talurahwast sunniti seda maad mõisnikkude käest ära ostma. Talurahwalt ärawõetud maid hakkasid mõisnikud hiljem kõrge hinna eest talurahwale pärisomanduseks müüma. Kuid talurahwas ei maksnud mõisnikkudele mitte üksnes maa eest, mis ta pärisomanduseks tahtis osta, waid ka oma wabakslaskmise eest. Ometigi ei saanud talurahwas ka siis veel wabaks, waid ta jäeti veel kahekümneks aastaks ajutiste kohustustega mõisnikkudest ärarippuwaks — ta jäi alamaks seisuseks, kellele wõis witsahirmu jagada, kes pidi iseäralisi maksusid maksma, kel polnud õigust wabalt

poolorjaaegsest kogukonnast lahkuda, kel polnud õigust oma maa peale, kel polnud õigust ühest kohast teise liikuda.

Mõisnikkude kurnamisele ja rööwini-sele lisaks tuli veel kapitali kurnamine. See mitte üksnes ei surunud talurahwast, waid ka killustas teda: suurem osa talurahwast langes wiletsusse, kuna wäiksemast osast külakurnajad kaswasid, kes waeseksjäänud talurahwa majapidamised ja maa oma kätte kiskusid. Selle tagajärjel tekkisid maal jõukad talumehed: külakurnajad ehk maakodanlus, kuna suurema osa talurahwa seisukord järjesti raskemaks läks.

Missuguste abinõudega wõis talurahwas oma saatust kergendada? Mõisnikkude ja kapitali kurnamise ikkest wõisid wäikemaapidajad ainult seega wabaneda, kui nad tööliklassi rewolutsioonilise liikumisega liitusid ja proletariaati wõitluses sotsialistlike korra eest toetades aitasid maad, kui ka teisi walmistamise abinõusid ühiskonna omanduseks wõtta. Lubada talurahwa wäikemajapidamist ja wäikeomandust kapitali kurnamise eest päästa, oleks talurahwa petmine olnud. Kuid talurahwas ei kannatanud niiwõrd kapitali kurnamise, kui teoorjuseaja jäänuste all. Nende köidikute wastu tuli halastamata wõitlust pidada, sest nad tegid talurahwa seisukorra äärmiselt raskeks ja hoidsid kogu maa ühiskondlist arenemist kammitas. Rewolutsiooniline sotsiaaldemokraatia ei oleks oma kohust täitnud, kui ta talurahwast selles wõitluses ei oleks toetanud.

Sel ajal olid maal juba kahesugused klassilised wastuolud wälja kujunenud: esiteks põllutöölise ja suurmaapidajate wahel, teiseks — talurahwa ja mõisnikkudeklassi wahel. Esimene wastuolu kaswas, kuna teine wastuolu nõrgenes. Kuid teisel wastuolul oli siiski palju olulisem ja praktilisem tähtsus, sest põllutöölised olid üldiselt veel wäga lähedalt seotud talurahwa wiletsusega ja sellepärast ei wõinud nende eraldine liikumine siis ega ka lähemas tulewikus üldrahwuslist tähtsust omandada. Wastupidi, talurahwa ja mõisnikkude wahelkord oli aastasadasid kestnud teoorjuseaja wägiwalla, jõhkra kurnamise ja röö-

wimise tagajärjel äärmiselt teraw, ja orjaaajajäänuste ärapäühkimiseks kujutas kogu talurahwas — mitukümmend miljonit lihtrahwast — suurt jõudu. Rewolutsiooniline sotsiaaldemokraatia ei oleks tõelik wabaduse eest wõitlejate partei olnud, kui ta selle jõu juhtimisest kõrwale oleks hoidnud.

Rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia ülesandeks oli juhtida talurahwa tähelepanu selle peale, et kõik tema wiletsused tingitud on mõisnikkude ja kapitalistlike klasside kurnamisest, et talurahwal ei tule oodata oma seisukorra parandamist walitsuselt, kes kurnajate huwisid kaitseb, waid selleks, et kurnajate ikkest wabaneda, peab talurahwas ühes proletariaadiga omale poliitilised wabadused kätte wõitma.

Talurahwa seisukorra parandamiseks nõudis rewolutsiooniline sotsiaaldemokraatia talurahwa kohtade wäljaostumaksude wiibimatut ja täielikku ärakootamist, obrokimaksude ärajätmist ja rahwale nende sadandesse miljonitesse ulatawate ostusummade tagasimaksmist, mida tsaariwalitsus orjaperemeeste rahuldamiseks aastate kestel talurahwalt oli wälja pressinud. Rewolutsiooniline sotsiaaldemokraatia nõudis sel ajal ka talurahwa priiksaskmise puhul neilt ärawõetud maatükkide tagasiandmist ja talurahwakomitee asutamist, selle kisenawa ülekohtu parandamiseks, mida tegid talurahwale aadelikomiteed. Sotsiaaldemokraadid nõudsid talurahwale kõigi teiste seisustega täielikku üheõiguslust, waba liikumist, maakasutamise wabadust ja teisi kodanikkude wabadusi. Sotsiaaldemokraatia selleaegne agitatsioon pidas alati talurahwa kohalisi, olulisi ja elulisi nõudeid silmas, ja wastawalt kohalistele tingimistele seadis ta igalpool oma nõudmised üles. Kuid ta ei jäänud peatama mitte üksnes osaliste nõudmiste juure, waid püüdis alaliselt talurahwa silmaringi laiendada ja wäsimata arendada nende poliitilist arusaamist, näidates, missugust osa edendawad riigis mõisnikud ja talurahwas, kui ka seda, et talurahwal kurnamise ja omawoli ikkest wabanemise ainukeseks abinõuks on rahwaesitajate kokkukutsumine ja amet-

nikkude omawoli kaotamine. Selleks sidus sotsiaaldemokraatia majanduslise ülekohtu paljastamist kindlate poliitiliste nõudmistega, selleks wõttis sotsiaaldemokraatia oma programmi terwe rea nõudmisi, mis talurahwa huwidele wastasid. Kuid see ei tähendanud muidugi mitte seda, nagu oleks sotsiaaldemokraatia nüüsguseid abinõusid kaitsnud, mis ühiskonna arenemist wõisid takistada, wõi kunstliselt katsunud wäiketalurahwa majapidamisi kaswawa kapitalismi, arenewa suurwalmistuse wastu kaitsta. Sotsiaaldemokraatia kandis talurahwahulkadesse demokraatlisi nõudmisi, mis juhitud olid pärispõlweaja jäänuste likwideerimisele ja mille eesmärgiks oli töölisteriikumise arendamise huwides ka talurahwast isewalitsuse kukutamiseks kaasa tõmmat. Talurahwas kujutas enesest suurt jõudu. Seda jõudu oli tarwis tegewusele juhtida. Seda ei wõinud aga teisiti teostada, kui klassiwõitluse ideesid ja poliitilist arusaamist mitmemiljonilise talurahwa hulkadesse wiies.

See Lenini seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses leidis oma wäljanduse artiklis „Töölisteriik ja talurahwas“, mis esimest korda ilmus aprillikuu „Iskras“ (nr 3) 1901. aastal. Tõsi, ka enne seda oli Wene sotsiaaldemokraatia oma seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses, mis wäljendust leidis „Töö ja Wabastamise rühma“ poolt 1885. a. kokkuseatud programmi kawas, kus agraarwahekordade radikaalset läbiwastamist, maa wäljaostutingimuste parandamist ja talurahwale maa andmist nõuti. Hiljem — 1892. a. — seadis ka Plehanow sotsiaaldemokraatia poliitika talurahwa-küsimuses päwakorda. Põhjalikumad alusjooned Wenemaa rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia maa- ja talurahwa-poliitikale andis aga Lenin eelpool nimetatud artiklis 1901. a. ja hiljem agraarprogrammi kawas, mis ilmus 1902. a. „Sarjas“ nr. 4 (W. Lenin, IX, lhk. 284—316).

Selles maaprogrammi kawas loeme:

„Wene pärispõlweaegse korra raskelt talurahwa peal lasuwate jäänuste kõrwaldamise eesmärgil ja klassiwõitluse

waba arenemise huwides maal püüab Wenemaa Sotsiaaldemokraatiline Töölisteriik Partei saawutada:

1. Wäljaostu- ja obrokimaksude, samuti ka kõigi kohustuste ärakaotamist, mida kannab talurahwas kui maksu maksja seisus.

2. Üksteise eest wastutamise ja kõigi seaduste ärakaotamist, mis takistawad talurahwast oma maaga wabalt talida.

3. Rahwale nende rahasummade tagasiandmist, mis temalt wõeti wäljaostu- ja obrokimaksude näol. Selleks tuleb konfiskeerida kloostrite warandused ja keisrikoja mõisad, samuti ka iseäralise maksu alla panna aadeliseisusest suurmaaomanikud, kes wäljaostusumme olid saanud; kõik need summad, mis sel teel saadakse, tuleb koguda iseäraliseks rahwa fondiks, mida külakogukondadele kultuuriliseks ja heategewaks otstarbeks kasutatakse.

4. Talurahwakomiteede asutamist:

a) nende maade külakogukondadele tagasiandmiseks (eksproprieerimise teel, ehk sel juhtumisel, kui maad on läinud käest kätte — maksu eest jne), mis talurahwalt pärispõlweõiguse ärakaotamisel ära wõeti ja mis mõisnikkude käes on talurahwa orjastamise abinõuks;

b) pärispõlweõiguse jäänuste kõrwaldamiseks, mis alale jäänud Uraalis, Altais, Lääne maajagudes ja riigi teistes oblastistes.

5. Anda kohtutele õigust alandada liigkõrget rendimaksu ja tunnistada maksusetuks lepped, millel on orjastaw iseloom.“

Selles maaprogrammi kawas ei ole ühtki nõudmist põllutöölisteriiki olukorra parandamiseks, sest need nõudmised on üleswõetud töölisteriiki üldistesse nõudmistesse.

Kõigi nende nõudmistega selgitamiseks ja põhjendamiseks kirjutas Lenin eribroschüüri — „Külakehwikutele“. See broschüür ilmus 1903. a. Ta on suurepärane agitatsiooni broschüür, mis arusaadawas keeles talurahwale sotsiaaldemokraatia maaprogrammi ja sotsiaaldemokraatia ülesandeid maa- ja talurahwa-küsimuses selgitab ning küla-

kehvikuid kutsub linnaproletariaadiga liituma. Selles broschüüris selgitab Lenin talurahwa ja mõisnikkude ning talurahwa üksikute kihtide — kehvikute, keskmikkude ja külakurnajate — wahakorda ning näitab talurahwa kehwaatele kihtidele, et nende pääsetee wiiletsusest on liit linnaproletariaadiga.

Aasta-aastalt arendas sotsiaaldemokraatia oma seisukohta maa- ja talurahwa-küsimuses, täiesti wastawalt rewolutsioonilise marksismi seisukohtadele maa- ja talurahwa-küsimuses. Juhtiwat osa etendab siin Lenin. Oma läkituses partei III kongressile kirjutab ta, et proletariaadipartei peab talurahwaliikumist toetama, kuid selle juures „ei wõi silmist lasta talupoja kui peremehe omanikukalduwusi, mille waenulikkus proletariaadi wastu seda enam nähtawale tuleb, mida kiiremini rewolutsioon edasi läheb“. Sel silmapilgul peab Lenin kohaseks talurahwa rewolutsiooniliste komiteede loomise hüüdsõna. Talurahwaliikumises on palju pimedust, teadwusetust, ja ses asjas ei tohi endale mingid pettekujutusi teha. Talurahwal on maad tarwis ja ta wõib, oma ürgaegse demokratismi loomusunnilisest seisukohast wäljammnes, mõisnikkude maade ärawõtmist nõuda. Sotsiaaldemokraatidel ei ole muidugi midagi selle wastu, et ülestõusnud talurahwas mõisnikkudelt kõik maa ära wõtaks, kuid Lenin leiab, et kogu talurahwas waeuwal küll saab ühises wäerinnas kaugemale minna kui talurahwalt ärawõetud maade¹⁾ tagasisaamiseni.

Sellepärast esitas Lenin III kongressile uue ettepaneku, mida soowitas järgmisel kujul sotsiaaldemokraatia maa-programmi kawa punkt 4-da asemele wõtta, ja kus W. S.-D. T. P. nõuab kõigepealt:

„4. Talurahwa rewolutsiooniliste komiteede asutamist pärispõlweaja jäänuste kõrwaldamiseks, kõigi maawahekordade demokraatlikeks ümberkorraldamiseks, ja rewolutsiooniliste abinõude

tarwitusele wõtmist talurahwa seiskorra parandamiseks, mitte tagasipõrgatas mõisnikkudelt maa ärawõtmise eestki. Sotsiaaldemokraatia toetab talurahwast kõigis tema rewolutsioonilistes ettewõtetes, kaitstes maaproletariaadi iseseiswaid huwisid ja tema iseseiswat organiseerimist.“

See agraarprogrammi täiendamine oli tarwilik, sest ta andis täitsa selge rewolutsioonilise hüüdsõna selle ajajärgu tarwis, jättes wabaduse üksikutel juhtumistel „rewolutsioonilik - demokraatliste“ abinõude tarwitusele wõtmiseks. See hüüdsõna toetab talurahwa rewolutsioonilik - demokraatliisi abinõusid ja kriipsutab samuti selgelt alla, et mõisnikkude maade ärawõtmine talurahwa poolt ei ole mitte sotsialistlik, waid demokraatlik samm. Seesugust wormuleerimist oli tarwis, et talurahwale selleaegsete maawahekordade demokraatlise ümberkorraldamise wajaüst selgelt ära näidata ja talurahwast demokraatlise wabariigi poole tõmmata. Ka Marx ja Engels ei eita talurahwa rewolutsioonilist wõitlust maa pärast — „talurahwa sõdasid maa pärast“. See on eduline nähtus. Ent rewolutsioonilised sotsiaaldemokraadid paljastawad siiski tema demokraatlist sisu, mis lõppude-lõppuks on kodanlik-demokraatline. Sellepärast toetab proletariaat seda talurahwa wõitlust tingimiswiisi, näidates proletaarse demokraatia iseseiswa ülesande peale ja rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia kui proletariaadi klassilise partei iseäraliste eesmärkide peale, mis sotsialistilise rewolutsiooni poole püüdmises seisawad.

Talurahwaliikumine Wenemaal oli kahtlemata wäikekodanlise iseloomuga liikumine. Kuid sel liikumisel oli ka kahtlemata rewolutsioonilik-demokraatline iseloom. Sotsiaaldemokraatia läheb aga oma lõpueesmärgiga kaugemale kui ükski talurahwaliikumine.

Sest seisukohast wälja minnes wõttis Wenemaa Sotsiaaldemokraatline Tööliste Partei 1905. a. maikuul Londonis III kongressil wastu järgmise resolutsiooni maa- ja talurahwa-küsimuses:

1) Nõndanimetatud „отрезки“, mis „wabastamisel“ talurahwalt ära wõeti.

„Arwele wõttes:

1) et praegu kaswaw talurahwaliikumine, kui loodusjõuline ja poliitiliselt teadwuseta liikumine, siiski paratamatu makswa korra ja kõikide pärispõlwe jäänuste wastu üldse pöördub;

2) et sotsiaaldemokraatia ülesandeks on igasuguse rewolutsioonilise liikumise toetamine, mis makswa ühiskondlise ja poliitilise korra wastu on juhitud;

3) et sotsiaaldemokraatia, kui proletariaadi partei, peab püüdma talurahwa rewolutsioonilik-demokraatlist liikumist igasugustest tagurlistest lisasegudest ärapuhastada, talurahwa rewolutsioonilist teadwust arendada ja ta demokraatlikud nõudmised lõpuni wiia;

4) et sotsiaaldemokraatia, kui proletariaadi partei, peab igal juhtumisel ja igasugustel tingimistel kõrwalekaldumata püüdma maaproletariaati iseseiswalt organiseerida ja temale selgitama ta lepimatut wastupoolsust maakodanluse huwidega —

kohustab Wenemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei III kongress kõiki parteiorganisatsioone:

a) propageerima laialistes rahwakihitides, et sotsiaaldemokraatia seab oma ülesandeks kõige energilisemalt toetada kõiki talurahwa rewolutsioonilisi samme, mis tema seisukorda aitawad parandada, kuni mõisnikkude, kroonu, kiriku, kloostrite ja keisrikoja maade konfiskeerimiseni;

b) kui praktiline kihutushüüdsõna talurahwa hulgas ja kui abinõu, et talurahwaliikumisse enam teadwust wiia, tuleb wiibimata üles seada hüüdsõna talurahwa rewolutsiooniliste komiteede organiseerimise tarwiduse kohta, et teostada kõiki rewolutsioonilik-demokraatliisi uuendusi talurahwa päästmise huwides poliitilisest ametnikkude ja mõisnikkude lkkest;

c) isewalitsuse desorganiseerimise eesmärgil ja et toetada rewolutsioonilist pealetungimist talle, kutsutada talurahwast ja põllutöölisi üles igasugustele poliitilistele meeleeawaldustele, kollektiivsele loobumisele maksude maksmisest, sõjawäekohuste täitmisest ja walitsuse

ning tema agentide otsuste ja käskude täitmisest;

d) püüda maaproletariaati iseseiswalt organiseerida ja teda liita linnaproletariaadiga sotsiaaldemokraatlise partei lipu all, ning tema esindajaid talurahwa komiteedesse wiia.“

1905. a. detsembris Tampere ärapeetud konwerents tunnistas Londoni kongressil wastuwõetud seisukoha maa- ja talurahwa-küsimuses õigeks ja kinnitas, et talurahwaliikumine Wenemaal areneb rewolutsioonilise marksismi põhimõttelistel alustel. Ühtlasi tunnistas konwerents tarwilikuks partei maaprogrammi punkt wõtta, kus talurahwalt ärawõetud maade tagasiandmise asemele panna nõudmine, et partei toetab kõiki talurahwa rewolutsioonilisi samme kuni kogu riigi-, kiriku-, kloostrite-, keisrikoja-, kabinetti- ja eramaade konfiskeerimiseni.

IV kongressil (Stokholmis 1906. a. aprillikuul) seab sm. Lenin maa rahwa omaks tunnistamise (natsionaliseerimise) hüüdsõna — sel juhusel, kui korda läheb täielikku rahwawalitsust makswa panna. (Seda hüüdsõna kaitses sm. Lenin juba kongressi eel maaprogrammi arutamisel ja waelustes teiste wooludega, eestkätt vähemlastega, kes maa-munitspaliseerimise kawa üles seadsid.)

Nii näeme, kuidas ühes rewolutsioonilise liikumise arenemisega muutus ja täienes ning „radikaliseerus“ ka rewolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide maaprogramm Wenemaal: talurahwa erikohustuste ärakaotamise hüüdsõnast, „wabastamise“ ajal talurahwalt ärawõetud maade tagasinõudmise hüüdsõnast saab suurmaaomanduse konfiskeerimise hüüdsõna (esiti kroonu-, kloostri-, kiriku-, siis aga ka erasuurmaade konfiskeerimine); 1905. a. rewolutsioon tõstab kõrgele talurahwaliikumise lained, ja enamline partei seab üles maa natsionaliseerimise küsimuse, millele — olgu siin meeletuletatud — vähemlased kõigest jõust wastu seisiwad. Kõik need eestkätt sm. Lenini ülesseatud hüüdsõnad olid ikka tabatud wastawalt ajajärgule ja silmapilgule, nii

et nad hulkadele arusaadawad oleksid ja ühtaegu mitte laialiste hulkade tegelikust wõitlustest taha ei jääks, muidugi kogu aja kokkukõlas olles rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia kaugema sihiga, see on — proletaarse rewolutsiooniga ja sotsialismiga.

Eestimaa rewolutsioonilised sotsiaaldemokraadid olid lahutamata osa Wene-maa rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia parteist. Rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia põhimõtetele wastawalt arendasid ka Eesti enamlased kohaliste tingimiste ja iseäraldustega arwestades klassiwõitlust Eestimaa talurahwahulkades.

1905. a. kinnitas, et Eesti rewolutsiooniline sotsiaaldemokraatia õige laialistesse talurahwahulkadesse oli tunginud ja maatõõrahwa kihid oma mõju alia wõtnud. Tõnisson ja teised Eesti tõusikkodanluse juhid püüdsid kõigi abinõudega rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia õpetuse laialilagunemist takistada ja klassiwahesid olematuks seletada. Tõnisson kirjutas oma „Postimehes“, et sotsiaaldemokraatia õpetus Eesti oludele ei wasta ja see wäljastpoolt sissetoodud wõõras taim Maarjamaa pinnal wõrsuda ei saa. Kuid 1905. a. rewolutsioon kinnitas hoopis wastupidist, et tsaariwalitsuse ametnikkude ja mõisnikkude ike üheltpoolt ja arenewa kapitalismi kurnamine teiselt poolt soodsa pinna oli loonud rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia õpetuse lewinemiseks.

Selle tõenduseks on 27. nowembril 1905. a. Tartus ärapeatud rahwaasemikkude-kongressi otsused, kus Tõnisson oma kodanliste seltside ja osa waldade peremeeste esindajatega wähemusse jäi ja kehwea talurahwa, maatõõliste ja üldse maa kehwea rahwa esindajad ühes Tallinna ja teiste wabrikuproletaarlaste ning radikaalsete haritlaste esindajatega (tuntawalt suuremas enamuses olles kui Tõnissoni poolehoidjad) maa- ja talurahwa-küsimuses järgmised otsused wastu wõtsid:

„Rahwaasemikkude koosolek leiab, et terve põlluharija rahwas — niihästi

wäikekohaomanikud kui ka rentnikud ja maatainimesed — majandusliselt ärakannatamata wiletsas seisukorras elab. Kõige parema läbikaalumise järele jõuab koosolek otsusele, et agraarküsimus ainult sotsiaaldemokraatia õpetuse põhjal kõigele rahwale kõige kasulikumalt wõib otsustatud saada, ja nimelt, et kõik maa, nagu kõik muudki tarbeasjade walmistamise abinõud, terve seltskonna ühiseks omanduseks saab.

Selle lõpusihi poole püüdmiseks leiab koosolek tarwilise olewat:

1. Kõik orjused ja kohustused, mis praegu talurahwa kui maksualuse seisuse peal on, ära kaotada, nagu: teoorjus, teetegemine, regulatiwmaksud, küüdikohustused jne.

2. Kõik seadused, mis talupoega ei lase oma maaga oma soowi mõõda talitada, tulewad ära kaotada, wäljaarwatud need kitsendused, mida üldsuse kasud nõuawad.

3. Mõisamaa iseäralised õigused, nagu jahi- ja kalapüügiõigus, weskite ehitamise õigus, majaraadi õigus, laatade pidamise, söögikraamiga kauplemise ja alkoholi walmistamise ning kauplemise õigus, tulewad kui eesõigused ära kaotada.

4. Kõik kiriku-, kloostri-, rüütelkonna-, stiifti- ja kroonumaad tulewad ilma tasuta kogukonna omanduseks wõtta; ärajaotamise puhul tuleb maata inimestele eesõigus anda.

5. Kwoote- ehk kuuendikumaa tuleb kogukondade kasuks sunduslisel teel eksproprieerida (s.o. ühekülgselt määratud tasu eest sundusliselt omandada), ja nimelt rüütelkondade kulul.

6. Rendil olewate wakumaade müümist tuleb mõisnikkude käest sundusliselt nõuda, mille juures nende maade praegustele rentnikkudele ostmise eesõigus tuleb anda. Maa hind määratakse rahwa poolt selleks walitud asutuste ehk kohtunikkude poolt. See määrus maksab ka sel korral, kui talupoeg maad edasi müüb.

Tähendab: Selle punkti määrus tuleb ka alewikkude kohta maksmata panna.

SISUKORD

	Lhk
Täna mälestame 10 aastat tagasi Saaremaal langenud, tapetud ja kiwimüüride wahele maetud kangelasi	1
Saaremaa töörahwa sõjariistus ülestõus 1919. a. weebruaris	2
Saaremaa õpetunnid	10
Punakaardi organiseerimine maal ja wõitlused sakslaste tulekul Tallinna teel	14
Narwa-Jõesuu madruste dessandiga wäerinnal (Waeküla lahing)	28
Mälestused Saksa wangilaagrist 1918. a.	31
Mälestused Wirumaalt Järwe wallast	33
Rewolutsioon Saare wallas	35
Eestimaa Kommunistlise Partei seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses Eestis:	
I. Rewolutsioonilise marksismi seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses	39
II. Wenemaa ja Eesti rewolutsioonilise sotsiaaldemokraatia seisukoht maa- ja talurahwa-küsimuses 1905. a.	42

E. K. P. ajaloo-komisjoni ajakiri

„Proletaarne rewolutsioon Eestis“

ilmub 4 korda aastas.

Ajakirja tellimise hind: aastas (4 nummert) 2 rbl. 50 kop., ^{1/2} aastas (2 nr.) 1 rbl. 25 kop. Wäljamaale: aastas 1 dollar 50 centi, ^{1/2} aastas 75 centi.

Ajakirja tellijad, kes endiseid numbreid järelsaada soovivad, maksavad: nr. 1—6 eest 4 rbl. 50 kop., eraldi 1. nr. — 1 rbl., teised nr-id à 75 kop.

Ajakirja aasta-tellijad wõivad „KÜLWAJA“ kirjastusel ilmunud ajaloolise sisuga kirjatöid 10% hinnaalandusega saada.

Tellimised tulewad saata: Ленинград 31, улица 3-го Июля, № 48, изд. „Кюльвая“.

W. Kingissepp

Iseseiswuse ikke all

1. Kodanluse puuhobune. 2. Surnuist ülestõusmine. 3. Punaste pealetungimine. 4. 17. ja 27. detsember. 5. Soome lihunikud. 6. Saaremaa „mäss“. 7. Asutaw kogu. 8. Iseseiswa Eesti nurgakiwid. 9. Maa küsimus. Jne.

Hind 70 kop.

Tellige „Külwajast“

A. WALTIN

REWOLUTSIION ●●●●●● ●●●●●● SAAREMAAL

1. Isewalitsuse ajal. 2. Saksa okupatsioon. 3. Must-sini-walge nartsu all.
4. Saaremaa mäss.

Hind 15 kop.

Saada „Külwajast“